

DEMOGRÁFIA

64. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

Budapest
2021

Az MTA Demográfiai Bizottsága és
a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Folyóirata
Alapítás éve: 1958

A Population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Demographic Research Institute
Founded in 1958

A szerkesztő bizottság tagjai | Editorial board
BARTUS Tamás, BUKODI Erzsébet, DÖVÉNYI Zoltán, ELEKES Zsuzsanna, GÁBOS András,
GÁL Róbert Iván, GÁRDOS Éva, JANKY Béla, JÓZAN Péter, HOÓZ István, KOVÁCS Erzsébet,
RÓBERT Péter, SPÉDER Zsolt (elnök), TAKÁCS Judit, TOMKA Béla, TÓTH Pál Péter, VALUCH Tibor

Szerkesztőség | Editors
KAPITÁNY Balázs főszerkesztő | editor-in-chief
ŐRI Péter szerkesztő | editor
MURINKÓ Livia szerkesztő | editor
TÖRŐ Ágnes szerkesztőségi titkár | editorial secretary

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

Kiadja a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Felelős kiadó: Spéder Zsolt igazgató

Olvasószerkesztők: Nagy Ildikó és Törő Ágnes
Design: Anagraphic
Tördelőszerkesztő: Simonné Horváth Gabriella
ISSN 0011-8249

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Monostori Judit: A váltott gondoskodásban nevelő külön élő szülők és gyermekeik 233

Kis Diána, Őri Péter: A termékenységi átmenet egy dél-alföldi német közösségben: Nemesnádudvar (1850–1945) 271

Drabancz Áron, Berde Éva: Széllal szemben? – A magyar fertilitás jövőbeli kilátásai 317

SZERZŐINKNEK 339

MEGREDELŐLAP 343

CONTENTS

STUDIES

Judit Monostori: Shared parenting: A literature review 233

Díána Kis, Péter Óri: Fertility transition of a German community
in the South Hungarian plain land: Nemesnáduvvar (1850–1945) 271

Áron Drabancz, Éva Berde: Against the wind? –
future prospects of Hungarian fertility 317

SZERZŐINKNEK (FOR OUR AUTHORS) 339

MEGREDELŐLAP (ORDER FORM) 343

VÁLTOTT GONDOSKODÁSBAN NEVELŐ KÜLÖN ÉLŐ SZÜLŐK ÉS GYERMEKEIK

Szakirodalmi áttekintés*

Monostori Judit

ÖSSZEFOGLALÓ

Jelen írásunkban betekintést adunk azokba az ismeretekbe, amelyeket a váltott gondoskodásban nevelt gyermekek családjairól tudunk a nemzetközi és a hazai szakirodalom alapján. Témánk aktualitását adja a Polgári Törvénykönyv 2021 őszén történt módosítása, amely a válás utáni szülői felügyeleti jogokra és a gyermekelhelyezés gyakorlatára vonatkozik. Ezek határozott lépéseket jelentenek az irányba, hogy a szülők válása/szétköltözése után is mindkét szülő megtarthassa a szülőséggel járó jogait és kötelezettségeit. A téma időszerűségét ezen kívül az is adja, hogy feltehetően részben az apai szerepek átalakulásának, részben pedig a jogszabályi környezet változásának köszönhetően a 2010-es évek közepétől Magyarországon is megnövekedett azoknak a válásoknak az aránya, ahol kiskorú gyermekek váltott gondoskodásba kerültek. Feltételezhetjük, hogy a 2022 januárjában életbe lépő jogszabályok újabb lökést jelentenek majd annak az irányába, hogy a gyerekek növekvő aránya éljen váltott elhelyezésben. Szakirodalmi áttekintésünkben elsősorban azokat az írásokat vettük számba, amelyek a téma jogi, szociológiai és pszichológiai aspektusaira fordítanak kiemelt figyelmet.

Kulcsszavak: válás, különélő szülők, váltott gyermekelhelyezés/gondoskodás, apaság, szülői szerepek válás után, családjog

Monostori Judit, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
E-mail: monostori@demografia.hu

*A tanulmány megírását az Egyszülős Központ támogatta.

BEVEZETÉS

Számos európai országban, többek között az Egyesült Államokban, Kanadában és Ausztráliában is egyre elterjedtebb gyakorlat, hogy a szülők válása/szétköltözése¹ után a gyermekek nem az egyik szülőnél töltik idejük nagy részét, hanem ún. váltott vagy más néven osztott elhelyezésben², azaz közel hasonló időt vannak az anyjuknál és az apjuknál is. Ezzel a gyakorlattal kapcsolatban újra és újra fellángolnak a viták, amelyek arról szólnak, hogy hogyan szolgálja ez a gyermekek érdekeit, mennyire jó megoldás ez a szülőknek, és milyen konzekvenciák vonhatók le ezzel kapcsolatban a jogi szabályozásban. A váltott elhelyezéssel foglalkozó tanulmányok döntő többsége annak pozitív hatásairól beszél (l. pl. Fransson et al., 2018; Steinbach, 2018; Baude et al., 2016; Bergström et al., 2014, 2015; Nielsen, 2014, 2015, 2017; Bjarnason et al. 2012; Spruijt and Duindam, 2009; Brevik and Olweus, 2006; Bauserman, 2002), ugyanakkor a legtöbb azt is hangsúlyozza, hogy a váltott elhelyezésben nevelt gyermekek családjai egy erősen szelektív csoport, így nem lehet pontosan tudni, hogy a gyermekekre gyakorolt pozitív hatás mennyire köszönhető annak is, hogy ezt a megoldást azok a szülők választják, akik eleve jobb körülményeket/lehetőségeket tudnak biztosítani a gyermekeiknek (l. ezekről pl. Braver and Votruba, 2018; Bergström et al., 2014; Vanassche et al., 2013; Bjarnason et al., 2012; Juby et al., 2005; Smyth et al., 2004). A szelekciós hatás abból adódik, hogy a váltott elhelyezést alkalmazó szülők általában magasabb végzettségűek, magasabb a jövedelmük és jobbak a lakókörülményeik. Továbbá általában azok a szülők választják, akik jó viszonyban maradtak a válás után is, azaz akik magasabb szintű kooperációra képesek, és akiknél a gyermekgondozás feladatai az együttélés alatt is egyenlőbben oszlottak meg (l. ezekről a kérdésekről pl. Cancian

¹ A tanulmány azon szakirodalom bemutatására törekszik, amely azokkal a családokkal foglalkozik, ahol a szülők kapcsolata felbomlott és külön költöztek, függetlenül attól, hogy a szülők korábban házasságban vagy élettársi kapcsolatban éltek. Ugyanakkor, amikor azokra a kutatásokra és adatokra utalunk, amelyek a bírósági esetekkel foglalkoznak, nyilván csak azokra a családokra szűkül az elemzés, akik a válás során kapcsolatba kerültek a bírósággal. A felbomló házasságoknál ez minden esetben így van, de az élettársi kapcsolatoknál nem feltétlenül, hiszen ha a szülők meg tudnak egyezni a gyermeket érintő legfontosabb kérdésekben, így például abban, hogy hol fog élni a gyermek, akkor nem kell bírósághoz fordulniuk.

² Tanulmányunkban szinonimaként használjuk a váltott/osztott gyermekelhelyezés/gondoskodás kifejezéseket. A magyar jogi gyakorlatban feltehetően a váltott gondoskodás megnevezés használata válik majd elterjedté, mivel maga a 2022-ben érvénybelépő Polgári Törvénykönyv (Ptk.) is úgy szól, hogy: „szülői felügyelet úgy is gyakorolható, hogy a szülők felváltva, azonos időtartamban jogosultak és kötelesek a gyermek nevelésére és gondozására” (a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény módosítása 76 §). Ráadásul a 2014-es Ptk. tulajdonképpen a gyermekelhelyezés kifejezést más összefüggésben használja, azokra az esetekre, amikor a gyermek egy harmadik személyhez kerül elhelyezésre. A köznyelvben viszont gyakran használják a váltott elhelyezés kifejezést, ezért döntöttünk ennek a használata mellett is. A váltott gyermekelhelyezésnek másutt sincs egységes fogalmi megnevezése. Az angol nyelvű szakirodalomban a következő elnevezéseket találtuk: (joint) shared custody, shared parenting, shared-time parenting, shared residential parenting, shared care, joint legal/split/parallel/physical custody, joint residence, dual residence, alternating residence, shared physical placement, children with shared residence.

et al., 2014; Kitterød and Lyngstad, 2012, 2014; Sodermans et al., 2013; Bakker and Mulder, 2013; Vanassche et al., 2013; Fehlberg et al., 2011; Lodge and Alexander, 2010; Melli and Brown, 2008; Juby et al., 2005; Smyth et al., 2004; Donnelly and Finkelhor, 1993).

A váltott gyermekelhelyezés negatív következményeiről sokkal kevesebb tanulmány látott napvilágot. Példaként említhetjük Vanassche és társainak kutatását, amely azt emeli ki, hogy ha a szülők között konfliktus van, ha a gyermeknek nem jó a kapcsolata a szüleivel, vagy például ha a szülőknek új partnerkapcsolata van, akkor a váltott gyermekelhelyezés több vonatkozásban is negatívan hat a gyermekek jóllétére (Vanassche et al., 2013). Hasonló eredményre jutottak más kutatások is, amelyek azt emelték ki, hogy ha a szülők között erős konfliktus van, akkor a váltott gondoskodásnak negatív hatásai vannak, és a gyermekeknek az az érdekük, hogy csak az egyik szülőnél helyezték el őket (Emery, 2016; McIntosh et al. 2010a, 2014; Pruett et al., 2014).

Ez arra világít rá, hogy a váltott gyermekelhelyezés értékelésénél mindenképpen figyelembe kell venni, hogy bizonyos körülmények – és ezek közül talán a legfontosabb a szülők közötti, illetve a szülő és a gyermek közötti kapcsolat minősége – meghatározóak abból a szempontból, hogy ez a családforma hogyan működik. Ezzel a kérdéssel hangsúlyosan foglalkozunk írásunk későbbi részeiben.

A témával foglalkozó kutatók, pszichológusok és további gyakorlati szakemberek a váltott gondoskodás előnyeként szokták megnevezni, hogy ebben a formában mindkét szülő sokkal inkább involválódhat a szülőségbe, mint azokban az esetekben, amikor a gyermek alapvetően csak az egyik szülőnél kerül elhelyezésre (l. ezekről a kérdésekről pl. Bogár Zsuzsa blogbejegyzéseit a valasterapia.hu/blog-on; az apaakademia.hu-n és az apakazigazsagert.org-on megtalálható írásokat). Ezáltal a gyermekeknek mindkét szülővel szorosabb kapcsolata marad a válás után is (Bjarnason and Arnarsson, 2011; Spruijt and Duindam, 2009; Swiss and Le Bourdais, 2009; Fabricius, 2003). Az apák a váltott elhelyezés rendszerében akár még annál is jobban bevonódhatnak a szülőségbe, mint amikor a szülők együtt éltek (Berman, 2015). Másrészt ebben a formában a szülők és a gyerekek továbbra is sokféle tapasztalatot/élményt gyűjthetnek együtt, nincs „hétvégi apaság”, hiszen ünnepeket és mindennapokat, felszabadult és nehezebb időszakokat is megélnék közösen. A gyerekek mindkét szülővel átélik az élet apróbb és jelentősebb eseményeit is. Ráadásul így a szülőknek nem kell patikamérlegesen méregetniük, hogy a gyerek mennyi időt tölt a különélő szülővel, és ezáltal kiiktathatnak egy meghatározó konfliktusforrást. A váltott gyermekgondoskodás lényegesen csökkenti a szülői elidegenítést, amit a magyar nyelv „ellene nevelésnek” nevez. A váltott gondoskodásban élő gyermekeket kevésbé

veszélyezteteti a szegénység, mint azokat, akiket csak az egyik szülőjük nevel, még abban az esetben is, ha a különélő szülő gyermektartást fizet (Fransson et al., 2018). És végül a váltott elhelyezés egyik előnye, hogy nincs egyszülőség érzése, amely sok szülő számára nehézséget jelent. Egyrészt nyomasztó lehet az a felelősség, hogy a gyermekkel kapcsolatos feladatok többsége alapvetően az egyik szülőre hárul, hogy a mindennapok szervezését és a családi élet és a munka összehangolását a szülőnek jórészt egyedül kell megoldani. Másrészt a gyermekét egyedül nevelő szülőnek nagyon kevés szabadideje van, az életében domináns szerepet a szülőség tölti be. Ezáltal a társadalmi elszigetelődés, az elmagányosodás fenyegeti (Monostori, 2022). Harmadrészt az egyszülős élethelyzet még mindig stigmatizáló sok országban (l. pl. Carroll, 2017; Gingerbread, 2009), még akkor is, ha a szülők válása a legtöbb európai országban nagyon elterjedt jelenség.

A váltott gondoskodás legnagyobb kockázatának viszont az tűnik, hogy a váltott elhelyezéssel a gyermekek életének stabilitása felborulhat (l. pl. Spruijt and Duindam, 2009; Bauserman, 2002). Különösen azokban az esetekben, amikor a gyermek még nagyon kicsi és a biztonság játssza az életében a legfontosabb szerepet. A kicsi gyerekeknek az anyáktól való elválás komoly szorongást jelenthet (Smyth et al., 2016; Tornello et al., 2013; McIntosh et al., 2011). Mivel a kutatók szerint a váltott elhelyezés növeli az esélyét annak, hogy az anyák partnert találjanak, ezért a váltott elhelyezésben élő gyermekek nagyobb eséllyel élnek összetettebb családi viszonyok között, nagyobb az esélyük arra, hogy féltestvéreik szülessenek, nemcsak az egyik, hanem a másik szülői ágon is (Gunnøe and Braver, 2001; Sodermans et al., 2013). Persze az továbbra is kérdés, hogy ezek előnyt vagy hátrányt jelentenek a gyermek számára. Lehet ez előny, hiszen a nevelőszülők további forrásokat jelenthetnek a gyermekeknek anyagi értelemben, gondoskodásban és azáltal, hogy a párkapcsolatban élő biológiai szülők kiegyensúlyozottabbak lehetnek, mint a partner nélkül élők (Sweeney, 2010). Ugyanakkor ezt a kérdést az adott családi szituáció dönti el, az azonban biztosan állítható, hogy ez komolyabb alkalmazkodást igényel a gyermekek részéről is.

Magyarországon a váltott gondoskodás még nem egy elterjedt forma, bár az arányokat megbízható adatok hiányában nem tudjuk pontosan. Ugyanakkor nálunk is kezdenek kibontakozni azok a viták, amelyek a váltott elhelyezés előnyeiről és hátrányairól szólnak. Ezeknek a vitáknak kétségkívül az egyik legfontosabb motorját – hasonlóan más országokhoz – azok a mozgalmak jelentik, amelyek az apák jogaiért küzdenek. Ennek az az oka, hogy a váltott elhelyezés elterjedésével az apák „nyerhetik” a legtöbbet, hiszen így válás után is a korábban megszokotthoz hasonló módon gyakorolhatják a szülőséget, és

szoros kapcsolatban tudnak maradni a gyermekeikkel (Sodermans et al., 2015; Cashmore et al., 2010; Spruijt and Duindam, 2009; Melli and Brown, 2008). Ha a gyermek(ek) egy szülőnél marad(nak) a válás után, az általában az apai szülőség csorbulását jelenti, mivel a gyermeket az esetek többségében az anyánál helyezik el.

Az apák szerepére világítanak rá azok a kutatási eredmények is, amelyek azt jelezték, hogy a váltott gondoskodással kapcsolatos támogatói attitűdök inkább a férfiakat jellemezték, mint a nőket. A férfiak körében magasabb azoknak az aránya, akik válás után a váltott elhelyezést optimálisabbnak tartják annál, amikor a gyermek egyik szülőnél kerül elhelyezésre. Egy cseh kutatás azt találta, hogy a váltott elhelyezéssel kapcsolatos attitűdökben a demográfiai és szociológiai jellemzők közül a kérdezettek nemének volt a legerőteljesebb hatása, azaz a kérdezettek neme jobban meghatározta a váltott elhelyezéssel kapcsolatos támogatói attitűdöt, mint például az életkora, az iskolai végzettsége vagy az, hogy milyen családban élt (Fučík, 2020). Ugyanakkor azt is hozzá kell tenni, hogy számos országban ez korántsem jelenti azt, hogy az apáknak nagyobb része támogatná a váltott gyermek elhelyezést. Feltehetően így van ez Magyarországon is, ahol egy interjú kutatásban Szalma és Rékai (2019) például meglehetősen konzervatív nézeteket talált e vonatkozásban a magyar apák körében. A válás körülményeire vonatkozó hazai statisztikai adatok szintén ezt sugallják, hiszen a válási esetek döntő többségében a felek közös megegyezéssel állapodnak meg arról, hogy a gyermek(ek) az anyánál kerülnek elhelyezésre. Ezekről a tanulmány későbbi részeiben még részletesen írunk.

Azokban az országokban, ahol elterjedt a váltott gondoskodás gyakorlata, számos kutatás foglalkozik ennek a gyermekelhelyezési formának az előnyeivel és hátrányaival empirikus szinten is. Ezek döntő többségében kvalitatív vizsgálatok, de kvantitatív kutatásokra is találunk példákat, főként a skandináv országokban és Belgiumban. A kutatások eredményei nagyon korlátozottan hasonlíthatók össze, aminek az egyik oka az, hogy több kutatás nem reprezentálja megfelelően a váltott elhelyezésben élő gyermekek családjait, illetve hogy a gyermekek életkora és a szülők életpályája szerint szerteágazó mintákat vizsgáltak a kutatók (l. erről a kérdésről Steinbach, 2018 és Smyth et al., 2016 áttekintéseket). Továbbá néhány kutatás kifejezetten a nagyobb konfliktusban levő párokra és gyermekeikre koncentrált, míg mások a jól együttműködő szülőket vizsgálják. Az interjú kutatók pedig gyakran azt tekintik kutatásuk egyik fontos limitációjának, hogy főként a jobb anyagi helyzetben és társadalmi státuszban levő párokat érték el. A kis mintán végzett interjú kutatások nyilván arra sem alkalmasak, hogy a váltott gondoskodás elterjedtségéről, az érintettek jellemzőiről reprezentatív képet adjanak.

A kutatási eredmények összehasonlításakor fontos odafigyelni az idő dimenziójára is, hiszen egyes országokban a váltott gondoskodásban élő gyermekek aránya dinamikusan növekszik, és így összetételük szintén komolyabb átalakuláson megy keresztül. Néhány országban az 1990-es évek végére és a 2000-es évek elejére, illetve a napjainkra vonatkozó kutatások jelentős különbségekre mutatnak rá. Ilyen például az, hogy amikor egy országban dinamikusan terjedni kezd a váltott elhelyezés, akkor a szülők iskolai végzettsége vagy jövedelme szerinti szelekciós hatások lényegesen csökkennek (Sodermans et al., 2013; Melli and Brown, 2008; Cook and Brown, 2006). A váltott gondoskodás továbbra már nemcsak a magasan kvalifikált, jobb módban élő szülőkre lesz jellemző, hanem az alacsonyabb végzettségűekre és a nehezebb anyagi körülmények között élőkre is. Más társadalmi jellemzők szerepe szintén elhalványul abban, hogy a szülők milyen módon élnek gyermekeikkel válás után. Sodermans és társai azt is kimutatták, hogy a váltott gyermekelhelyezés terjedésével ezekben a családokban is egyre nagyobb csoportot képeznek azok a szülők, akik között intenzív konfliktus van (Sodermans et al., 2013).

Ezekben a folyamatokban a jogi szabályozások és gyakorlatok változásának komoly hatása van, hiszen megfigyelhető, hogy azokban az országokban, ahol bevezették, hogy válás után a gyermek elhelyezés tekintetében a váltott gondoskodást támogatják leginkább, mindenütt jelentősen megnövekedett és diverzifikálódott a váltott elhelyezésben élő gyermekek aránya. Még akkor is megállapítható ez, hogy ha tudjuk, hogy sok esetben a gyermekek elhelyezéséről nem a bíróságok döntenek, illetve hogy a mindennapi gyakorlat eltérhet attól, amit a bíróság döntött a gyermekelhelyezés kapcsán.

Szakirodalmi összefoglalónkban elsőként azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy hogyan definiálhatjuk a váltott gondoskodást, milyen a jogban és a kutatásokban használt definíciók jelennek meg. Ezután a váltott gondoskodás elterjedtségével kapcsolatos ismereteket gyűjtöttük össze több európai és Európán kívüli országból. Majd azokat a magyarázat kísérleteket mutatjuk be, amelyek a váltott gyermekelhelyezés elterjedésének megértésére születtek. Külön részt szenteltünk a jogi környezet taglásának, hiszen – ahogyan már utaltunk is rá – kutatások jelzik, hogy a jogszabályi változások erőteljesen tudják befolyásolni a váltott gondoskodásban nevelő családok társadalmon belüli arányát. Ezután pedig azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy miért fontos az egyes családi együttélési mintákat a szülők és a gyermekek perspektívájából is megvizsgálni. Ezt követően a váltott gondoskodásban élő gyermekek és szüleik jóllétére, szociológiai és demográfiai jellemzőikre vonatkozó ismereteket mutatjuk be. A szakirodalom többsége a válás utáni családszerkezeti mintáknak három kategóriáját különíti el: elsőként a váltott gondoskodást, másodikként azt, amikor a gyermek alapvetően

az anyánál él és az apa különélő szülőként vesz részt a gyermek gondozásában és nevelésében, illetve harmadikként azt, ahol a gyermek alapvetően az apánál kerül elhelyezésre³. Ez utóbbi csoport több országban nagyon kevés családot érint, így rendkívül nehéz őket vizsgálni. Ezért a váltott gondoskodásban nevelők jóllétét és életkörülményeit általában azokkal a családokkal hasonlítják össze, ahol a gyermekek alapvetően az anyánál élnek válás után, illetve azokkal a családokkal, ahol a biológiai szülők együtt nevelik a gyermekeket.

A szakirodalmi feldolgozásban egyaránt használtunk korábbi szakirodalmi összefoglalókat (Steinbach, 2018; Braver and Lamb, 2018; Braver and Votruba, 2018; Nielsen, 2011, 2017; Smyth et al., 2016; Bauserman, 2002), önálló tanulmányokat, könyveket és könyvrészleteket. Alapvetően az angol nyelvű szakirodalom feldolgozására koncentráltunk. Mivel a témában magyar irodalom alig-alig található, ezek nyilvánvalóan lényegesen kisebb súllyal szerepelnek az írásunkban. Ez utóbbiak köréből kiemelhetjük Pilinszki és Gyetvai összefoglalóját (Pilinszki és Gyetvai, 2021), amelyben a válás utáni közös szülőség, a szülők közötti együttműködéssel kapcsolatos szakirodalmat tekintik át. Noha ennek az összefoglalónak nem a váltott gondoskodás a fókusz, a téma tágabb kontextusba helyezése szempontjából fontos hivatkozást jelentenek.

Az angol nyelvű folyóiratok közül szociológiai vonatkozásokban a *Journal of Divorce & Remarriage* és a *Journal of Marriage and Family* folyóiratokban találtuk a legtöbb, témával kapcsolatos tanulmányt. Emellett kiemelhetjük még a *Journal of Family Issues*, a *Family Relations* és a *Children & Society* írásait. Jogi vonatkozásban a *Family Court Review* foglalkozik a legnagyobb terjedelemben a témával. Pszichológiai, fizikai és a mentális egészség vonatkozásban viszont nem találtunk olyan folyóiratot, ami visszatérően és intenzíven foglalkozott volna a kérdéssel. Ide vonatkozó tanulmányok olvashatók a *Journal of Family Psychology*, a *Public Health* és a *European Journal of Public Health* hasábjain. Mindezek mellett természetesen számos egyéb forrást áttekintettünk, kiindulva a legidézettebb írásokból és azok hivatkozásaiból.

³ A válás utáni családtípusok összehasonlításánál nagyon fontos lenne, hogy azokban az esetekben, ahol a gyermek(ek) az egyik szülőnél él(nek), elkülönítsük az a két formát, amelyek egyikében a különélő szülő – bármilyen mértékben is, de – részt vesz a gyermek gondozásában és azt amelyikben nem vesz részt, akár azért, mert a gyermek születésétől hiányzik a gyermek életéből, akár azért, mert a válás után szakadt meg a kapcsolat, akár pedig azért, mert a szülő meghalt. Feltételezhetően az egyszülős családok ezen csoportjai között is számos vonatkozásban találunk különbséget. Ezeknek a distinkcióknak a hiányában nem feltétlenül releváns összevetni két gyermek vagy két szülő helyzetét, amikor az egyik esetben úgy él egyszülős családban valaki, hogy a másik szülő teljesen hiányzik az életükből, a másik esetben pedig a szülők váltott gondoskodásban nevelnek. Tulajdonképpen az egyszülős családban és a váltott gondoskodásban élő gyermekek és szülők összehasonlítását csak azokra az egyszülős családokra kellene korlátozni, ahol a gyermek életében a különélő szülő is jelen van valamilyen mértékben. Ilyen típusú kutatásokat azonban nem láttunk vagy legalábbis a kutatások leírásából nem derült ki, hogy ilyenfajta szelekciót alkalmaztak volna az egyszülős családok körében.

A VÁLTOTT GONDOSKODÁS FOGALMA

A váltott gondoskodás definiálásakor mindenekelőtt azt kell tisztázni, hogy a váltott gondoskodás természetesen nem arra vonatkozik, hogy a szülők milyen arányban döntenek a gyermeket érintő fontosabb kérdésekben (közös szülői felügyelet), hanem arra, hogy a gyermekek idejük mekkora részét töltik az egyik, illetve a másik szülőnél váltott vagy osztott elhelyezés, (*joint legal custody / joint physical custody*). Ebben a szakirodalmi összefoglalóban az utóbbival foglalkozunk. A váltott gyermekelhelyezés fogalma nem reflektál az együtt töltött idő minőségére, csak annak mennyiségére. Ilyen értelemben a válás utáni szülőiségnek csak egy dimenziójával foglalkozik. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a szülők és a gyerekek közötti kapcsolat természete és minősége fontosabb vagy legalább olyan fontos lehet, mint az együtt töltött idő hossza. Kutatások is igazolják ezt, amelyek arra jutottak, hogy a szülőkkel töltött idő hosszának ugyan fontos szerepe van a gyermekek jóllétében, érzelmi kiegyensúlyozottságában és teljesítményében is, de azokkal nincs lineáris összefüggésben (Fabricius et al., 2010).

Váltott gondoskodásnak a szakirodalom általában azokat az együttélési formákat nevezi, amelyben válás után a gyermek(ek) idejüknek legalább 25/30–50%-át töltik mindkét szülőnél (a különböző definíciókról l. Steinbach, 2018; Smyth, 2017; Carlsund et al., 2012; Fehlberg et al., 2011). Ettől vannak eltérő definíciók és a bírói gyakorlatban is vannak különbségek. A kanadai törvények például váltott elhelyezésnek azt nevezik, amikor a gyerekek mindkét szülőnél az idejük legalább 40%-át töltik (Bala et al., 2017).⁴ A belga bíróságok viszont a váltott elhelyezés fogalma alatt szigorúan csak azokat az eseteket értik, amikor a gyermek az idő felét az egyik, az idő másik felét a másik szülőnél tölti (*Vanassche et al., 2013*). Ahogyan korábban említettük, ez nyilván semmit nem mond az együtt töltött idő minőségéről, de az azért nyilvánvaló, hogy ez egy alapjaiban más családi berendezkedést jelent ahhoz képest, amikor a gyerekek idejük nagy részét az egyik szülőnél töltik és a másikkal csak hétvége (jellemzően minden második hétvégén), és nyaranta egy-két hétre találkoznak hosszabban.

A váltott gondoskodás vizsgálatánál néhány kutatás az öndefiníciót alkalmazza, amely során a szülők maguk döntenek el, hogy családjukat váltott elhelyezésben nevelő családként definiálják-e vagy sem. Ennek a megközelítésnek a

⁴ A bírósági szabályozás és gyakorlat sokfélesége azt is befolyásolja, hogy az egyes országokban a váltott gondoskodásról keletkező adatok más tartalmúak lehetnek, ami megnehezíti az összehasonlítást.

hátránya lehet annak szubjektivitása, hiszen lehet, hogy a szülők egy része már egy 10/90 vagy 20/80%-os időmegosztást is váltott elhelyezésként definiál, míg mások nem. Illetve azt is tapasztalták a kutatások, hogy a szülők egy része még akkor sem tekintette magukat váltott gondoskodásban élőnek, ha a gyerek az egyik szülőnél az ideje 60, a másiknál pedig 40%-át töltötte (Bakker and Mulder, 2012). A témára vonatkozó kutatások utalnak arra is, hogy az anyák és az apák 'torzításaiban' jellegzetes mintázatok figyelhetők meg. Az apák gyakrabban jelölnek meg váltott gyermekelhelyezést, mint az anyák, ami alapján feltételezhetjük, hogy az apák sok esetben ugyanazt a helyzetet, amit az anyák egyszülős elhelyezésnek tekintenek, váltott gondoskodásként definiálják (Kitterød and Lyngstad, 2014; Seltzer and Brandreth, 1994). Ebben persze csak akkor lehetnénk biztosak, ha ezt a kérdést olyan mintán vizsgálnák a kutatások, amiben a szülői párok mindkét fele, tehát az apa és az anya is nyilatkozna. Ilyen kutatásokra viszont ritkán kerül sor.

A váltott gondoskodásban nevelő szülők az anyánál és az apánál töltött ciklusokat többféleképpen szabályozhatják. Jellemző, hogy a gyerekek egy hetet az egyik, egy hetet a másik szülőnél töltenek, de rövidebb és hosszabb ciklusok egyaránt lehetnek ennél. Illetve számos esetben eléggé flexibilis a szabályozás, és mindig az aktuális helyzet dönti el, hogy a gyermek mennyi időt tölt az egyik, illetve a másik szülőnél. Érdekes kutatási eredmény, miszerint a váltott gondoskodás ciklusainak szabályozása az egyéni varianciák mellett kulturális/nemzeti sajátosságokat is mutat. Egy kvalitatív kutatás eredménye szerint a brit apák a rövidebb, a franciák a hosszabb ciklusokat preferálják (Masardo, 2009).

A VÁLTOTT GONDOSKODÁS ELŐFORDULÁSA

A váltott gondoskodás előfordulását egyrészt jogi forrásokból, másrészt empirikus kutatások – lakossági adatfelvételek és regiszterek – alapján látjuk. A jogi források ugyanakkor nem nyújtanak megfelelő tájékoztatást a váltott gondoskodás előfordulásáról, hiszen nem minden váláskor/szétköltözéskor születik bírósági döntés a gyermekek elhelyezéséről, másrészt az is lehetséges, hogy a bírósági döntés arról szól, hogy a gyermek(ek) egyik szülőnél kerül(nek) elhelyezésre, de a gyerekek mégis felváltva élnek az egyik és a másik szülőnél (Juby et al., 2005; Maccoby and Mnookin, 1992). Persze mindez fordítva is lehetséges, azaz a váltott elhelyezés bírói határozata ellenére a gyermek idejének döntő többségét az egyik szülőnél tölti. Arra szintén látunk példákat, hogy ha több gyermek van a családban, akkor a szülők az egyik gyermeknél az egyik, míg a másiknál a másik

szülő lakhelyét jelölik meg a gyermek lakhelyeként a bírósági procedúrában, de valójában a gyerekek váltott gondoskodásban vannak. Ez összefüggésben van azzal, hogy az adózási szabályok és a gyermektámogatásokhoz való hozzáférés néhány országban így sokkal kedvezőbb. Ez viszont megnehezíti a tisztánlátást abban, hogy végül is mennyien élnek váltott elhelyezésben.

A jogi források arról sem tájékoztatnak, hogy idővel hogyan alakul egy helyzet, hiszen az is lehetséges, hogy a gyermek vagy a szülők körülményeinek megváltozásával a gyermekek szülők közötti „mozgása”, annak ciklikussága megváltozik. A jogi gyakorlatban lényegében egyik országban sem lehet találkozni azzal, hogy a gyermekelhelyezéssel kapcsolatos bírósági döntéseknek egyfajta követése lenne. Azaz a bíróságok nem vizsgálják, hogy a gyermekek fizikai elhelyezése végül is hogyan változik az évek során. Ez alól tudomásunk szerint csak Franciaország a kivétel, ahol a véglegest rendszerszerűen egy ideiglenes elhelyezés előzi meg. A legtöbb országban viszont a bíróság alapvetően akkor találkozik újra a család ügyével, ha valamilyen konfliktus merül fel a szülők, vagy a szülők és a gyermek között, amit a család maga már nem tud megoldani. Ráadásul az ilyen ügyek nem feltétlenül a bíróságra kerülnek vissza, hiszen ezekben a gyámügyi hatóságok is dönthetnek. Mindezek miatt a váltott elhelyezés elterjedtségéről a bírósági adatok nem tájékoztatnak megfelelően, bár kétségtelenül fontos információkat hordoznak.

A váltott elhelyezésben élő gyermekek arányára vonatkozó ismeretek más forrásait a lakossági adatfelvételek és a regiszterek adják. Ugyanakkor ezeknek szintén komoly korlátai vannak. Egyrészt azokban az országokban ahol a váltott elhelyezés ritka, nagyon nagy minta kellene ahhoz, hogy ezeket a családokat megfelelő módon reprezentálva elérjék. Másrészt a váltott gyermekelhelyezést alkalmazó családok azonosítása is nehézségekbe ütközik. Ahogyan említettük, több kutatás az öndefiníciót alkalmazza, ennek azonban megvannak a már fentebb említett torzításai.

A témára vonatkozó kutatások alapján Európában a váltott gondoskodásban élő gyermekek aránya Belgiumban és Svédországban a legmagasabb, 40% körüli (Vanassche et al., 2017; Bergström et al., 2015). Szintén magas értéket (25–30%) mértek még Norvégiában (Kitterød and Wiik, 2017; Ottosen et al., 2014; Kitterød and Lyngstad, 2014), és 20% körüli értékeket Dániában (Spruijt and Duindam, 2009) és Hollandiában (Poortman and van Gaalen, 2017). Egy 2009-es angliai vizsgálat szerint pedig a válások/szétköltözések után az érintett gyerekek 9–12%-a élt váltott gondoskodásban (Peacey and Hunt, 2009). Ez utóbbi vizsgálatban azokat tekintették váltott elhelyezésben élőknek, akik egy héten legalább három napot az egyik szülőnél töltenek, a hét több napját pedig a másikonál.

A közép- és kelet-európai régióról nagyon kevés adattal rendelkezünk. Az egyik ilyen Csehországra vonatkozik, de az is csak a bírósági döntésekről és csak a felbomló házasságokról ad információt, az élettársi kapcsolatokról nem. A cseh statisztikai hivatal közlése szerint 2016-ban a felbomló házasságok 77%-ában a kiskorú gyermekek az anyánál kerültek elhelyezésre, 7%-ában az apánál, 16%-ában pedig a bíróság a gyermekek váltott elhelyezése mellett döntött (Czech Statistical Office, 2017).

A váltott gondoskodás előfordulásában nemcsak az országok között van jelentős különbség, hanem bizonyos országok egyes régiói is mutatnak eltéréseket. Az Egyesült Államokbeli Wisconsin államban kifejezetten magas azoknak az aránya, akiknél a gyermekek az apánál és az anyánál hasonlóan sok időt töltenek. Arányuk 1989 és 2010 között 12-ről 50%-ra növekedett (Meyer et al., 2017). Szintén nagyon magas (40% körüli) az arányuk a kanadai Quebecben, miközben például Ontario tartományban csak 5% körül mozgott (Bala et al., 2017).

Ezeknek az adatoknak az értelmezésekor azt mindenképpen látni kell, hogy egy gyorsan változó jelenségről van szó, ami megnehezíti az országok közötti összehasonlítást, hiszen az adatok különböző időpontokból származnak. Ráadásul egy-egy jogszabályi változás óriási lökést adhat a váltott gyermekelhelyezés elterjedésének, így akár néhány éven belül nagyon különböző adatokat mérhetünk egy országban. A változások dinamikáját jól szemlélteti például a Norvégia-ra vonatkozó adat, amely szerint 2002-ben a 18 év alatti gyermekeknek 8, 2004-ben 10, 2012-ben pedig már 25%-a élt osztott elhelyezésben (Kitterød and Lyngstad, 2014). Ugyanakkor a kutatások azt is jelzik, hogy néhány országban, pl. Hollandiában vagy Ausztráliában, illetve az USA egyes államaiban, például Wisconsinban, úgy tűnik a váltott gyermekelhelyezés elterjedtsége elérte a platót (Steinbach, 2018).

Magyarországon csak a válásokra vonatkozóan (azaz az élettársi kapcsolatokra nem) rendelkezünk adatokkal arról, hogy a gyermekeket a szülők szétköltözése után hol helyezték el. A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint a 2000-es években, de még a 2010-es évek első felében is a szülők 3-6%-ánál került(ek) a gyermekek váltott elhelyezésbe. 2015-től a számok erőteljesen kezdtek emelkedni: 2015-ben már az érintett válások 11%-ában, 2020-ban pedig 19%-ában kerültek váltott elhelyezésbe a gyermekek. Évenkénti bontásban azt látjuk, hogy 2014 és 2015 között éles törésvonal figyelhető meg, hiszen 2014-ben még csak 6% volt az arány, 2015-ben pedig ennek majdnem a duplája. Ez arra utal, hogy a jogszabályi változásoknak komoly és közvetlen következményei voltak a gyermekelhelyezési gyakorlatra. Ugyanakkor a bírósági eseteket jól ismerő ügyvédek és civil szervezetek képviselői szerint ezek az adatok lényegesen magasabbak, mint amit a

tapasztalatok mutatnak. A válási statisztikai adatok keletkezésének alapos felülvizsgálata adhatna csak választ arra, hogy mennyire megbízhatóak a rendelkezésre álló adatok. Feltehetően a közös szülői felügyeleti jog és a váltott gondoskodás fogalma keveredik az adatszolgáltatás során.

A VÁLTOTT GONDOSKODÁS ELTERJEDÉSÉNEK MAGYARÁZATA

A váltott gyermekelhelyezés elterjedésének egyik magyarázata az apai szerepek változása lehet, amelynek során az apák egy része egyre intenzívebben involválódik a gyermekgondozásba, egyre szorosabb érzelmi kapcsolatot épít ki a gyermekeikkel (l. pl. Stevens, 2015; Dermott and Miller, 2015; Rehel, 2014; Doucet and Lee, 2014; Westphal et al., 2014; Chesley, 2011; Dermott, 2008; Knijn and Selter, 2002). Ehhez kapcsolódik az is, hogy egyre több ismeret halmozódik fel azzal kapcsolatban, hogy milyen fontos az apák szerepe a gyermekek fejlődésében. Ez pedig arra ösztökéli a szülőket, hogy a korábban az anyáknak dedikált feladatokat is mind jobban megosszák (Smyth et al., 2016). Mindezek következtében azok az apák, akik ezt felismerve aktívan részt vesznek a gyermekgondozási, nevelési feladatokban, a válás után is megpróbálják fenntartani ezt a szoros kapcsolatot, amelynek egyik formája lehet a váltott gyermekelhelyezés (Autonen-Vaaranemi, 2010; Natatier and Hewitt, 2010; Swiss and Le Bourdais, 2009).

Mások viszont azt hangsúlyozzák, hogy nemcsak arról van szó, hogy sok esetben az apák és a gyermekek közötti kapcsolat szorosabb, mint a korábbi időkben, hanem arról is, hogy egyre több szülő – apák és anyák egyaránt – ismeri fel a váltott gyermekelhelyezés előnyeit a saját élete vonatkozásában (Bakker and Karsten, 2013; Nielsen, 2011). A váltott gyermekelhelyezésben élő szülők – elsősorban a nők, akiknél korábban döntően elhelyezésre kerültek a gyerekek – jobban össze tudják egyeztetni a munkájukkal és a családdal kapcsolatos teendőket, így több szabadidejük marad. Mivel az apák egy része már az együttélés alatt is aktívabban vesz részt a gyermekek gondozásában és nevelésében, a nők nagyobb bizalommal vannak az apák felé tekintetben, hogy ők is képesek a gyermekeknevelési feladatokat ellátni (Bakker and Karsten, 2013). Ennek pedig döntő jelentősége van abban, hogy válás esetén a szülők milyen gyermekelhelyezési formát választanak.

A váltott gyermekelhelyezés előfordulását jelentősen befolyásolhatja egy-egy ország társadalompolitikája és ehhez kapcsolódóan a jogrendszere is. Nem véletlen, hogy az osztott gyermekelhelyezés azokban az országokban – elsősor-

ban Skandináviában – a legelterjedtebb, ahol az állam sokféle eszközzel támogatja a családon belül a gyermekgondozási feladatok nemek szerint egyenlőbb megoszlását (l. ezekről a kérdésekről pl. Kitterød and Lyngstad, 2014). Azokban a családokban, ahol a feladatok egyenlőbben oszlottak meg a szülők együttélése alatt, ott a szülők válás után is nagyobb valószínűséggel preferálják a gyermek(ek) osztott elhelyezését, hiszen mindkét szülőnek megvannak azok a rutinjai, amelyek képessé teszik őket a gyermekek gondozására, és mindkét szülő bízhat benne, hogy a másik a szülői feladatait jól el tudja látni.

Hogy melyik országban milyen szerepe van ezeknek a tényezőknek, azt sajnos nem tudjuk. További kutatásokat igényel, hogy mennyiben beszélhetünk különböző folyamatok párhuzamos együtt mozgásáról és mennyiben oksági összefüggésekről.

JOGI KÉRDÉSEK⁵

A váltott gyermekelhelyezés bírósági gyakorlatban való alkalmazásának előzménye, hogy számos európai országban, továbbá az USA-ban, Kanadában és Ausztráliában is elfogadottá vált, hogy a szülői felügyeleti jogok gyakorlása mindkét szülő joga és kötelessége, még azután is, hogy a szülők elválnak egymástól. A szülői felügyeleti jog vonatkozik a gyermekek gondozásának, nevelésének kérdéseire, valamint a törvényes képviselő területére. Ez tehát sokkal tágabb területeket fog át, mint a gyermek fizikai elhelyezésének kérdése.

A közös szülői felügyelet alapesetként való kezelésének elterjedése az egyes országokban különböző módon és ütemben zajlott. Németországban például egy 1980-as törvény még tiltotta, hogy a szülőknek közös szülői felügyeleti joga legyen, bár ezt néhány év után alkotmányellenesnek minősítették. Az viszont továbbra is fennmaradt, hogy ha a szülők nem házasságban, hanem élettársi kapcsolatban éltek, akkor az apa csak az anya beleegyezésével kaphatott szülői felügyeleti jogot szétköltözés után. Mára ez jelentősen átalakult, és a szülői jogokat az anyák és az apák alapvetően közösen gyakorolják, akár házasságban, akár élettársi kapcsolatban élnek. Ezek a jogok többnyire akkor is közösek maradnak, ha a szülők már nem élnek együtt. Az meglehetősen ritka, hogy a szülő felügyeleti jogát a bíróság vonja meg.

⁵ Ennek a résznek a megírásakor olyan írásokra támaszkodtunk, amelyek az európai jog területéről hozzák a példákat a váltott gondoskodás jogi szabályozásáról és amelyek fontos hivatkozásokat is tartalmaznak az európai országok családjogi gyakorlatáról. Lásd ezekről: Visontai-Szabó, 2015; Szeibert, 2012.

Hollandiában sokáig a német példához hasonlóan működött az anyák és az apák szülői felügyeleti joga, vagyis a nem házasságban élő szülők esetében a szülői jogokat az anya gyakorolta. 2008-tól lépett életbe az a jogszabály, ami lehetővé tette az apák számára, hogy a szülői jogokat akár az anya tiltakozása esetén is megkaphassák. Belgiumban egy 1995-ös törvény vezette be a közös szülői felügyeletet.

Svédországban a férfiak és a nők, az apák és az anyák közötti egyenlőségre való törekvés hosszú múltra tekint vissza. Ezenkívül a gyermekjogoknak szintén régóta szerves részét képezi, hogy a gyermekeknek joga van ahhoz, hogy mindkét szülőjükkel szoros kapcsolatban lehessenek, még akkor is, ha szüleik már nem élnek együtt. Svédországban 1998 óta válás/szétköltözés után a bíróság akkor is megállapíthat közös felügyeleti jogot, ha az egyik szülő ellenzi, azonban a gyermek érdeke ezt kívánja.

A közös felügyeleti jog természetesen nem mindig jelenti azt, hogy mindkét szülő hasonló intenzitással vesz részt a gyermekeket érintő ügyekben, ugyanakkor ez egyfajta előszobája volt annak, hogy a váltott gondoskodás kérdése előkerült és egyre elterjedtebbé vált. Ahogyan korábban említettük, a váltott gyermekgondoskodás sokkal szűkebb területre vonatkozik, mint a szülői felügyeleti jog. Az előbbi ugyanis 'pusztán' annak a szabályozása, hogy hol lakik a gyermek.

Európán belül Svédországban az egyik legmagasabb a váltott gondoskodásban élő gyermekek aránya. A váltott elhelyezés elrendelésekor Svédországban a bíróságoknak figyelembe kell vennie azt, hogy a gyermek mit szeretne, hogy mi a gyermek érdeke, hogy mennyire voltak együttműködők a szülők a párkapcsolat fennállása alatt, és hogy milyen távol laknak majd egymástól a válás után. Svédországban kezd elterjedni az a gyakorlat is, amelyben a gyermek marad a korábbi közös otthonban és a szülők költöznek vissza egymást váltva. Ez az ún. fészkek-modell. A fészkek-modell tulajdonképpen a váltott gyermekelhelyezés egyik típusa, hiszen erre is jellemző, hogy a szülők közel hasonló időt töltenek a gyermekekkel a válás után.

Franciaországban 2002-ben vezették be a váltott elhelyezés intézményét. Többségében azokban az esetekben kerül sor ennek az elrendelésére, amikor a szülők ezt kérik, de a bíróság is elrendelheti, ha úgy ítélik meg, hogy ez a gyermek érdeke. Franciaországban lehetőség van az ideiglenes váltott elhelyezésre is, aminek az lenne a célja, hogy a szülők és a gyermekek kipróbálhassák ezt a formát. Ez legfeljebb egy fél éves időszak, ami után a gyermekelhelyezési döntést véglegesítik.

Belgiumban 2006-ban vezették be, hogy a szülők válása/szétköltözése esetén a preferált gyermekelhelyezés a váltott gondoskodás. Ez gyakorlatban azt jelenti, hogy ha a szülők előzetesen megállapodnak a gyermekek elhelyezéséről, akkor a bíróság azt általában elfogadja, kivéve, ha a gyermek érdekeitől a szülői döntés nagyon eltér. Ha a szülők között nincs egyetértés a gyermek elhelyezését illetően, akkor a bíróság elsőként a váltott elhelyezés lehetőségét mérlegeli, még akkor is, ha ennek az egyik szülő kifejezetten ellene van (Vanassche et al., 2013).

Ezzel kapcsolatban a szakirodalom kifejezetten a jogi szabályozás neuralgikus pontjaként kezeli, hogy azokban az országokban, ahol szülői megegyezés hiányában a váltott gyermekelhelyezést tekintik kiindulópontnak, a bíróságok a konfliktusos válásokban is gyakran alkalmazzák ezt egyfajta kompromisszumos megoldásként (Sodermans et al., 2013; Fehlberg et al., 2011; Cashmore et al., 2010; McIntosh et al., 2010b; Singer, 2008). Ez annak köszönhető, hogy a jogi szabályozás következtében a váltott gyermekelhelyezés egyfajta szülői joggá, kívánatos céllá válik (l. ezekről: Vanassche, 2013; Fehlberg et al., 2011). Ugyanakkor nagyon kérdéses, hogy ezekben az esetekben a váltott gyermekelhelyezés hogyan működik, és ahogyan már utaltunk rá, az erre vonatkozó kutatások azt mutatták, hogy konfliktusos válásokban kifejezetten negatívan hat a gyermekek jóllétére (Emery, 2016; McIntosh et al. 2010a, 2014; Pruett et al., 2014; Vanassche, 2013).

Magyarországon a válás utáni szülőséget érintő legutóbbi fontos törvényi változások 2014-ben⁶ és 2022-ben⁷ voltak. 2014 előtt a válás után a szülői felügyeleti jogokat az a szülő gyakorolta, akinek a háztartásában a gyermek válás után élt, a másik szülő felügyeleti joga – ha csak a szülők nem kérték a közös felügyeleti jogot – szünetelt. A szülői felügyeleti joggal kapcsolatosan ugyanakkor néhány fontosabb kérdés kivételt képezett (pl. iskolaválasztás, a gyermek tartózkodási helyének változása, a gyermek neve vagy állampolgársága), amelyekben a szülők közösen döntöttek. Hozzá kell tenni, hogy a családjoggal foglalkozó ügyvédek gyakorlati tapasztalata szerint az iskolák nem mindig kérték mindkét szülő beleegyezését, ezért rengeteg vita származott abból, hogy mely kérdések minősülnek iskolaválasztással kapcsolatosnak. A gyermek tartózkodási helyének megváltoztatását pedig leginkább olyan esetekben kellett mindkét szülőnek támogatnia, ha például a gyermek a nagyszü-

⁶ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről.

⁷ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény módosítása, 76 és 77§.

lőkhöz költözött. Ha el akart költözni az a szülő, akinél a gyermek élt, akkor ezt a másik szülő beleegyezése nélkül is megtehetette. Csak akkor kellett a különélő szülő beleegyezése, ha a gyermekkel együtt élő szülő tartósan külföldre szeretett volna költözni. A különélő szülőnek viszont az esetben is szüksége volt az együttélő szülő beleegyezésére, ha a gyermekkel nyaralni utazott külföldre. Összességében ebben az időszakban a különélő szülők jogai válás után erőteljesen csorbultak. A 2014-es új Polgári Törvénykönyv Családjogi könyve szerint a különélő szülő felügyeleti joga akkor sem szünetel, ha az egyik szülő a teljes felügyeleti jogot gyakorolja. A szülők dönthetnek a közös szülői felügyeleti jogról is, amely során nem csupán az alapkérdésekben, hanem mindenben közös döntést hoztak. Arról is dönthettek, hogy a gyermekeket váltott gondoskodásban helyezik el.

A 2022-től életbe lépő törvény szerint a bíróságnak lehetősége van arra, hogy ha a szülők között nincs közös megegyezés, és a bíróság mindkét szülőt alkalmasnak tartja a gyermek gondozására, nevelésére, akkor még az egyik szülő ellenvéleménye mellett is dönthet a közös szülői felügyeletről és a váltott gondoskodásról. Ezáltal a szülőknek lehetőséget ad arra, hogy egyikőjük se szoruljon ki a gyermek életéből.

A korábbi nemzetközi példák alapján láthattuk, hogy ez utóbbi törvénymódosítás, de már a Ptk. 2014-es módosítása is összhangban volt több európai ország jogi szabályozásában bekövetkezett változásokkal. A törvénymódosítás ugyanakkor több civil szervezet ellenállását kiváltotta. Legfőbb érvük, hogy ha a váltott gyermekelhelyezést az egyik szülő tiltakozása ellenére is elrendelheti a bíróság, akkor az veszélybe sorolhatja a családon belüli erőszak áldozatait. Az egyik szülő erőszakos, agresszív, bántalmazó viselkedése esetén ugyanis nincs garántálva a gyermek szülőtől való távoltartása.

A váltott elhelyezés egyébként számos mindennapi gyakorlati problémát is felvet, amire az egyes jogrendszereknek megfelelő módon fel kell készülnie. Ilyen például az, hogy lehet-e két állandó lakcíme a gyermeknek, hogy a különböző társadalmi juttatásokat a szülők hogyan vehetik igénybe, egyáltalán igényelhetik-e annak megosztását, és hogyan vehetik igénybe a családi szintű adóvisszatérítéseket. Kérdéses az is, hogy ha a gyermekek egyenlő időt töltenek el egy-egy szülőnél, akkor van-e tartásdíj, és ha igen, akkor milyen szempontok szerint állapítják meg annak összegét. Továbbá hogyan veszik figyelembe, ha a szülők jövedelmi helyzete között jelentősebb különbség van.

A jogi szabályozás kapcsán felmerül a kérdés, hogy a gyermekelhelyezéssel kapcsolatos jogszabályok és a bírósági gyakorlat hogyan befolyásolja a gyermekelhelyezés tényleges trendjeit. Erre a kérdésre nehéz válaszolni, hiszen

ahogyan már fentebb is említettük, a bírói döntés mindig csak a válás időpontjára vonatkozik, és nem tudjuk, hogy a későbbiekben melyik szülőnél mennyi időt tölt a gyermek. Szintén írtunk már arról, hogy az élettársi kapcsolatok felbomlásakor nem feltétlenül tudjuk, hogy kinél kerülnek elhelyezésre a gyerekek, hiszen ez esetben a párok jellemzően nem fordulnak bírósághoz. Ugyanakkor több országban megfigyelhető, hogy amint a jogi szabályozás a váltott gyermekelhelyezést preferálta, azzal együtt emelkedni kezdett a váltott gondoskodásban élő gyermekek aránya. Kérdés, hogy mennyire köszönhető ez a jogszabályi változásnak, és mennyire annak, hogy a jogszabályok ténylegesen a váltott gyermekelhelyezés terjedő gyakorlatára reflektáltak. Ezt az ok-okozati összefüggést nehéz feltárni, de magyar vonatkozásban érdekes adalékot jelent Grád és társainak a 2000-es évek második felében folytatott kutatása. Ők azt hangsúlyozzák, hogy mivel a bírósági válóperek döntő többségében a szülők közös megegyezéssel válnak el, a gyermekelhelyezés gyakorlatát sokkal inkább a szülői szerepek – elsősorban az apai szerepek – átalakulása okozza és okozhatja majd, mint maga a jogi szabályozás (Grád et al., 2007, 2008). A kutatásban a Pesti Központi Kerületi Bíróság 1996 és 2003 közötti aktáiból dolgoztak fel több mint 500 ügyet, amelyben közel 800 kiskorú gyermek volt érintett. Tapasztalataink szerint ebben az időszakban a bontóperek 85–90%-ában közös megegyezéssel váltak a felek, azaz a válópereknek csak 10–15%-ában döntött a bíróság arról, hogy hol került elhelyezésre a gyermek. A közös megegyezéssel járó perek 90%-ában a gyermek (gyermekek) az anyánál kerültek elhelyezésre. Azokban az esetekben, amikor a bírók döntöttek, a perek 40–50%-ában a gyermekek az apánál kerültek elhelyezésre. Fő következtetésük az, hogy ha az apa küzd azért, hogy a gyermek hozzá kerüljön, akkor egyáltalán nem reménytelen a helyzete a magyar bírósági gyakorlatot figyelembe véve.

A magyar példa mellett más országok adatai szintén azt mutatják, hogy valójában nagyon alacsony azoknak az eseteknek az aránya, ahol a szülők nem tudnak megállapodni, így a gyermek elhelyezéséről ténylegesen a bíró dönt. A svéd közlések szerint például az eseteknek csak 9%-ára igaz ez (Swedish Government Official Report, 2017 hivatkozva: Fransson et al., 2018). Bainham pedig azt írja, hogy az angol és a walesi különváló pároknak mindössze 10%-a rendezi a felügyeleti vitáit a bíróságon (Bainham, 2005). Ezek persze minden országban feltehetően többnyire olyan esetek, ahol a szülők között komoly konfliktus van, esetlegesen a családon belüli bántalmazás, erőszak is fennállhat, így elbírálásuk különleges figyelmet igényel.

A jogi szabályozás és a tényleges gyermekelhelyezés közötti összefüggés vizsgálatakor még egy szempontra fel kell hívni a figyelmet. Ez pedig az, hogy

a bírói gyakorlat nem csak közvetlenül tudja befolyásolni, hogy hogyan alakul a váltott gondoskodásban élők aránya, hanem azáltal is, hogy a bírói gyakorlattal kapcsolatos hiedelmek befolyásolhatják a gyermekelhelyezés tényét. Hiszen az is lehetséges, hogy az apák azért egyeznek bele olyan nagy arányban abba, hogy a gyermek az anyánál kerüljön elhelyezésre, mert úgy gondolják, hogy úgy sincs semmi esélyük arra, hogy a bíróság több együtt töltött időt állapítson meg számukra. A bírósági döntésekről kialakult – nem feltétlenül reális – kép tehát visszahathat a szülők döntésére.

A VÁLTOTT GONDOSKODÁS SZEREPLŐI: A SZÜLŐK ÉS A GYERMEK TRIÁDJA

A váltott gondoskodás értékelésekor felmerül a kérdés, hogy milyen szempontok szerint értékelhetjük ezt az együttélési formát. Mi alapján mondhatjuk, hogy jól vagy rosszul működik ez a családi berendezkedés? Ez egyrészt azt jelenti, hogy a családok jó működésének többféle kimeneti ismérve lehet: a jóllét (ezen belül is számos dimenzió), a gyermek iskolai előmenetele, érzelmi stabilitása, a szülők elégedettsége stb. Lehetséges az, hogy az osztott elhelyezés az egyiket támogatja, míg a másakra inkább negatívan hat. Értékelésünk tehát attól is függ, hogy a családok működését milyen dimenziók mentén szemléljük. Másrészt a szülők és a gyermekek perspektívája nem ugyanaz: amit pozitívan ítél meg egy szülő, az nem feltétlenül jó a gyermeknek is, és a két szülő szintén másként ítélheti meg ugyanazt a helyzetet. Éppen ezért merül fel sok kutatásban az, hogy kinek a szemszögéből vizsgálják a családok működését, illetve hogy milyen hatása van annak, ha a váltott gyermekelhelyezésről csak a triád egy-egy szereplőjét kérdezzük meg. Nyilvánvalóan mindenki csak a saját szemszögéből tud megítélni egy családi helyzetet. Ez különösen olyan kérdéseknél merül fel élesen, amelyek például a szülők közötti interakciókra, különösen a konfliktusokra, a mindennapok megszervezésére, a triád tagjainak flexibilitására vonatkoznak.

Kutatók azt is megfigyelték, hogy az anyák és az apák általában másként ítélik meg a maguk és a másik szerepét a szülőségben, illetve abban a hármasságban, amiben működnek. Például az anyák a szülőséggel kapcsolatban több konfliktust észlelnek a volt párjukkal, mint az apák ugyanazon a kapcsolattrendszeren belül (Fishel and Samsa, 1993). Az apák úgy érzik, hogy ők sokkal jobban involválódnak a gyermeknevelésbe, mint ahogyan azt az anyák érzékelik (Seltzer and Brandreth, 1994).

A gyerekeknek más szempontjaik vannak, mint a szüleiknek. Nekik például nagy nehézséget jelenthet a baráti kapcsolatok kialakítása és annak fenntartása (l. erről pl. Fransson et al., 2018; Prazen et al., 2011; Cavanagh and Huston, 2008), ha két otthonban laknak, különösen, ha azok távol vannak egymástól. További nehézséget jelenthet a személyes dolgaik kérdése is, hiszen a gyerekeknek lehetnek olyan tárgyaik, amelyekhez nagyon ragaszkodnak, de ezeknek az egyik szülőtől a másikhoz való szállítása nehézséget jelent (Cashmore et al., 2010). Megterhelő lehet maga az állandó költözés is, amelyet kvalitatív kutatásokban nyilatkozó gyermekek egyértelműen jeleztek (Birnbaum and Saini, 2015). Gyermekekkel készült interjúk azt is feltárták, hogy a gyerekeknek nehézséget jelenthet, hogy két család szokásaihoz, kultúrájához, nevelési elveihez kell alkalmazkodni, illetve hogy a váltásokkor nehezen megy az érzelmi átállás a másik szülőre/családra (Nielsen, 2011; Haugen, 2010). Ez lényegesen befolyásolja a gyermekek jóllétét és a váltott elhelyezés értékelését is. Erre egyébként megoldást jelenthetnek azok a családi berendezkedések, amelyekben a gyermek(ek) lakóhelye állandó és a szülők váltják egymást a 'gyermek otthonában' (fészekmodell). Ez azonban még jelentősebb anyagi erőforrás mobilizálást igényel, és ennek a családi berendezkedésnek is megvannak a negatív oldalai (l. ezekről pl. Bogár Zsuzsa írása a válásterápia.hu blogon).

A családtagok perspektívájának vizsgálatakor mindenképpen figyelembe kell venni azt is, hogy sok esetben amikor a szülők vagy a gyermekek arról nyilatkoznak, hogy számukra miben előnyös és miben hátrányos a megosztott gyermekelhelyezés, nem feltétlenül csak a saját szempontjaikat veszik figyelembe. Gyermekekkel készült interjúk például arra mutattak rá, hogy miközben sok gyerek számára kényelmetlen az állandó költözködés, a kétlakiság, azt mégis elfogadják, pozitívként tekintenek rá, mert úgy érzik, hogy ez fair a szülőkkel szemben (Haugen, 2010). Ezzel függ össze az is, hogy ugyanabban a családban a szülők gyakran elégedettebbek a váltott gyermekelhelyezéssel, mint a gyerekek (Cashmore et al., 2010; McIntosh et al., 2010b; Neoh and Mellor, 2010).

A VÁLTOTT GONDOSKODÁSBAN ÉLŐK ÉLETKÖRÜLMÉNYEI ÉS JÓLLÉTE

Számos tanulmány foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a válás miként befolyásolja a gyermekek és a szülők életkörülményeit és jóllétét. A kutatások döntő többségében arra az eredményre jutnak, hogy a válás általában negatívan hat az

érintettek életkörülményeinek számos elemére és a jóllétére is (l. pl. Harkönen et al., 2017; Fransson et al., 2016; Botterman et al., 2015; Anderson, 2014; Bauserman, 2002; Amato, 2000, 2010; Breivik and Olweus, 2006; Amato and Sobolwesky, 2001). Ez alól nyilvánvaló kivételt jelentenek azok az esetek, ahol a szülők közötti vagy a szülő–gyermek kapcsolat kifejezetten rossz, vagy a szülő(k) életvitele veszélyezteti a család normális működését, hiszen ezekben az esetekben a válás sok szempontból egy pozitív kimenetet jelenthet. Ezekről eltekintve a válás negatív következményei részben azzal magyarázhatóak, hogy a gyermekkel maradó szülők anyagi helyzete romlik, gondozási terheik jelentősen megnövekednek, szabadidő hiányában a társas kapcsolataik beszűkülnek, gyakran érzik magukat magányosnak. Másrészt a gyerekek nem találkoznak annyit a háztartáson kívül élő szülővel, mint korábban, így a külön élő szülő és a gyermek közötti kapcsolat lényegesen meglazul. Ha a gyermek válás után alapvetően az egyik szülőnél marad, akkor fennáll az a veszély, hogy a gyermek gondoskodni akar a vele élő szülőről (parentifikáció), hiszen látja annak magányát. Ilyenkor a gyermek a vele élő szülő szükségleteire próbál koncentrálni, nem pedig a saját magáéra.

Mindezekre a problémákra jó megoldásnak tűnik a megosztott gyermek-elhelyezés, ezért számos kutatás azt a hipotézist állította fel, hogy ezekben az esetekben a gyerekek és a szülők életkörülményei és jólléte is magasabb, mint azokban, ahol a gyermek alapvetően az egyik szülőjével él. Ezt a hipotézist több kutatás támasztotta alá, amelyek kimutatták, hogy az intakt családokban⁸ és az osztott elhelyezésben élő gyermekekhez képest az egyszülős családokban nevelkedő gyermekek anyagi helyzete rosszabb (Fransson et al., 2018), sokkal több pszichoszomatikus problémával küzdenek, rosszabb a fizikai és a mentális egészségi állapotuk (Nilsen, 2017; Fransson et al., 2016, 2018; Bergström et al., 2014, 2015, 2018; Hagquist, 2016; Turunen, 2016; Westphal and Monden, 2015; Vanassche et al., 2013; Jablonska and Lindberg, 2007), alacsonyabb az önértékelésük (Turunen et al., 2017), kevesebb barátjuk van (Fransson et al., 2018) és magasabb körükben azoknak az aránya, akik rosszabbul teljesítenek az iskolában (Fransson et al., 2018). Az osztott elhelyezésben élő gyermekek tehát számos vonatkozásban sokkal jobban hasonlítottak az intakt családokban élő társaikhoz, mint azokhoz, akiket alapvetően egyedül nevelt az egyik szülőjük (Baude et al., 2016; Bergström et al., 2013, 2014, 2015; Nielsen, 2014, 2015, 2017; Spruijt and Duindam, 2009; Breivik and Olweus, 2006; Bauserman, 2002).

⁸ Intakt családnak azokat a családokat nevezzük, ahol az összes ott élő gyermek mindkét vér szerinti szülője a családban él.

Ráadásul a gyerekek többsége válás után is szeretne mindkét szülővel ugyanannyi időt tölteni (Sadowski and McIntosh, 2015a; Parkinson et al., 2005; Fabricius and Hall, 2000), és úgy érzi, hogy az osztott gondoskodásban mindkét szülőjével meleg, bizalmon alapuló és szoros kapcsolatot tud fenntartani (Lodge and Alexander, 2010). Svéd gyerekekkel készült interjúk során az osztott elhelyezésben élő gyerekek egy része arról számolt be, hogy mindkét szülőtől nagyobb figyelmet kaptak válás után, mint azelőtt (Berman, 2015). Erre apákkal készült interjúk is utalnak, ugyanis számos esetben éppen maga a válás indította el az apákat abban, hogy újragondolják apai szerepeiket, és elmozduljanak egy sokkal egyenlőbb szülői munkamegosztás irányába (Andreasson and Johansson, 2019).

A váltott gondoskodást alkalmazó családokban élő anyák jólléti szintje is magasabb lehet a gyermeküket egyedül nevelő társaikhoz képest. Ennek az az oka, hogy azokon a napokon, amikor a gyerekek az apánál vannak, az anyák jobban koncentrálhatnak a munkájukra és több olyan szabadidejük marad, amit magukra fordíthatnak (Van der Heijden et al., 2016; Bakker and Karsten, 2013). Ennek ugyanakkor ellentmondanak azok a kutatások, amelyek szerint a váltott gondoskodáshoz kapcsolódó szervezési feladatok terhei és az azzal járó stressz messze felülmúlja azokat az előnyöket, amelyek abból adódnak, hogy egy-egy szülőre kisebb gondozási teher nehezedik (Bauserman, 2012; Van der Heijden et al., 2016). További kutatások pedig nem találtak kapcsolatot a válás utáni gyermekelhelyezés és szülők jólléte között (Sodermans et al., 2015).

Az osztott gondoskodásban nevelő szülők több kutatás tanulsága szerint is elégedettebbek a szülő-gyermek viszonytal (Lodge and Alexander, 2010; Kaspiew et al., 2009; Melli and Brown, 2008) és általában ezzel a gyermekelhelyezési formával (Cashmore et al., 2010; Bergström et al., 2014). Az apák azonban nagyobb elégedettséget mutatnak, mint az anyák. Továbbá az anyák elégedettségének szintje sokkal jobban függ egyéb tényezőktől, mint pl. a szülők közötti konfliktus szintje (Markham and Coleman, 2012; Cashmore et al., 2010; Kaspiew et al., 2009). Az apák viszont még azokban az esetekben is elégedettek voltak, amikor a szülők között intenzív konfliktus volt (McIntosh et al., 2010b).

De vajon minden élethelyzetben jól működik-e a váltott gyermekelhelyezés? Néhányan úgy vélekednek vagy azt mérik, hogy az osztott gyermekelhelyezés minden esetben jobban szolgálja a gyermek érdekeit, mint az, amikor a gyermek egyszülős családban él (Nielsen, 2015; Warshak, 2014; Kruk, 2012), viszont mások azt hangsúlyozzák, hogy a váltott gyermekelhelyezés pozitív hatásai

csak a kooperatív szülők esetében érvényesülnek. Amennyiben a szülők között komolyabb konfliktusok vannak, az egyszülős család sok szempontból optimálisabb együttélési forma (Emery, 2016; Kalmijn, 2016; McIntosh et al., 2014; Pruett et al., 2014; Vanassche et al., 2013; Fehlberg et al., 2011; Spruijt and Duindam, 2009; Singer, 2008; Amato and Rezac, 1994). Konfliktusos helyzetben az osztott gondoskodás jóllétre gyakorolt pozitív hatásai eltűnnek vagy még negatív következmények is mutatkozhatnak (Cashmore et al., 2010; McIntosh, 2009; Vanassche et al., 2013; Spruijt and Duindam, 2009). A konfliktusok persze sokféle lehetnek mind típusukban, mint erősségükben. Több kutatás azt találta, hogy nem a konfliktusok gyakorisága, hanem a súlyos konfliktusok előfordulása alacsonyabb ezeknél a pároknál (Kitterød and Lyngstad, 2014; Sodermans et al., 2013; Fehlberg et al., 2011). Azonban vannak olyan konfliktusok, amelyek éppen azáltal csillapíthatóak, hogy a résztvevők között szoros kapcsolat van, ezt pedig jobban biztosítja az osztott elhelyezés, illetve az a tény, hogy az apák erőteljesebben involválódnak a szülői szerepbe, mint az egyszülős életforma, illetve az, amikor a szülőségben az anya a domináns (Sadowski and McIntosh, 2015b; Kitterød and Lyngstad, 2014; Fabricius and Luecken, 2007; King and Heard, 1999). Bauserman (2002) úgy véli, hogy a váltott gondoskodás során a konfliktusok már csak azért is csökkenni fognak, mert mindkét szülőnek ugyanazok a jogai és a kötelességei, így a legalapvetőbb kérdésekben (kinél mennyi időt töltsön a gyerek, gyermektartás ügye stb.) nincs mit vitatkozni. Harris-Short (2010) viszont úgy véli, hogy ha a szülők között az együttélés ideje alatt és a válás környékén intenzív konfliktus van, akkor az az osztott gondoskodásban is éppúgy fenn fog maradni, mert meg fogják találni azokat a pontokat, amelyeken vitatkozni lehet. Nielsen (2017) viszont arra hívja fel a figyelmet, hogy nem a szülők közötti vitákat és az esetleges konfliktusokat kellene a középpontba állítania a vizsgálatoknak, hanem a szülő-gyermek viszonyt. Ez ugyanis az a tényező, amely alapvetően meghatározza a gyermekek jóllétét.

A gyermekelhelyezési forma, a szülők közötti kooperációs szint és a szülő-gyermek kapcsolat hármásának a gyermekek jóllétére gyakorolt hatását vizsgálta az a kutatás, amelyet több mint 7000 belga gyermek körében hajtottak végre (Vanassche et al., 2013). A vizsgálatba bevont gyermekeknek körülbelül negyede volt már érintett a szülei válásában. A minta nagysága és a kutatás alapossága miatt ezt részletesebben is bemutatjuk: A kutatás egyik fontos megállapítása az, hogy a gyermekek jóllétét (ez esetben szinonimaként használjuk az étellel való elégedettséggel) nagyon erősen meghatározta, hogy a szülők kapcsolata konfliktusos volt-e vagy sem, illetve hogy maga a szülő-gyermek kap-

csolat mennyire volt szoros. Ezeknek tulajdonképpen meghatározóbb szerepe volt, mint annak, hogy válás után milyen gyermekelhelyezési elv érvényesült, azaz hogy a gyermek alapvetően az egyik szülőnél került elhelyezésre vagy váltott elhelyezésben élték a válás után. A kutatás eredményei szerint a gyermekek étellel való elégedettségét, a depresszió előfordulásának gyakoriságát a kontroll változók bevonása után a gyermekelhelyezés típusa nem befolyásolta. Ezalól kivételt képezett az, hogy a fiúk körében a depresszió előfordulásának valamivel nagyobb valószínűségét találták azokban a családokban, ahol az anya egyedül nevelte a gyermeket, mint ahol váltott gondoskodás valósult meg. Interakciós hatásokat is vizsgálva azt találták, hogy ha a gyermek és az apa között rossz, vagy a gyermek és az anya között az átlagosnál szorosabb, jobb a kapcsolat, akkor a váltott gondoskodás negatívan hatott a gyermekek jóllétére és növelte a depresszió kockázatát. A kutatásban azt is vizsgálták, hogy mindezeket az összefüggéseket hogyan befolyásolja az, hogy a szülőknek van-e újabb partnerkapcsolata vagy sem. Ezzel kapcsolatban azt állapították meg, hogy ha sem az anyának, sem az apának nincs újabb partnerkapcsolata, akkor a gyermekek étellel való elégedettsége alacsonyabb volt, mint azokban az esetekben, ahol az anya egyedül nevelte a gyermeket. A lányok esetében továbbá az étellel való elégedettség alacsonyabb szintjét és a depresszió nagyobb kockázatát mérték a váltott gondoskodásban az anyai egyszülős családban élőkhöz képest azokban az esetekben is, amikor az anyának új partnere volt. A fiúknál viszont a szülők új partnereinek a megjelenése esetén a váltott gondoskodás nem volt negatív hatással a fentebb vizsgált tényezőkre az anyai egyszülős családokban élőkhöz képest.

Ezen kérdések vizsgálatának azért van jelentősége, mert ha más országokban is érvényesül az az összefüggés, hogy az osztott gyermekelhelyezés és a szülők új partnerkapcsolat létesítésének nagyobb esélye egymással szorosan együtt jár, akkor foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel is, hogy hogyan befolyásolja a gyermekek jóllétét a szüleik újabb partnerkapcsolata.

A gyermek életkora szintén meghatározó lehet abból a szempontból, hogy a váltott elhelyezés a gyermek és a szülők jóllétét szolgálja-e vagy sem. Több pszichológus úgy gondolja, hogy kisiskoláskorig a gyermekeknek nem optimális a váltott felügyelet, mert sérül a gyermekek biztonság iránti igénye (Tornello et al., 2013). Mások úgy vélik, hogy a váltott felügyelet minden életkorban pozitív lehet (Millar and Kruk, 2014).

A VÁLTOTT GONDOSKODÁS ÉS A CSALÁDOK SZOCIO-DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐI

A gyermekelhelyezést megosztó családokkal foglalkozó empirikus kutatások döntő többsége arra a megállapításra jut, hogy az ezekben a családokban élő szülők markánsan különböznek azoktól, ahol a válás után a gyermek(ek) alapvetően az egyik szülőnél kerülnek elhelyezésre. Az osztott gyermekelhelyezést alkalmazó szülőknél gyakoribb, hogy mind az apa, mind az anya dolgozik, és gyakoribb a köreikben a rugalmas munkaidő. Jellemzően magasabb az iskolai végzettségük és a jövedelmük, így a pénzügyi problémák nem olyan jellemzőek rájuk, mint más elvált szülői csoportokra (Kitterød and Lyngstad, 2014; Cancian et al., 2014; Bakker and Mulder, 2013; Vanassche et al., 2013; Kaspiw et al., 2009; Smyth, 2004; Maccoby and Mnookin, 1992). A váltott elhelyezés előfordulását a férfiak magasabb jövedelme nagyobb mértékben valószínűsíti, mint a nők magas jövedelme, ahogyan a férfiak magasabb iskolai végzettsége is nagyobb előfordulását jelenti az osztott elhelyezésnek, mint a nőké (Bakker and Mulder, 2013). A munkaerőpiaci jellemzők más vonatkozásaiban is elmondható, hogy a férfiak ismérvei erőteljesebben határozzák meg, hogy válás után a gyermek milyen módon kerül elhelyezésre.

Kutatások kimutatták azt is, hogy azokban a családokban gyakoribb az osztott gyermekelhelyezés, ahol az apák már az együttélés időszaka alatt is intenzíven vettek részt a gyermekek gondozásában (Kitterød and Lyngstad, 2014; Kaspiw et al., 2009; Irving and Benjamin, 1995). Azokban az esetekben gyakoribb a váltott gondoskodás, amikor a szülők elismerik egymást a szülőségükben, amikor képesek együttműködni, az esetleges konfliktusokat feloldani, kompromisszumokat kötni, és megfelelően rugalmasak ahhoz, hogy nehezebb helyzetekben is a gyermekek érdekeit tartsák szem előtt (Cashmore et al., 2010; Kaspiw et al., 2009; Pruett and Barker, 2009; Smyth, 2004).

A kapcsolat jellegének hatását tekintve elmondható, hogy ha a szülők hosszabb ideje élnek együtt, akkor válás esetén nagyobb a valószínűsége annak, hogy gyermekeik közel hasonló időt fognak tölteni az anyáknál és az apáknál is (Kitterød and Lyngstad, 2014).

A szülők új kapcsolatainak ténye szintén összefügg azzal, hogy a gyermek(ek) milyen módon kerülnek elhelyezésre, és ez a hatás másként működik a férfiaknál és a nőknél. Ha egy férfinak új partnere van, akkor az osztott elhelyezés valószínűsége kisebb, ha viszont egy nőnek van új partnere, akkor az osztott elhelyezés valószínűsége nagyobb, mint ha a szülőnek nem lenne új partnere (Bakker and Mulder, 2013). Itt ugyanakkor kérdéses az oksági kapcsolat iránya. A váltott elhelyezésben gyermeket nevelő férfiak kvalitatív vizsgálata arra mutatott rá,

hogy a férfiak egy része nagyon ragaszkodott a gyermekéhez, és nem szerette volna, hogy ha az osztott elhelyezés során kialakított jó kapcsolatuk sérülne azal, hogy egy új párkapcsolatot alakít ki.

Több kutatás összefüggést talált a gyermekek neme, életkora és a váltott gyermekelhelyezés valószínűsége között. Ezek eredményei szerint a fiúkat nagyobb arányban nevelik osztott elhelyezésben, mint a lányokat (Bergström et al., 2014; Kitterød and Lyngstad, 2012, 2014; Vanassche et al., 2013; McIntosh et al., 2010b; Stamps et al., 2009; Spruijt and Duindam, 2009; Melli and Brown, 2008; Grall, 2006; Juby et al., 2005; Cancian and Meyer, 1998; Fox and Kelly, 1995). Ez összefüggésben lehet azzal, hogy általában a fiúk és apáik között szorosabb kapcsolat alakul ki, mint a lányok és az apáik között. Ezért amikor a szülők elválnak, az apák inkább preferálják a váltott gondoskodást, ha fiaik vannak, mint ha lányaik. Az is lehetséges, hogy az anyák a fiúk felnevelésében fontosabbnak látják az intenzívebb apai jelenlétet, mint a lányoknál. Továbbá a fiúk jobb kapcsolatot tudnak kialakítani a nevelőszüleikkel, mint a lányok, így számukra a váltott gondoskodás több pozitív hozadékkal jár, mint a lányoknál (Ganong and Coleman, 2004). Hozzá kell tenni, hogy noha a gyermekek nemét tekintve elég egyirányba mutatnak a kutatási eredmények, nem minden kutatás tudta ezt igazolni (Sodermans et al., 2013).

A gyermekek életkorát tekintve a kutatások azt találták, hogy a váltott gyermekelhelyezés az általános iskoláskorú gyermekek körében a legjellemzőbb (Bergström et al., 2014; Kitterød and Lyngstad, 2014; Sodermans et al., 2013). Itt persze felmerül a kérdés, hogy nem kohorsz hatásról van-e szó, azaz arról, hogy a közelmúltban elvált párok nagyobb valószínűséggel választják a váltott gyermekelhelyezést, mint a már korábban elváltak.

A váltott gyermekelhelyezésben érintett szülők közelebb lanknak egymáshoz (Kitterød and Lyngstad, 2014). Azt persze csak az események időbeliségét is vizsgáló kutatások tudnák eldönteni, hogy azért lanknak egymáshoz közelebb a szülők, mert az osztott gyermekelhelyezést akarták választani, vagy mivel egymáshoz közel laktak, könnyebben tudták választani ezt a családformát.

Ugyanakkor – ahogyan ezt már többször is említettük írásunkban – a kutatások arra hívják fel a figyelmet, hogy azokban az országokban, ahol az osztott gyermekelhelyezés kiterjedt, értelemszerűen egyre kevésbé beszélhetünk egy szelektív csoportról. Egyre heterogénebb társadalmi csoportok tagjai választják ezt a családformát vagy döntenek esetükben a bírák emellett, és egyre különbözőbb a szocio-demográfiai háttérük (Sodermans et al., 2013; Fehlberg et al., 2011; Melli and Brown, 2008).

ÖSSZEZEGÉS

A váltott gondoskodással foglalkozó kutatások az 1990-es évek második felében jelentek meg, elsősorban azokban az országokban, például az Egyesült Államokban, ahol ez a gyermekelhelyezési forma kezdett egyre elterjedtebbé válni. A kutatók és a jogászok olyan kérdésekre keresték a választ, hogy vajon jól működik-e ez a gyermekelhelyezési forma, milyen előnyei és hátránya vannak a szülők és a gyermekek szemszögéből. A téma élesen felmerült a válóperekkel foglalkozó bírói gyakorlatban, ahol számos ügyvéd és bíró azt az álláspontot képviselte, hogy az osztott gondoskodás feltétlenül előnyös mind a szülőknek, mind a gyermekeknek. A kutatások későbbi fázisában, a 2000-es években a kérdések már sokkal árnyaltabbá váltak, és egyre többen képviselték a bírói gyakorlatban is azt, hogy nincs egy mindenki számára előnyös gyermekelhelyezési forma. A váltott gondoskodásnak éppúgy, mint a gyerek egyik szülőnél való elhelyezésének megvannak az előnyei és a hátrányai, és ami az egyik családnál jól működik, az egy másiknál nem feltétlenül (Emery, 2006; Sadowski and McIntosh, 2015b). Ez persze nem jelenti azt, hogy ne lennének társadalmi szinten értelmezhető mintázatai annak, hogy válás után a gyerekeket milyen módon nevelik tovább a szülők, kinél mennyi időt töltenek, és az is kimutatható, hogy bizonyos jellemzők valószínűsítik azt, hogy mely családban fog jól működni a váltott elhelyezés. A kutatások második generációja már ezeknek a vizsgálatára fókuszál. Ezek a kutatási eredmények fontos hatással lehetnek a bírói gyakorlat változására is, hiszen segítséget adhatnak abban, hogy az adott család számára a megfelelő gyermekelhelyezést alakítsák ki.

A váltott gyermekelhelyezés árnyaltabb kutatására törekvő vizsgálatok két irányba mozdultak el. Az egyik irány annak vizsgálata, hogy az osztott elhelyezés milyen más feltételek mellett mutat előnyöket és hátrányokat a benne élő gyermekek és szülők számára. A másik irány pedig a panel jellegű vizsgálatok elindítása, amelyek pontosabb képet adnak az ok-okozati összefüggésekről és a folyamatok időbeli lefolyásáról.

Az első irány vonatkozásában a legfontosabb eredmények azt sugallják, hogy a gyerekek jóllétét sokkal inkább az befolyásolja, hogy milyen kapcsolatot tudnak kialakítani az anyjukkal és az apjukkal, illetve, hogy a szülők között milyen a viszony, mennyire kooperatívak, mennyire terhelt konfliktusokkal a kapcsolat.

Az ok-okozati összefüggések feltárása, a kérdések időbeli vizsgálata szintén kulcskérdés több vonatkozásban. Bizonyos szelekciós mechanizmusok megismerésére a keresztmetszeti vizsgálatok is lehetőséget adnak. Ilyen például a szülők iskolai végzettségének hatása arra, hogy válás után milyen gyermekel-

helyezést preferálnak. A munkaerőpiaci státusz hatása már sokkal kérdésesebb, hiszen nem mondhatjuk, hogy a szülők válás előtti munkaerőpiaci státusza határozza meg a gyermekelhelyezés kérdését, mert lehetséges, hogy a szülő(k) éppen azért változtatják meg a munkahelyüket, munkakörüket, mert ragaszkodtak ahhoz, hogy a gyermekeikkel válás után is elég időt tudjanak tölteni. Ugyanilyen kérdés tulajdonképpen a szülők közötti konfliktus kérdése, hiszen lehetséges, hogy a szülők közötti viszony romlik a válás után, de a korábbi konfliktusok is kisimulhatnak. Időben szintén változik, hogy a szülők mennyire involválódnak a szülőségben. Az ide vonatkozó kutatások azt jelezték, hogy az apák egy része váláskor újragondolja a szülői szerepét, és ezáltal intenzívebben vesz részt a gyermekek életében, mint korábban. Ebből az következik, hogy még a szülők közötti egyenlőbb munkamegosztás sem feltétlenül jelenti azt, hogy a váltott gondoskodásnak van nagyobb esélye.

Az időbeni folyamatok vizsgálata azért is fontos, mert a kutatások egybehangzó eredményei szerint a szülők közötti konfliktusok gyakorisága és intenzitása a válás után jellemző ívet fut be. A válás utáni egy-két éven belül a konfliktusok enyhülnek, beáll egyfajta egyensúlyi állapot (Bonach, 2005). Kérdés, hogy ebben a szakaszban milyen összefüggés van a gyermekek és a szülők jólléte és a gyermekelhelyezés formája között.

A válás utáni gyermekelhelyezést meghatározó tényezők tehát dinamikusan változnak. Az ok-okozati mechanizmusok megértéséhez egyaránt vizsgálni kell a válás előtti és a válás utáni körülményeket. Ezeknek a kutatása adhat pontosabb képet arról, hogy a különböző gyermekelhelyezési mintáknak milyen előnyei és hátrányai vannak az érintettek szemszögéből.

Magyarországon nem tudunk olyan kutatásról, ami a váltott gyermekelhelyezés mindennapi gyakorlatának előnyeinek és hátrányainak, a benne élők demográfiai és szociológiai jellemzőinek kvantitatív vagy kvalitatív vizsgálatára tett volna kísérletet. A bírósági adatok ugyan fontos kiindulópontot jelentenek, azoknak a korlátairól részletesen írtunk a tanulmányunkban. Az apaságról, az apai szerepvállalás alakulásáról, a gyermekeik nevelésébe intenzíven bevonódó szülőkről (Takács, 2017), az apák gyermeknevelési feladatokban betöltött szerepéről, tevékenységeiről (Harcsa, 2014; Murinkó, 2014), az apák és a gyermekek együtt töltött idejének növekedéséről (Andorka et al., 1990; Harcsa, 2014), a különélő apák és a gyermekek kapcsolati intenzitásáról (Makay és Spéder, 2018), a gyermeket nevelő szülők nemi szerepeivel kapcsolatos attitűdökről (Spéder, 2011), vannak azonban kutatások, ami alapján azt gondolhatjuk, hogy nálunk is számottevő lehet azoknak a gyermekeknek az aránya, akiket válás után váltott gondoskodásban nevelnek a szüleik. Ugyanakkor a gyermeknevelési feladatok

nemi egyenlőtlenségeire vonatkozó értékekben és attitűdökben határozottan jelen vannak a konzervatív, a kenyérkereső apa és a családi feladatokat ellátó anya mintázatát preferáló attitűdök (Spéder, 2011). Sőt, a 2010-es években e tekintetben még konzervatív irányba történő elmozdulások is voltak (Makay és Spéder, 2018). Továbbá az értékek és az attitűdök nem mindig vannak összhangban a tényleges napi gyakorlattal, a férfiak és a nők közötti tényleges munkamegosztással (Blaskó, 2006). A gyermekneveléssel kapcsolatos feladatok anyák és apák közötti megosztására vonatkozó kutatások eredményei sokszor nehezen összehasonlíthatók, nemcsak azért, mert más mintára vonatkoznak, hanem máshogyan mérik az apai szerepek tartalmát is. Harcsa (2014) és Murinkó (2014) kutatásai arra hívják fel a figyelmet, hogy az apák a gyermekek gondozásával, nevelésével kapcsolatos feladatoknak csak bizonyos részeiben vesznek részt igazán aktívan. Ezek pedig nem azok, amelyek a gyermekek (főként a kicsi gyermekek) közvetlen ellátásához (pl. etetés, öltöztetés) kapcsolódnak, hanem sokkal inkább a közös játékhoz, szabadidős tevékenységekhez. Ez lehet a magyarázata annak, hogy Spéder egy 2000-es évek végére vonatkozó kutatás alapján azt találta, hogy a kérdezettek messze a legnagyobb arányban a napi ellátást tekintették az apák legkevésbé fontos feladatának (Spéder, 2011). Ez viszont már önmagában magyarázhatja azt, hogy kisgyermeknél miért nem merül fel a váltott gondoskodás lehetősége. A kisgyermekről való gondoskodást a közvélemény még mindig nagyon erősen az anyák feladatának tekinti, és feltehetően ez a mindennapi gyakorlatban is így működik.

Nyilvánvalóan számos kérdést feltehetnénk még a témával kapcsolatban, ami megválaszolásra vár, ugyanakkor legfontosabb lenne magának a váltott gondoskodásnak a kutatása. Ez a szakirodalmi összefoglaló egy ilyen kutatás előkészítését szolgálja, amely reményeink szerint új perspektívát nyithat a válás utáni szülőség, a válás után gyermekelhelyezési mintázatok és az abban élők jellemzőinek feltárásában.

IRODALOM

- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1269-1287.
- Amato, P. R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 650-666.
- Amato, P. R. and Rezac, S. J. (1994). Contact with nonresident parents, interparental conflict, and children's behavior. *Journal of Family Issues*, 15(2), 191-207.
- Amato, P. R. and Sobolwesky, J. M. (2001). The effects of divorce and marital discord on adult children's psychological well-being. *American Sociological Review*, 66(6), 900-921.
- Anderson, J. (2014). The impact of family structure on the health of children: Effects of divorce. *The Linacre Quarterly*, 81(4): 378-387.
- Andorka, R., Falussy B. és Harcsa I. (1990). Időfelhasználás és életmód. In Andorka R., Kólosi T. és Vukovich Gy., (szerk.), *Társadalmi Riport 1990 (192–207. o.)*. Budapest: TÁRKI.
- Andreasson, J. and Johansson, T. (2019). Becoming a half-time parent: Fatherhood after divorce. *Journal of Family Studies*, 25(1), 2-17.
- Autonen-Vaaraniemi, L. (2010). Men's activism, moral reasoning and good fatherhood in post-divorce family context. *Norma (Nordic Journal for Masculinity Studies)*, 5(1), 46-60.
- Bainham, A. (2005). *Children: The modern law* (3rd ed.). Bristol, UK: Family Law, Jordan Publishing Limited.
- Bakker, W. and Karsten, L. (2013). Balancing paid work, care and leisure in post-separation households: A comparison of single parents with co-parents. *Acta Sociologica* 56(2): 173-187.
- Bakker, W. and Mulder, C. H. (2013). Characteristics of post-separation families in the Netherlands: Shared residence versus resident mother arrangements. *GeoJournal*, 78(5), 851-866.
- Bala, N., Birnbaum, R., Poitras, K., Saini, M., Cyr, F. and LeClair, S. (2017). Shared parenting in Canada. Increasing use but continued controversy. *Family Court Review*, 55(4), 513-530.
- Baude, A., Pearson, J. and Drapeau, S. (2016). Child adjustment in joint physical custody versus sole custody: A meta-analytic review. *Journal of Divorce & Remarriage*, 57, 338-360.
- Bauserman, R. (2002). Child adjustment in joint-custody versus sole-custody arrangements: A meta-analytic review. *Journal of Family Psychology*, 16(1), 91-102.
- Bergström, M., Modin, B., Fransson, E., Rajmil, L., Berlin, M., Gustafsson, P. A. and Hjern, A. (2013). Living in two homes – a Swedish national survey of wellbeing in 12 and 15 year olds with joint physical custody. *BMC Public Health*, 13(1), 1-8.
- Bergström, M., Fransson, E., Hjern, A., Köhler, L. and Wallby, T. (2014). Mental health in Swedish children living in shared residency and their parents' life satisfaction: A cross-sectional study. *Scandinavian Journal of Psychology*, 55(5), 433-439.
- Bergström, M., Fransson, E., Modin, B., Berlin, M., Gustafsson, P. A. and Hjern, A. (2015). Fifty moves a year: Is there an association between joint physical custody and psychosomatic problems in children? *Journal of Epidemiology and Community Health*, 69(8), 769-774.
- Bergström, M., Fransson, E., Wells, M. B., Köhler, L. and Hjern, A. (2018). Children with two homes: Psychological problems in relation to living arrangements in Nordic 2- to 9-year-olds. *Scandinavian Journal of Public Health*, 47(2), 137-145.

- Berman, R. F. (2015). (Re)doing parent-child relationships in dual residence arrangements: Swedish children's narratives about changing relations post-separation. *Journal of Family Research*, 27(10), 123-140.
- Birnbaum, R. and Saini, M. (2015). A qualitative synthesis of children's experiences of shared care post divorce. *International Journal of Children's Rights*, 23(1), 109-132.
- Bjarnason, T. and Arnarsson, A. M. (2011). Joint physical custody and communication with parents: A cross-national study of children in 36 Western countries. *Journal of Comparative Family Studies*, 42(6), 871-890.
- Bjarnason T., Bendtsen, P., Arnarssons, A. M., Borup, I., Iannotti, R. J.,- Löfstedt, P. et al. (2012). Life satisfaction among children in different family structures: a comparative study of 36 western societies. *Children & Society*, 26(1), 51-62.
- Blaskó Zs. (2006). *Nők és férfiak – kereső munka, házimunka: a „család” tematikájú ISSP 2002-es adatfelvétel elemzése*. KSH NKI Kutatási jelentések 82. Budapest: KSH Népszégtudományi Kutatóintézet.
- Bonach, K. (2005). Factors contributing to quality coparenting: Implications for family policy. *Journal of Divorce & Remarriage*, 43(3-4), 79-104.
- Botterman, S., Sodermans, A. K. and Matthijs, K. (2015). The social life of divorced parents. Do custody arrangements make a difference in divorced parents' social participation and contacts? *Leisure Studies*, 34(4), 487-500.
- Braver, S. L. and Votruba, A. M. (2018). Does joint physical custody „cause” children's better outcomes? *Journal of Divorce & Remarriage*, 59(5), 452-468.
- Braver, S. L. and Lamb, M. E. (2018). Shared parenting after parental separation: The view of 12 experts. *Journal of Divorce & Remarriage*, 59(5), 372-387.
- Breivik K. and Olweus, D. (2006). Adolescent's adjustment in four post-divorce family structures. *Journal of Divorce & Remarriage*, 44(3-4), 99-124.
- Cancian, M., Meyer, D. R., Brown, P. R. and Cook, S. T. (2014). Who gets custody now? Dramatic changes in children's living arrangements after divorce. *Demography*, 51(4), 1381-1396.
- Cancian, M. and Meyer, D. R. (1998). Who gets custody? *Demography*, 35(2), 147-157.
- Carlsund, A. U., Eriksson, U., Löfstedt, P. and Sellström, E. (2012). Risk behaviour in Swedish adolescents: Is shared physical custody after divorce a risk or a protective factor? *European Journal of Public Health*, 23(1), 3-8.
- Carroll, N. J. (2017). *Lone mothers' experiences of stigma: A comparative study*. (Doctoral thesis, University of Huddersfield).
- Cashmore, J., Parkinson, P., Weston, R., Patulny, R., Redmond, G. and Katz, I. (2010). *Shared care parenting arrangements since the 2006 family law reforms: Report for the Australian Government, Attorney-General's Department*. Sydney, Australia: Social Policy Research Center, University of New South Wales.
- Cavanagh, S. and Huston, A. (2008). The timing of family instability and children's social development. *Journal of Marriage and Family*, 70(5), 1258-1269.
- Chesley, N. (2011). Stay-at-home fathers and breadwinning mothers: Gender, couple dynamics, and social change. *Gender & Society*, 25(5), 642-664.
- Cook, S. and Brown, P. (2006). *Recent trends in children's placement in divorce*. Madison: University of Wisconsin.

- Czech Statistical Office (2017). *Focus on women and men 2016*. Praha: Czech Statistical Office.
- Dermott, E. (2008). *The intimate father: A sociological analysis*. London: Routledge.
- Dermott, E. and Miller, T. (2015). More than the sum of its parts? Contemporary fatherhood policy, practice and discourse. *Fathers, Relationships and Societies*, 4(2), 183-195.
- Donnelly, D. and Finkelhor, D. (1993). Who has joint custody? Class differences in the determination of custody arrangements. *Family Relations*, 42(1), 57-60.
- Doucet, A. and Lee, R. (2014). Fathering, feminism(s), gender, and sexualities: Connections, tensions, and new pathways. *Journal of Family Theory & Review*, 6(4), 355-373.
- Emery, R. E. (2016). *Two homes, one childhood: A parenting plan to last a lifetime*. New York: Avery.
- Emery, R. E. (2006). *The truth about children and divorce: Dealing with the emotions so you and your children can thrive*. New York: Penguin.
- Fabricius, W. V. (2003). Listening to children of divorce: New findings that diverge from Wallerstein, Lewis and Blakeslee. *Family Relations*, 52(4), 385-396.
- Fabricius, W. V., Braver, S. L., Diaz, P. and Velez, C. E. (2010). Custody and parenting time: Links to family relationships and well-being after divorce. In M. E. Lamb, (Ed.), *The role of the father in child development* (pp. 201-240). Hoboken, N. J.: Wiley.
- Fabricius, W. V. and Hall, J.A. (2000). Young adults' perspectives on divorce: Living arrangements. *Family Courts Review*, 38(4), 446-461.
- Fabricius, W. V. and Luecken, L. J. (2007). Postdivorce living arrangements, parent conflict and long-term physical health correlates for children of divorce. *Journal of Family Psychology*, 21(2), 195-205.
- Fehlberg, B., Smyth, B., Maclean, M. and Roberts, C. (2011). Legislating for shared time parenting after separation: A research review. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 25(3), 318-337.
- Fishel, A. H. and Samsa, G. P. (1993). Role perceptions of divorcing parents. *Health Care for Women International*, 14(1), 87-98.
- Fox, G. L. and Kelly, R. F. (1995). Determinants of child custody arrangements at divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 57(3), 693-708.
- Fransson, E., Hjern, A. and Bergström, M. (2018). What can we say regarding shared parenting arrangements for Swedish children? *Journal of Divorce & Remarriage*, 59(5), 349-358.
- Fransson, E., Turunen, J., Hjern, A., Östberg, V. and Bergström, M. (2016). Psychological complaints among children in joint physical custody and other family types: Considering parental factors. *Scandinavian Journal of Public Health*, 44(2), 177-183.
- Fučík, P. (2020). Public attitudes toward shared custody: The Czech Republic. In D. Mortelmans, (Ed.), *Divorce in Europe: New insights in trends, causes and consequences of relation break-ups* (pp. 253-270). Cham: Springer.
- Ganong, L. H. and Coleman, M. (2004). *Stepfamily relationships: Development, dynamics, and interventions*. New York: Kluwer/Plenum.
- Gingerbread (2009). *Single parents equal families: Family policy for the next decade*. London: Gingerbread. Elérhető: <http://www.gingerbread.org.uk/news/51/David-Cameron-at-Gingerbreads-AGM>

- Grád A., Jánoskúti Gy. és Kőrös A. (2008). Mítosz és valóság: a gyermekelhelyezési perek tapasztalatai a statisztikai adatok fényében. 2. rész. *Családi Jog*, 6(4), 8-15.
- Grád A., Jánoskúti Gy. és Kőrös A. (2007). Tévhitek kontra valóság: Mi az igazság gyermekelhelyezések terén a statisztikai adatok fényében? *Családi Jog*, 5(1), 17-20.
- Grall, T. (2006). *Custodial mothers and fathers*. (Current population reports. P60-230) Washington, D.C.: Census Bureau.
- Gunnoe, M. L. and Braver, S. L. (2001). The effects of joint legal custody on mothers, fathers and children controlling for factors that predispose a sole maternal versus joint legal award. *Law and Human Behaviour*, 25(1), 25-43.
- Hagquist, C. (2016). Family residency and psychosomatic problems among adolescents in Sweden: The impact of child-parent relations. *Scandinavian Journal of Social Medicine*, 44(1), 36-46.
- Harcza I. (2014). *Családi kohézió: A szülők és a gyermekek társas együttléte a mindennapok világában*. (KSH Műhelytanulmányok 5.) Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Harkönen, J., Bernardi, F., Boertien, D. (2017). Family dynamics and child outcomes: An overview of research and open questions. *European Journal of Population*, 33(2), 163-184.
- Harris-Short, S. (2010). Resisting the march towards 50/50 shared residence: Rights, welfare and equality in post-separation families. *Journal of Social Welfare and Family Law*, 32(3), 257-274.
- Haugen, G. M. (2010). Children's perspectives on everyday experiences of shared residence: Time, emotions and agency dilemmas, *Children & Society*, 24(2), 112-122.
- Irving, H. and Benjamin, M. (1995). Shared parenting: Critical review of the research literature. In H. Irving and M. Benjamin, (Eds.), *Family mediation: Contemporary issues*. (pp. 229-276) Thousand Oaks, CA: Sage.
- Jablonska, B. and Lindberg, L. (2007). Risk behaviours, victimisation and mental distress among adolescents in different family structures. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 42(8), 656-663.
- Juby, H., Le Bourdais, C. and Marcil-Gratton, N. (2005). Sharing roles, sharing custody? Couples' characteristics and children's living arrangements at separation. *Journal of Marriage and Family*, 67(1), 157-172.
- Kalmijn, M. (2016). Father-child contact, interparental conflict and depressive symptoms among children of divorced parents. *European Sociological Review*, 32(1), 68-80.
- Kaspiew, R., Gray, M., Weston, R., Moloney, L., Hand, K., Qu, L. and the Family Law Evaluation Team (2009). *Evaluation of the 2006 family law reforms*. Melbourne: Australian Institute of Family Studies.
- King, V. and Heard, H. E. (1999). Nonresident father visitation, parental conflict and mother's satisfaction: What's best for child well-being? *Journal of Marriage and the Family*, 61(2) 385-396.
- Kitterød, R. H. and Wiik, K. A. (2017). Shared residence among parents living apart in Norway. *Family Court Review*, 55(4), 556-571.
- Kitterød, R. H. and Lyngstad, J. (2014). *Characteristics of parents with shared residence and father sole custody. Evidence from Norway 2012*. (Discussion Papers No. 780). Oslo: Statistics Norway, Research Department.

- Kitterød, R. H. and Lyngstad, J. (2012). Untraditional caring arrangements among parents living apart. The case of Norway. *Demographic Research*, 27(5), 121-152.
- Knijn, T. and Selter, P. (2002). Transformations of fatherhood: The Netherlands. In B. Hobson, (Ed.), *Making men into fathers: Men, masculinities and the social politics of fatherhood* (pp. 168-187). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kruk, E. (2012). Arguments for an equal parental responsibility presumption in contested child custody. *The American Journal of Family Therapy*, 40(1), 33-55.
- Lodge, J. and Alexander, M. (2010). *Views of adolescents in separated families*. Sydney: Australian Institute of Family Studies.
- Maccoby, E. and Mnookin, R. (1992). *Dividing the child: Social and legal dilemmas of custody*. Cambridge: Harvard University Press.
- Makay Zs. és Spéder Zs. (2018). Apaság: A férfiak gyermekvállalása és családi szerepei. In Monostori J., Őri P. és Spéder Zs., (szerk.), *Demográfiai Portré 2018: Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (65-82. o.). Budapest: KSH Népszégtudományi Kutatóintézet.
- Markham, M. S. and Coleman, M. (2012). The good, the bad, and the ugly: Divorced mothers' experiences with coparenting. *Family Relations*, 61(4), 586-600.
- Masardo, A. (2009). Managing shared residence in Britain and France: Questioning a default, primary carer, model. In K. Rummery, I. Greener and C. Holden, (Eds.), *Social policy review 21: Analysis and debate in social policy, 2009* (pp. 199-214). Bristol: The Policy Press.
- McIntosh, J. E., Pruett, M. K. and Kelly, J. B. (2014). Parental separation and overnight care of young children part II: Putting theory into practice. *Family Court Review*, 52(2), 256-262.
- McIntosh, J. E., Smyth, B., Kelaher, M., Wells, Y. (2010a). *Post separation parenting arrangements: outcomes for infants and children*. Sydney, Australia: Australian Government.
- McIntosh, J. E., Smyth, B., Kelaher, M., Wells, Y. and Long, C. (2010b). Parenting arrangements post-separation: Patterns and outcomes. A longitudinal study of school-aged children in high conflict divorce. In J. E. McIntosh, B. Smyth, M. Kelaher, Y. Wells and C. Long, (Eds.), *Post-separation parenting arrangements and developmental outcomes for children: Collected report* (pp. 23-84). Canberra: Australian Government Attorney-General's Department.
- McIntosh, J. E., Smyth, B., Kelaher, M., Wells, Y. and Long, C. (2011). Post-separation parenting arrangements: Patterns and developmental outcomes: studies of two risk groups. *Family Matters*, 86, 40-48.
- Melli, M. S. and Brown, P. R. (2008). Exploring a new family form - the shared time family. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 22(2), 231-269.
- Meyer, D. R., Cancian, M. and Cook, S. T. (2017). The growth in shared custody in the United States: Patterns and implications. *Family Court Review*, 55(4), 500-512.
- Millar, P. and Kruk, E. (2014). Maternal attachment, paternal overnight contact, and very young children's adjustment: Comment on Tortello et al. (2013). *Journal of Marriage and Family*, 76(1), 232-236.
- Monostori, J. (2022). A gyermeküket egyedül nevelő nők és a magányosság. *Korfa*, 22(1), 1-4.
- Murinkó L. (2014). A nemi szerepekkel és a családdal kapcsolatos attitűdök európai kitekintésben: Értékek és gyermekgondozás. *Szociológiai Szemle*, 24(1), 67-101.

- Natalier, K. and Hewitt, B. (2010). 'It's not just about the money': Non-resident fathers' perspectives on paying child support. *Sociology*, 44(3), 489-505.
- Neoh, J. and Mellor, D. (2010). Shared parenting: Adding children's voices and their measures of adjustment to the evaluation. *Journal of Child Custody*, 7(3), 155-175.
- Nielsen, L. (2011). Shared parenting after divorce: A review of shared residential parenting research. *Journal of Divorce & Remarriage*, 52(8), 586-609.
- Nielsen, L. (2014). Shared physical custody: Summary of 40 studies on outcomes for children. *Journal of Divorce & Remarriage*, 55(8), 613-635.
- Nielsen, L. (2015). Shared physical custody: Does it benefit children? *Journal of the American Academy of Matrimonial Lawyers*, 28, 79-139.
- Nielsen, L. (2017). Re-examining the research on parental conflict, coparenting, and custody arrangements. *Psychology, Public Policy and Law*, 23, 211-231.
- Ottosen, H. M., Andersen, D., Dahl, K.M., Hansen, A.T., Lausten, M. and Ostergaard, S. V. (2014). *Children and Young in Denmark – Welfare and wellbeing 2014*. Copenhagen, Denmark: The Danish National Centre for Social Research.
- Parkinson, P., Cashmore, J. and Single, J. (2005). Adolescents' views on the fairness of parenting and financial arrangements after separation. *Family Court Review*, 43, 429-444.
- Peacey, V. and Hunt, J. (2009). *I'm not saying it was easy....: Contact problems in separated families*. Report, London: Gingerbread
- Pilinszki A. és Gyetvai A. (2021). Közös szülőség válás után: Szakirodalmi áttekintés. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 22(3), 229-260.
- Poortman, A. R. and van Gaalen, R. (2017). Shared residence after separation: A review and new findings from the Netherlands. *Family Court Review*, 55(4), 531-544.
- Prazen, A., Wolfinger, N. H., Cahill, C. and Kowaleski-Jones, L. (2011). Joint physical custody and neighborhood friendships in middle childhood. *Sociological Inquiry*, 81(2), 247-259.
- Pruett, M. and Barker, C. (2009). Joint custody: A judicious choice for families – but how, when and why? In R. M. Galatzer-Levy, L. Kraus and J. Galatzer-Levy, (Eds.), *The scientific basis of child custody decisions* (pp. 417-462). Hoboken: Wiley.
- Pruett, M. K., McIntosh, J. E. and Kelly, J. B. (2014). Parental separation and overnight care of young children, Part I: Consensus through theoretical and empirical integration. *Family Court Review*, 52(2), 240-255.
- Rehel, E. M. (2014). When dad stays home too: Paternity leave, gender and parenting. *Gender & Society*, 28(1), 110-132.
- Sadowski, C. and McIntosh, J. E. (2015a). On laughter and loss: Children's views of shared time, parenting and security post-separation. *Childhood*, 23(1), 69-86.
- Sadowski, C. and McIntosh, J. E. (2015b). A phenomenological analysis of the experience of security and contentment for latency aged children in shared-time parenting arrangements. *Journal of Phenomenological Psychology*, 46(1), 69-104.
- Seltzer, J. A. and Brandreth, Y. (1994). What fathers say about involvement with children after separation. *Journal of Family Issues*, 15(1), 49-77.
- Singer, A. (2008). Active parenting or Solomon's justice? Alternating residence in Sweden for children with separated parents. *Utrecht Law Review*, 4(2), 35-47.
- Smyth, B. M. (Ed.) (2004). *Parent-child contact and post-separation parenting arrangements* (Research Report No. 9). Melbourne: Australian Institute of Family Studies.

- Smyth, B. M., Qu, L. and Weston, R. (2004). The demography of parent-child contact. In B. M. Smyth, (Ed.), *Parent-child contact and post-separation parenting arrangements*. (Research Report No. 9). Melbourne: Australian Institute of Family Studies.
- Smyth, B. M., McIntosh, J. E., Emery, R. E. and Howarth, S. L. H. (2016). Shared-time parenting: Evaluating the evidence of risks and benefits to children. In L. Drozd, M. Saini and N. Olesen, (Eds.), *Parenting plan evaluations: Applied research for the family court*. (pp. 118-169) Oxford: Oxford University Press.
- Smyth, B. M. (2017). Special issue on shared-time parenting after separation. *Family Court Review*, 55(4), 494-499.
- Sodermans, A. K., Matthijs, K. and Swicegood, G. (2013). Characteristics of joint physical custody families in Flanders. *Demographic Research*, 28(29), 821-848.
- Sodermans, A. K., Botterman, S., Havermans, N. and Matthijs, K. (2015). Involved fathers, liberated mothers? Joint physical custody and the subjective well-being of divorced parents. *Social Indicators Research*, 122(1), 257-277.
- Spéder Zs. (2011). Ellentmondó elvárások között... Családi férfiszerepek, apaképek a mai Magyarországon. In Nagy I. és Pongrácz T.-né, (szerk.), *Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről* (207-228. o.). Budapest: TÁRKI.
- Spruijt, E. and Duindam, V. (2009). Joint physical custody in the Netherlands and the well-being of children. *Journal of Divorce and Remarriage*, 51(1), 65-82.
- Stamps, K., Booth, A. and King, V. (2009). Adolescents with nonresident fathers: Are daughters more disadvantaged than sons? *Journal of Marriage and Family*, 71(3), 650-662.
- Steinbach, A. (2018). Children's and parents' well-being in joint physical custody: A literature review. *Family Process*, 58(2), 353-369.
- Stevens, E. (2015). Understanding discursive barriers to involved fatherhood: The case of Australian stay-at-home fathers. *Journal of Family Studies*, 21(1), 22-37.
- Sweeney, M. (2010). Remarriage and stepfamilies: Strategic sites for family scholarship in the 21st century. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 667-684.
- Swiss, L. and Le Bourdais, C. (2009). Father-child contact after separation: The influence of living arrangements. *Journal of Family Issues*, 30(5), 623-652.
- Szalma I. és Rékai K. (2019). Szülői felügyeleti jog, kapcsolattartás és tartásdíjfizetés a különélő magyar szülők gyakorlatában. *Szociológiai Szemle*, 29(4), 83-114.
- Szeibert O. (2012). Együtt a házasság felbontása után is? A közös szülői felügyelet és a váltott elhelyezés európai tendenciái. *Családi Jog*, 10(4), 1-11.
- Takács, J. (2017). Aktívan törődő apák Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 27(3), 104-126.
- Tornello, S. L., Emery, R., Rowen, J., Potter, D., Ocker, B. and Xu, Y. (2013). Overnight custody arrangements, attachment, and adjustment among very young children. *Journal of Marriage and Family*, 75(4), 871-885.
- Turunen, J. (2016). *Shared physical custody and children's experience of stress*. (Stockholm Research Reports in Demography 08). Stockholm: Stockholm University. Elérhető: http://www.suda.su.se/polopoly_fs/1.289741.1481288600!/menu/standard/file/SRRD_2016_08.pdf
- Turunen, J., Fransson, E. and Bergström, M. (2017). Self-esteem in children in joint physical custody and other living arrangements. *Public Health*, 149, 106-112.

- Vanassche, S., Sodermans, A. K., Matthijs, K. and Swicegood, G. (2013). Commuting between two parental households: The association between joint physical custody and adolescent wellbeing following divorce. *Journal of Family Studies*, 19(2), 139-158.
- Vanassche, S., Sodermans, A. K., Declerck, C. and Matthijs, K. (2017). Alternating residence for children after parental separation: Recent findings from Belgium. *Family Court Review*, 55(4), 545-555.
- Van der Heijden, F., Poortman, A. R. and Van der Lippe, T. (2016). Children's postdivorce residence arrangements and parental experienced time pressure. *Journal of Marriage and Family*, 78(2), 468-481.
- Visontai-Szabó K. (2015). A szülői felügyelet rendezésének főbb európai modelljei. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, (5), 161-174.
- Warshak, R. A. (2014). Social science and parenting plans for young children: A consensus report. *Psychology, Public Policy and Law*, 20(1), 46-67.
- Westphal, S. K., Poortman, A. R. and Van der Lippe, T. (2014). Non-resident father-child contact across divorce cohorts: The role of father involvement during marriage. *European Sociological Review*, 30(4), 444-456.
- Westphal, S. K. and Monden, C. (2015). Shared residence for children of divorce: Testing the critics' concerns. In S. K. Westphal, (Ed.), *Are the kids alright? Essays on postdivorce residence arrangements and children's well-being* (pp. 61-86). Utrecht, The Netherlands: Utrecht University.

SHARED PARENTING: A LITERATURE REVIEW

ABSTRACT

In this paper, we provide insights into shared parenting based on the international and Hungarian literature. The actuality of our topic is the amendment of the Hungarian Civil Code in the autumn of 2021, which concerns parental custody rights and the practice of child placement. This legal change means a decisive steps to ensure that both parents retain their parental rights and obligations even after divorce or separation. Partly due to the transformation of paternal roles and to the change in the legal environment, the proportion of divorces where minor children were placed in shared custody have significantly increased in Hungary from the mid-2010s. We can assume that the legislation that will come into force in January 2022 will be another push factor in the direction of increasing the proportion of children living in shared custody. In our literature review, we primarily consider the studies that pay special attention to the legal, sociological, and psychological aspects of the topic.

Keywords: divorce, separated parents, shared custody, shared parenting, paternity, parental roles after divorce, family law

A TERMÉKENYSÉGI ÁTMENET EGY DÉL-ALFÖLDI NÉMET KÖZÖSSÉGBEN: NEMESNÁDUDVAR (1850–1945)

Kis Diána – Őri Péter

ÖSSZEFOGLALÓ

Tanulmányunk a magyarországi preindusztriális termékenység szintjét és a termékenységi átmenet sajátosságait kutatja egy dél-alföldi római katolikus német közösségben. A termékenység változásának mikroelemzése az elmúlt évek hazai kutatási programjába illeszkedik: anyakönyvekre épülő családrekonstrukciós adatbázis elemzése segítségével teszünk kísérletet a magyarországi termékenységi átmenet időzítésének és részleteinek megismerésére, megértésére. Az anyakönyvi adatok összekapcsolását – akárcsak más németlakta település esetén – ez esetben is helytörténészek végezték, összeállítva a falu genealógiai táblázatait. Mindez nagymértékben megkönnyítette munkánkat, kész családrekonstrukciós anyaggal dolgozhattunk, amely ugyan sok ponton korrekcióra, javításra szorult, mégis jelentős időmegtakarítással járt.

Dolgozatunkban először a hagyományos forráskritikai vizsgálatokat végeztük el, majd kiszámoltuk a termékenységgel kapcsolatos arányszámokat. Végül a gyermekvállalás változásait részleteiben, eseménytörténeti modellek alkalmazásával elemeztük, majd a házas, legalább egy gyermeket már szült nők reprodukciós élettörténetét vizsgáltuk, további gyermekvállalásuk valószínűségét, annak meghatározó tényezőit igyekeztünk feltárni.

A településre vonatkozó makro termékenységi mutatók (születésszámok, általános és teljes házas termékenységi arányszámok, korszpecifikus házas termékenységi arányszámok) szerint a termékenységcsökkenés már az 1880-as évektől elindult a településen, majd a gyermekvállalás az első világháborús mélypont után egy a korábbihoz képest jóval alacsonyabb szintre kerülve a kétgyermekes

családmodell felé mozdult el. A két háború közötti korszakban már jól kivehető a magasabb női életkorokban a születésszabályozás. A csecsemő- és gyermekhalandóság erősen befolyásolta a gyermekvállalást, különösen a magasabb paritások esetében, hiszen a legfontosabb szempont a család demográfiai reprodukciójának a biztosítása volt, megfelelő számú, a felnőttkorig túlélő gyermek születése által. A termékenységi átmenet lefolyása lényegében hasonló a Buda környékén és a Nyugat-Dunántúlon tapasztaltakhoz, ugyanakkor más német falvakhoz (pl. Zsámbék) viszonyítva a termékenység premodern szintje alacsonyabb és a csökkenés is korábban kezdődik. Ugyanakkor a gyökeres fordulatot itt is az első világháború hozza, az új termékenységi magatartás teljesen csak a háború után formálódik ki.

Tárgyszavak: történeti demográfia, demográfiai átmenet, termékenységi átmenet, német genealógia, eseménytörténeti elemzés

Kis Diána, Pécsi Tudományegyetem Demográfia és Szociológia Doktori Iskola
E-mail: kis.diana89@gmail.com

Őri Péter, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
E-mail: ori@demografia.hu

BEVEZETÉS

A magyarországi demográfiai átmenet, azon belül pedig különösen a termékenység átmenet sajátosságaival számos kutatás foglalkozott.¹ A makroszintű és a családrekonstitúciós vizsgálatok eredményei alapján ma átfogó képünk van a termékenység átmenet időbeli lefolyásáról, annak térbeli különbségeiről. Tudjuk, hogy miközben a termékenység tartós, visszafordíthatatlan csökkenése alapján véve modernizációs (és így részben a városi népességekhez köthető) jelenség és a 19. század második felétől, utolsó harmadától indult el Magyarországon, a születésszabályozásnak van egy korai, a modernizációtól függetlenül jelentkező, elsősorban dél-magyarországi változata. Ott esetenként már a 18. század végétől megfigyelhető a termékenység jelentős csökkenése, agrárkörnyezetben, különböző felekezeti és etnikai közösségekben. Bár a jelenség oka máig nem világos, mégis inkább regionális, mint etnikai vagy felekezeti mintának tűnik. Ugyanakkor az is látható, hogy számos településen csak az első világháború hozta el a termékenység tartós csökkenését. A kutatások nemcsak a termékenység átmenet regionális időzítési különbségeit ragadták meg, hanem feltárták a termékcscsökkenés foglalkozás, felekezet vagy iskolai végzettség szerinti differenciáit is (Andorka, 1969, 1987a; Dányi, 1991b, 1994; Szukicsné, 1986, 2000; Thirring, 1936, 1941, 1959). Ugyanakkor mind a makroelemzések, mind a településszintű családrekonstitúciós elemzések megálltak a termékenység mutatók kiszámításánál és összehasonlításánál, a változások és különbségek okairól csupán hipotéziseket fogalmaztak meg. Az elmúlt évtizedet leszámítva nem történtek kísérletek a családrekonstitúciós adatok többváltozós elemzésére, amelyek a termékenység meghatározó tényezőit is jobban megvilágíthatják volna. Emellett elsősorban a mikrovizsgálatok esetében ritkán történt kísérlet az állami anyakönyvezés bevezetése (1895) utáni korszak elemzésére és e gazdagabb tartalmú forrás felhasználására. Pedig a 20. század első felének demográfiai folyamatait igen fontos lenne részleteiben is megismernünk, hiszen sokszor éppen akkor zajlottak a legjelentősebb változások.

¹ Lásd mindenekelőtt: Thirring, 1936, 1941, 1959; Tekse, 1969; Demény, 1968; Andorka, 1969, 1970, 1987a,b, 1991b, 1998; Dányi, 1977, 1994; Katus, 1980; Szukicsné, 1986, 2000. Igen fontos a demográfiai átmenetet tárgyaló 1991-es kötet: *Demográfiai átmenet Magyarországon*. KSH NKI Történelmi Demográfiai Füzetek 9., különösen Dányi, 1991a,b,c; Andorka, 1991a; Hablicsek, 1991; Kamarás, 1991 írásai. Újabbban lásd: Őri, 2006, 2007; Ájus, 2010, valamint a családrekonstitúcióra épülő mikrokutatások eredményeit: Benda, 2008; Pakot, 2013, 2014, 2015, 2016; Pakot és Őri, 2015; Koloh, 2013a,b, 2014; Sebestény, 2002; Koltai, 2003. Teljesebb képet ad a kutatásokról: Őri, 2018; Faragó és Őri, 2021.

A nemzetközi kutatási tapasztalatok nyilvánvalóvá tették, hogy a családrekonstrukciós adatokra lehet többváltozós elemzési technikákat alkalmazni (Gutman and Alter, 1993), és a longitudinális mikrodemográfiai adatok eseménytörténeti modellekkel való elemzése a mai demográfiai vizsgálatokhoz hasonlóan elterjedt (mondhatni új paradigmává vált) a történeti demográfiában is. Történeti adatokon eseménytörténeti elemzést Magyarországon először Pakot Levente végzett (2013), és Koloh Gábor mellett (2013a,b, 2014, 2021) az ő érdeme a mikroszintű kutatás kiterjesztése a két háború közötti időszakra (Pakot, 2013, 2014, 2015, 2016). Ezekre a kezdeményezésekre épül az a kutatási program, amelynek során longitudinális anyakönyvi adatbázisok eseménytörténeti elemzését végezzük, összehasonlítva több etnikai, felekezeti, földrajzi téren különböző település második világháborúig tartó demográfiai folyamatait (katolikusok és protestánsok, magyarok és németek, Buda környéke és a Nyugat-Dunántúl).² Ez a tanulmány egy római katolikus német közösség demográfiai folyamatainak elemzésével gazdagítja a fenti kutatási programot. Nemesnádudvar népesedéstörténete egy készülő doktori disszertáció tárgya, az egyházi anyakönyvek adataiból összeállított *Ortsfamilienbuch* (tehát egy komplett családrekonstrukciós adatbázis) adott alkalmat a termékenységi átmenet elemzésére, amelynek módszerei (hagyományos családrekonstrukciós elemzés és eseménytörténeti elemzés) azonosak a fent említettekkel, eredményei pedig épp ezért összevethetők azokéval.

KUTATÁSI EREDMÉNYEK

Európában és Észak-Amerikában a 19. században kulcsfontosságú demográfiai változások kezdődtek, amelyeket a 20. század első felében és közepén kialakított demográfiai átmenet elmélete próbált leírni, és általános érvényű tapasztalattá formálni.³ A megtapasztalt változás nyilvánvalóan nagy horderejű volt, hiszen egyrészt az emberi élettartam jelentős meghosszabbodásával járt, másrészt a 20. századra kialakította az alacsony és a külvilág impulzusaira érzékenyen reagáló termékenység kultúráját, harmadrészt pedig az átmenet mindenhol jelentős né-

² Lásd Pakot, 2015, 2016; Pakot és Őri, 2015; Őri, 2014, 2019. Fontos fejlemény volt, hogy a németlakta Zsámbék esetében felhasználtuk a német genealógiákat (*Ortsfamilienbuch*), illetve hogy esetenként alternatív forrásként használtuk az 1970-es népszámlálás visszatekintő mikroadatait (Pakot, 2014, Őri és Pakot, 2015; Őri, 2018).

³ Az átmenet elmélet klasszikusai a teljesség igénye nélkül: Thompson, 1929; Landry, 1934; Notestein, 1945; Davis, 1945; Coale, 1973; Caldwell, 1982; Easterlin and Crimmins, 1985; Coale and Watkins, 1986; Chesnais, 1986; Lesthaeghe and Surkyn, 1988; Reher, 2004. Komoly kritikai szempontokat vetnek fel egyebek mellett: Greenhalgh, 1996 és Szreter, 1993. Hasznos összefoglalók Kirk, 1996; Tsuya et al., 2010, 23-37; Dribe et al., 2014; Bengtsson and Dribe, 2014. Magyarul: Andorka, 1987a; Dányi, 1991a; Szentgáli, 1991; Melegh és Őri, 2003; Őri, 2018; Illés, 2021.

pesszgnövekedéssel járt. A demográfiai átmenetet (tehát alapvetően a halandóság és a termékenység erős csökkenését és alacsony szinten stabilizálódását) az elmélet kidolgozói a modernizációs folyamathoz kötötték, tehát az európai társadalmak modernizációja a 19. században (gazdasági növekedés, iparosodás, urbanizáció, az iskolázottság terjedése, a munkaerőpiaci kereslet és kínálat változó szerkezete) kiváltotta a demográfiai viselkedés változását is (Thompson, 1929; Landry, 1934; Notestein, 1945; Davis, 1945). A változások kezdetben az emberi életkilátásokat javították, nőtt a felnőttkorig való tovább élés valószínűsége, ami egy idő után a termékenység csökkenését is kiváltotta, hiszen enélkül a családok gyermekszáma jelentősen nőtt volna. A halandóság csökkenését az emberi életfeltételek változása indította el, a termékenység csökkenése viszont egy tudatos adaptáció, az érintett népségek így próbáltak alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. Tehát egy alapvetően malthusiánus premodern demográfiai rendszer, ahol a magas és kontrollálhatatlan halandóság, a periodikusan jelentkező halandósági válságok határozták meg a demográfiai viselkedés egyéb elemeit (házasodás, gyerekvállalás) és a népességszám változásait is, ezt követően fokozatosan átalakult, a modernizáció csökkentette majd feloldotta a növekedés korlátait, amire a válasz a paritás-specifikus (a kívánt születésszám elérése utáni) születéskorlátozás volt (Lee et al., 2010, 26; Schellekens and van Poppel, 2012, 967). Az alapvetően deskriptív modellt a modernizációs elmélethez való kapcsolódása tette valódi népesedési elméletté, míg a részletekben jelentős változatoságot feltételeztek és engedtek meg, addig a társadalmi, gazdasági modernizáció egy bizonyos fokától törvényszerű demográfiai változásokat vártak. A lényeg épp itt van, a malthusiánus fékek feloldódásával a modern társadalmak demográfiai viselkedése szükségképpen más lesz, mint amilyen annak előtte volt. Minden más részlet, tehát a folyamat hossza, szakaszolása, a népességnövekedés mértéke, a halandóság és termékenység alacsony szinten, de egyensúlyban való stabilizálódása inkább tűnik járulékos elemnek, amely a lényegyet, a modernitás és demográfiai változás összekapcsolódását nem érinti.

Márpedig a részletek a kutatások sokasodásával egyre változatosabbaknak tűnnek. Egyrészt a jelentős princetoni kutatási program (European Fertility Project – Európai Termékenységi Projekt) gyenge kapcsolatot talált modernizáció és termékenységcsökkenés között (Coale and Watkins, 1986; Dányi, 1991c), másrészt több példa bizonyította, hogy nem mindenhol előzte meg a termékenységcsökkenést a (csecsemő- és gyermek) halandóság jelentős csökkenése (Katus, 1980). Úgy tűnik, hogy a termékenységcsökkenés elindulhat modernizáció nélkül (vagy épp ez a modernizálódás első jele és motorja a továbbiakban – Burguière, 2000), ha adott körülmények között pl. az öröklési rendszer sajátosságai (egyen-

lő osztás) magas gyermekhalandóság mellett is a birtok generációkénti osztódásával járt.⁴ Ansley Coale (1973) szerint a születéskorlátozásra való hajlandóság (willingness) rendre előfordulhatott a premodern világban is, az ehhez szükséges technikai tudásnak (ability) szintén birtokában voltak, a termékenységi átmenet ott kezdődött, amikor ez a viselkedésforma kulturálisan elfogadhatóvá vált (readiness). Mindezt lehetővé tették olyan kulturális változások, amelyek nem függetlenek ugyan a modernizációtól sem, de mechanikusan mégsem kapcsolhatók ahhoz (szekularizáció) (Lesthaeghe and Surkyn, 1988). A hangsúly a regionális különbségekre és a születésszabályozás elterjedésére került. Adaptáció helyett egy innovációs-diffúziós modelltől beszéltek, ahol a születéskorlátozás az elit csoportoknál jelent meg, majd lefelé terjedt a kevésbé előnyös helyzetű csoportok irányába (Lesthaeghe and Surkyn, 1988). A felekezeti vagy etnikai azonosság és a kapcsolatok könnyíthették a születéskorlátozás terjedését, míg az etnikai, felekezeti határok gátat vethettek annak.

A diffúziós elmélet sok kritikát kapott (mind a statisztikai módszereket, a használt indexeket, a termékenységcsökkenés időzítését, a társadalmi-gazdasági változás és a csecsemő- és gyermekhalandóság szerepének alábecslését, valamint az átmenet előtti születésszabályozás hiányát illetően).⁵ Közben számos kísérlet történt a termékenységi átmenet magyarázatára elsősorban a gyermekek iránti kereslet-kínálat változására fókuszálva. A gyermekek iránti keresletet befolyásolhatja a gyermekmunka iránti igény csökkenése vagy ennek költségesebbé válása, betiltása, az iskolázottság terjedése a mezőgazdasági szektoron kívüli, magasabb iskolázottságot igénylő munkahelyek megjelenése, alapvetően a gyermeknevelés költségesebbé válása, a jóléti intézmények megjelenésével a gyermekek a szülők időskori szociális biztonságának megteremtésében játszott szerepének csökkenése (Becker, 1981; Easterlin, 1975; Easterlin and Crimmins, 1985). Mindez a generációk közötti transzferek irányának megfordulásával járt együtt, míg addig a gyerekek viszonylag korán bekapcsolódtak a család fenntartásába, ettől fogva ez kitolódott és felnevelésük egyre nagyobb szülői ráfordítást igényelt (Caldwell, 1982). A gyermeknevelés költségeinek növekedése szintén a kereslet csökkenésével járt, sok, viszonylag kis ráfordítással felnevelt és korán hasznot hajtó gyermek helyett a hangsúly a kevesebb, jobban iskolázott, nagyobb ráfordítással felnevelt gyermekre került („quantity-quality trade-off” – Becker, 1981). A csecsemő- és gyermekhalandóság javulása viszont a kínálati

⁴ A korai magyar, dél-dunántúli születéskorlátozás máig egyetlen, noha empirikusan nem tesztelt magyarázata is ez (Andorka, 1991a, 1998 stb.), de a franciaországi születéskorlátozás 18. századi kezdeteit is hasonló módon, egy a jövővel számot vető, racionális felfogás terjedésével magyarázzák (Burguière, 1972, 2000; Chauun, 1972).

⁵ Lásd minderről: Bengtsson and Dribe, 2014, 496–497.

oldalt változtatta meg, a korábbi termékenységi szint mellett jelentősen nőtt volna a családok gyermekszáma, illetve a korábbival azonos gyermekszámot lényegesen kisebb erőfeszítéssel és kockázattal (kevesebb szüléssel) lehetett elérni, mint korábban (Reher, 1999).

Mára egyre inkább világossá válik, hogy ezek a magyarázatok alapvetően nem zárják ki, hanem inkább kiegészítik, erősítik egymást (Bengtsson and Dribe, 2014; Schellekens and Van Poppel, 2012). Az is jól látható, hogy bárhogyan is magyarázzák a termékenységi átmenet lefutását, az valamiképpen kapcsolódik a modernizációhoz, legfeljebb az a kérdés, hogy hová helyezzük annak kezdeteit, illetve, hogy a demográfiai változást következménynek tekintjük-e vagy a nagy átalakulás egyik nélkülözhetetlen elemének. Nyilvánvaló, hogy az empirikus elemzések (pl. a princetoni projekt) eredményei szorosan kötődnek a felhasznált források, elemzési szint és statisztikai módszerek sajátosságaihoz (Bengtsson and Dribe, 2014). A makroelemzések képesek megragadni a folyamatokat, de nem tárják fel az okokat, nem látjuk a háttértényezőket szerepét, hierarchiáját, a statisztikai szignifikanciákat (Bengtsson and Dribe, 2014, 497). Mindez ráirányította a figyelmet a többváltozós statisztikai elemzések és a mikrovizsgálatok fontosságára. A longitudinális, egyéni szintű adatokból felépülő adatbázisokon végzett eseménytörténeti elemzések elterjedtek a történeti demográfiai vizsgálatokban, és többek között a termékenységi átmenet folyamatát is képesek voltak új megvilágításba helyezni. Egyrészt meggyőzően bizonyították az átmenet előtti tudatos születésszabályozás létezését. Úgy tűnik, hogy ez nemcsak átmenetileg egy-egy társadalmi csoportra lehetett jellemző, hanem elterjedt jelenség volt, és nemcsak a házasságkötés életkorának és intenzitásának a módosításait jelentette. Statisztikai bizonyítékok vannak a 18-19. századból, rurális és urbánus környezetből egyaránt, hogy a párok tudatosan módosították a születések közötti intervallumokat, elhalasztva vagy előrehozva a gyermekvállalást, ezzel igazodva a változó körülményekhez (Bengtsson and Dribe, 2006, 2014; van Bavel, 2004; van Bavel and Kok, 2004; Dribe and Scalone, 2010). Mindez ráirányította a figyelmet a termékenység társadalmi csoportonkénti differenciáira (Tsuya et al., 2010; Dribe et al., 2014), a termékenységi átmenet előtt gyakran az elitcsoportok, a lokális „intelligencia” (nagybirtokosok, gazdatisztek, lelkészek, tanítók, orvosok stb.) mutatták a legmagasabb termékenységet, miközben a tudatos születéskorlátozás is rájuk lett a legkorábban jellemző, így a demográfiai átmenet idején a korábbi sorrend megfordult (Bengtsson and Dribe, 2014; Breschi et al., 2014; Pakot és Őri, 2015). Mindez a diffúziós elmélet mikroszintű igazolását jelenti, de ugyanakkor nem ad választ arra, hogy miért indult el az új magatartásforma terjedése. Egyre fontosabb szempontnak tűnik a társadalmi mobilitás és a születéskorlátozás kapcsolata. Ha a kisebb gyermekszám a mobilitás

szempontjából kedvezőbb helyzetet eredményez, akkor, ha egyesek korlátozzák a termékenységüket, mások is rákényszerülnek arra, ha nem akarnak a versenyben lemaradni (Cummins, 2009). Ugyanakkor más esetben a gazdasági-társadalmi átalakulás (Schellekens and Van Poppel, 2012), a csecsemő- és gyermekhalandóság csökkenésének szerepe is fontosnak látszott (Reher and Sanz Gimeno, 2007; Schellekens and Van Poppel, 2012).

Nyilvánvaló, hogy jóval többet tudunk ma az elmúlt kétszáz év demográfiai változásairól, mint néhány évtizeddel ezelőtt. Ha szigorúan vesszük, a demográfiai átmenet klasszikus elmélete ma aligha tartható. Látjuk a premodern születéskorlátozás jeleit, tudjuk, hogy az átmenetnek nincs világos és egyértelmű lezáródása, így azt igen nehéz időben behatárolni. Nem mindig és nem mindenhol a halandóság csökkenése volt a döntő faktor, ami a termékenységcsökkenést kiváltotta. Ugyanakkor a mikrovizsgálatok bizonyítják a csecsemő- és gyermekhalandóság fontos szerepét, azonban ha ezek jelentősen csökkennek, akkor ez előbb-utóbb a termékenységcsökkenéssel is együtt fog járni. A „quality-quantity trade-off” vagy a társadalmi mobilitás kérdésének előtérbe kerülése is a modernizációs tényező magyarázó erejét mutatja. A részletek lehetnek változatosak, de a demográfiai változás ténye tagadhatatlan, és nyilvánvalóan részét képezi annak a nagy átalakulásnak, aminek az emberiség részese volt az elmúlt egy-két évszázadban.

A Magyarországra vonatkozó történeti demográfiai vizsgálatok egyrészt jelentős térbeli, felekezeti és társadalmi különbségeket mutattak ki az átmenet előtti korszakra nézve (Dányi, 1991b; Hablicsek, 1991; Őri, 2003), másrészt bizonyos régiókban a korai (akár a 18. század végétől induló) születéskorlátozás nyomai is kimutathatók voltak (Andorka, 1991a, 1998; Koltai, 2003; Koloh, 2014). A 19. század közepétől fogva a termékenység jelentős (10% körüli) csökkenése pedig már országos szinten is érzékelhetővé vált (Dányi, 1991b). Ugyanakkor az is világos lett, hogy a magyarországi települések jelentős részén a születéskorlátozás inkább a 19. század harmadik harmadától indult el (Pakot, 2016), de nem ritka a késői, a 20. század elején, az első világháború környékén induló termékenységi átmenet sem (Őri, 2006). Az Andorka-féle családrekonstitúciós vizsgálatok ugyanakkor meggyőzően bizonyították, hogy a felekezeti hovatartozásra építő magyarázatok nem tarthatók és sokkal inkább földrajzi, gazdasági, társadalmi tényezők lehetnek a háttérben (Andorka, 1991a). A magyarországi termékenységi átmenetnek két hulláma lehetett, egy korai, regionális (az ország bizonyos régióihoz mindenekelőtt, de nem kizárólagosan Dél-Magyarországhoz kötődő), rurális környezetben kezdődő változat és egy későbbi, elsősorban a modernizációhoz kapcsolódó késő 19. századi, 20. századi variáns (Andorka, 1991; Őri, 2003, 2006). Kialakulása adaptációs folyamat lehetett, alkalmazkodás a sajátos földrajzi, gazdasági, társadalmi viszonyokhoz

vagy a társadalmi, gazdasági modernizációhoz, a munkaerőpiac átalakulásához, a csökkenő csecsemő- és gyermekhalandósághoz. Terjedése inkább a diffúziós modellel írható le, a kezdetek egy-egy mikrorégióhoz vagy társadalmi réteghez köthetők, majd innen terjed a felekezeti csatornákon át társadalmi rétegről rétegre.

A 20. századi népszámlálások termékenységi adatai megerősítették a társadalmi-foglalkozási tényező jelentőségét a termékenységi átmenet során (Thirring, 1941; Dányi, 1994). Az 1930-as népszámlálás tanúsága szerint az értelmiségi rétegek termékenysége volt a legalacsonyabb, míg a mezőgazdasági munkásoké a legmagasabb. A vidéki népességen belül a földnélküli agrárproletárok befejezett termékenysége volt a legmagasabb, a helyi elitcsoportoké és a jelentősebb földbirtokkal rendelkezőké a legalacsonyabb, míg a kisebb birtokosok, iparosok a két véglet között helyezkedtek el (Dányi, 1994, 156). Eszerint a születéskorlátozás az előnyösebb társadalmi helyzetű rétegekben indult el, ahol az életszínvonal és a birtok megtartása, valamint a (felfelé való) társadalmi mobilitás biztosítása volt a lényeg. Hasonló képet mutat a családrekonstrukciós adatok többváltozós statisztikai elemzése is. A Sopron megyei Bükön és környékén a 19. század második felétől egyfajta diffúziós modell körvonalazható: a lokális elittel kezdődött a születéskorlátozás, innen terjedt tovább a társadalom más rétegei felé, őket az iparosok és a birtokos parasztok, majd legvégül a földnélküli mezőgazdasági munkások követték (Pakot, 2016, 147-153; Pakot és Őri, 2015, 24-30.).

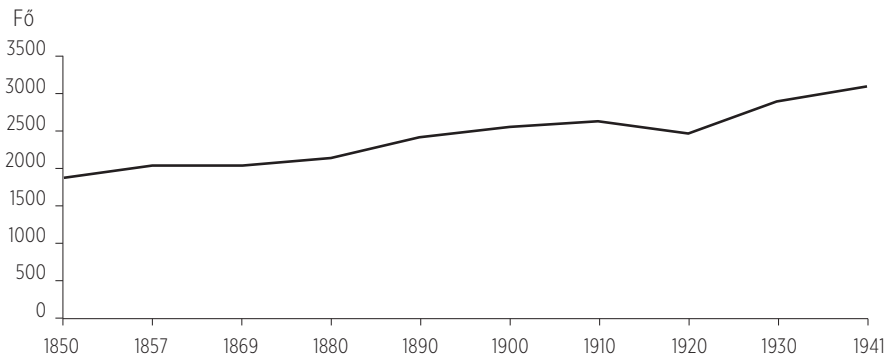
A VIZSGÁLAT TEREPE: NEMESNÁDUDVAR, RÓMAI KATOLIKUS NÉMET TELEPÜLÉS (1850–1945)

Nemesnádudvar (1900 előtt Nádudvar) a régi Pest megye (Pest-Pilis-Solt-Kiskun) déli részén, Kalocsa és Baja között helyezkedik el. A török hódoltság és a felszabadító háborúk alatt elnéptelenedett, majd a 18. század első felében Baden-Württembergből származó római katolikus németekkel telepítette újra a község földesura, Csáky Imre, kalocsai érsek (Heckenberger, 1991). A mezőgazdaság szempontjából adottságai nem a legjobbak, határa a népességszámhoz, illetve az alföldi nagyhatárú településekhez képest szűkös, hasonlóan a Kalocsától délre fekvő Duna-melléki településekhez. A talaj részint mocsaras-agyagos, részint homokos, a 19. század második felében a legjelentősebb jövedelemforrás a bortermelés, a határ mintegy 20%-át szőlők teszik ki (Galgóczy, 1877, 287).

A település népességszáma a vizsgált kilencven év alatt több mint ezer fővel nőtt. A növekedés üteme nem volt egyenletes, 1880 és 1910, valamint 1920 és 1941 között viszonylag gyors volt a növekedés, szemben az 1870-es évekkel, míg

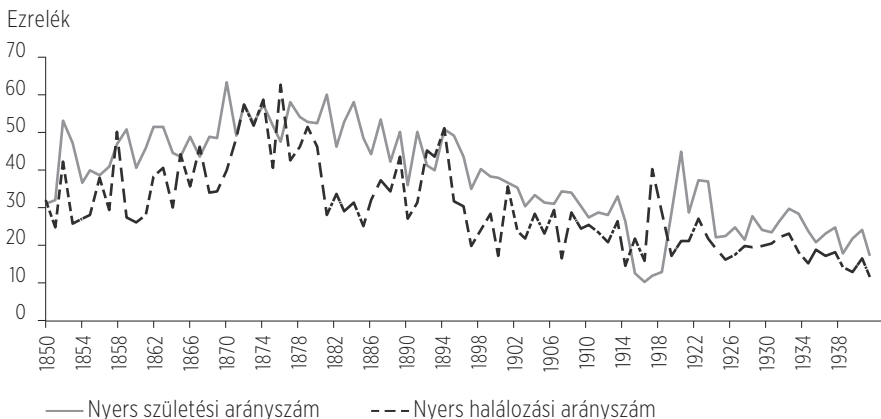
az 1860-as évek és az első világháború időszaka népességcsökkenéssel járt. Az okok különbözőek voltak, az 1880-90-es években a magas természetes szaporodás a kilencvenes évek halandósági csúcsa, a 20. század első évtizedében és az 1920-as évektől a halandósági csúcsok eltűnése az alacsonyabb természetes szaporodás ellenére, vagy a hatvanas-hetvenes évek és az első világháború halálozási többletei (kolerajárványok, spanyolnátha), természetesen mindezek a vándorlás mellett játszottak nagy szerepet (1. és 2. ábra).

1. ábra: A népességszám változása, Nemesnádudvar, 1850–1941

Forrás: Népszámlálási adatok (Dányi, 1993, 153. és Kepecs, 1997, 44.)

2. ábra: Nyers születési és halálozási arányszám, Nemesnádudvar, 1850–1941 (becslés)

Forrás: Klinger, 1969; Klinger et al., 1972–1984, népszámlálási adatok (Dányi, 1993 és Kepecs, 1997) alapján számítva⁶

⁶ A népességszámokat az egyes évekre két népszámlálás között a népességváltozás egyenlő elosztásával becsültük.

A 2. ábráról leolvasható, hogy az átmenet előtti, tradicionális demográfiai rendszer az 1880-as évekig tartott a településen, ez előtt rendszereseek voltak a járványos halálozási csúcsok. A születési és halálozási arányszám együtt mozgott, a magas csecsemő- és gyermekhalandóság miatt a magas születésszám szükségképpen magas halálozási számmal is járt. De megfigyelhetjük, hogy az 1880-as évekbeli fordulat előtt nőtt a születési arányszám, a település egészét vizsgálva jól látható a más németlakta településen (pl. Zsámbék vagy Perbál: Óri, 2014, 233) is tapasztalt termékenységemelkedés, a szakirodalomból jól ismert „sky-jumping” (Tsuya et al., 2010, 214). Megfigyelhető továbbá, hogy a születési és halálozási arányszám szinte egyszerre fordul az 1880-as évektől, ez a kilencvenes évek halálozási csúcsától eltekintve jelentős természetes szaporodást hozott, de csak mintegy két évtizeden keresztül, majd ezt követően a termékenység és halandóság alacsony szinten stabilizálódott, a természetes szaporodás alacsony lett. Tehát a népességnövekedés viszonylag kisebb mértékű volt, a termékenységi átmenetet nem előzte meg a halandóság hosszabb ideig tartó csökkenése. Így a vizsgált település megfelel a demográfiai átmenetről az országos adatok alapján kialakított képnek.

Bár a születési arányszám alakulása hasonló más Pest megyei német falvakéhoz, annak értékei alacsonyabbak. 1900 környékén, amikor a termékenységi átmenet Nemesnádudvaron éppen folyamatban volt, mind a megye teljes községi átlagához, mind a korábban vizsgált Zsámbékhoz képest jelentősen különböző képet kapunk. Az 1900-as népszámlálás községi feldolgozási táblái és az 1900 körüli évtized (1896-1904) születésszámait alapján kiszámolt princetoni indexek alacsony, tudatos születésszabályozásra utaló házas termékenységet, korai női házasságkötésre utaló magas nupcialitást és összességében meglehetősen alacsony termékenységet mutatnak (1. táblázat).

1. táblázat: Princetoni indexek. Az általános (I_f), a házasság termékenység (I_g), a nupcialitás (I_m), valamint a házasságon kívüli termékenység (I_h) indexei, 1900⁷

	I_f	I_g	I_m	I_h
Nemesnádudvar	0,391	0,462	0,817	0,073
Zsámbék	0,549	0,746	0,676	0,139
Megye (városok nélkül)	0,503	0,637	0,740	0,119

Forrás: Klinger, 1969; Klinger et al., 1972–1984, Népmozgalom 1901–1910, népszámlálási feldolgozási táblák, 1900 adatai alapján számítva.

Nemesnádudvaron a nupcialitás (a házasságban élő nők aránya a termékeny korcsoportokban) mintegy 10–20%-al magasabb a megyei községeknél vagy a zsámbékinál, miközben a házasságon kívüli termékenység 50–60%-al, a házasságban élő nők termékenysége 30–40%-al alacsonyabb azonos korcsoportokénál. Nemesnádudvaron egy korábbi, erőteljesebb, magas nupcialitás (alapvetően nagyon fiatal női első házasságkötés) mellett kibontakozó termékenységi átmenetet látunk, amelyik eltér a Buda környéki német falvakétól. Ott a termékenységi átmenet később indul, a termékenység magasabb általános szintjét a némiképp alacsonyabb nupcialitás szabályozza az átmenet előtt és annak első szakaszában.⁸ Mindez megerősíti azt a képet, miszerint a termékenységi különbségek vagy a termékenységi átmenet különböző mintái nem a felekezeti vagy etnikai összetétellel, hanem sokkal inkább a regionális földrajzi, gazdasági viszonyokkal magyarázhatók. A Duna-melléki, dél-magyarországi német település inkább hasonlít a környékbeli magyar falvakra, illetve a Sárköz és az Ormánság korai születéskorlátozó településeire, mint a megye északi részén található német katolikus falvakra.

A település felekezeti összetétele végig változatlan volt az elemzett időszakban, a németek kitelepítéséig mindvégig 99% feletti a római katolikusok aránya, rajtuk kívül csak néhány protestáns és izraelita vallású család élt a faluban. A római katolikusok elsősorban többsége német anyanyelvűnek vallotta magát, arányuk 90% körül mozgott a 19. század végén. 1910-re ez a magyar anyanyelvűek javára változott, akiknek aránya elsősorban haladta meg a 10%-ot (11,4%). 1920-ra vissza-

⁷ Általános termékenység (I_f): a termékenység szintje a hutterita nők házasságban élő nők termékenységéhez mérve; házasságban élő nők termékenység (I_g): a házasságban élő nők termékenység szintje a hutterita nők házasságban élő nők termékenységéhez mérve; a nem házasságban élő nők termékenység (I_h): a házasságon kívüli termékenység szintje a hutterita nők házasságban élő nők termékenységéhez mérve. Lényegében a megfelelő (házasságban élő, házasságon kívüli vagy összes) születésszámot mérik az egyes termékeny női korcsoportok hutterita házasságban élő nők termékenység arányszámokkal szorzott értékeinek összegéhez. A nupcialitás indexe (I_m) azt mutatja, hogy a termékenykorú nők mekkora hányada él házasságban (Dányi, 1991b, 188–189).

⁸ Az 1900-as népszámlálás feldolgozási táblái alapján számolt „Singulate mean age at first marriage”, a női első házasságkötés átlagos életkora Nemesnádudvaron 19 éves kor, míg Zsámbékon 22,5 éves kor (vö. Őri, 2014, 231).

állt a korábbi anyanyelvi megoszlás, amelynek korábbi változásai mögött minden valószínűség szerint a változó helyzet, az asszimilációs nyomás állhatott. Jelen-tős elmozdulás történt a 20-as években, részint a német anyanyelvűek egyrésze (mintegy 500 fő) 1930-ban már magyarnak vallotta magát, ehhez hozzájárult még több száz főnyi magyar anyanyelvű bevándorló is. Így 1930-ban a német és magyar anyanyelvűek aránya kétharmad és egyharmad volt. A „nyelvváltás” nem volt végleges, hiszen 1941-re az 500 fős veszteség eltűnt, ennyivel nőtt ismét a magukat német anyanyelvűnek vallók száma. Összességében tehát egy római katolikus, német falut vizsgálunk, ahol a két háború között megfigyelhető a magyarajkúak bevándorlása, de az etnikai statisztikák változása elsősorban a 20. század változó politikai klímája által gyakorolt nyomásnak tulajdonítható (2. táblázat).

2. táblázat: Az anyanyelv szerinti megoszlás (%), Nemesnádudvar, 1880–1941

	Magyar	Német	Délszláv	Szlovák	Egyéb	N
1880	5,8	89,8	0,8	0,0	3,6	2147
1890	6,9	92,1	0,2	0,7	0,0	2419
1900	6,4	93,6	0,0	0,0	0,0	2557
1910	11,4	88,5	0,0	0,0	0,0	2637
1920	5,0	93,2	0,2	1,5	0,1	2465
1930	36,3	63,5	0,1	0,1	0,0	2898
1941	17,2	82,5	0,3	0,0	0,0	3097

Forrás: népszámlálási adatok (Iványosi-Szabó, 1996, 123.).

A keresők túlnyomó része (90%-a) még a két világháború között is őstermelőkből állt, a lakosságot jórészt ők és eltartott családtagjaik tették ki (3. táblázat).

3. táblázat: Nemesnádudvar foglalkozásszerkezete, a keresők megoszlása, 1900 és 1930

	1900	1930
Mezőgazdaság	89,7	89,8
Ipar	4,5	5,2
Egyéb	5,8	5,0
Összesen	100,0	100,0
N	1706	1254

Forrás: Az 1900. évi és az 1930. évi népszámlálás adataiból számítva.

4. táblázat: A mezőgazdasági keresők megoszlása, Nemesnádudvar, 1900, 1930

	1900	1930
100 hold felett birtokos, bérlő	0,1	0,0
Kisbirtokos	17,5	14,3
Kisbirtokos napszámos	3,4	26,8
Egyéb	0,0	0,2
Segítő családtag	36,4	20,6
Tisztviselő	0,0	0,0
Cseléd	9,0	8,4
Munkás	33,7	29,6
Összesen	100,0	100,0
N	1530	1126

Forrás: Az 1900. évi és a 1930. évi népszámlálás adataiból számítva.

Az agrárnépességen belül a 100 hold feletti nagybirtok nem volt jellemző. 1900-ban a mezőgazdasági keresők mintegy 20%-a volt kisbirtokos, jórészt 10 hold feletti földtulajdonnal rendelkező, akik a segítő családtagokkal együtt a keresők több, mint a felét tették ki. Ugyanakkor volt egy egyharmad résznyi mezőgazdasági munkás (szőlőműves), a cselédekkel együtt az ő részarányuk 40% feletti. 1930-ra a helyzet némileg megváltozott, a néhány holdnyi földtulajdonnal rendelkező kisbirtokos napszámosok aránya a keresők között túllépte a 25%-ot, a növekedés elsősorban a kereső családtagok, kisebb részben a mezőgazdasági bérmunkások és cselédek rovására történt. Az 1920-as években tehát a kisbirtokosok leszármazottjai jutottak nagyobb számban földtulajdonhoz, a mezőgazdasági kisbirtokosok és segítő családtagjai valamelyest növelték részarányukat (60%), de ezen belül eltolódás következett be a néhány holdas kistulajdon irányába (4. táblázat). A település ezzel együtt is megőrizte eredeti társadalmi szerkezetét, döntően agrárjellegű település maradt, ahol a szőlőművelés, bortermeles igen jelentős volt, a mezőgazdasági keresők mintegy 60%-a foglalkozott a (kisebb-nagyobb) családi földtulajdon megművelésével, és kb. 40%-a pedig mezőgazdasági bérmunkából élt.

ADATOK, MÓDSZEREK, KUTATÁSI KÉRDÉSEK

A tanulmány célja a 19. század második felétől induló termékenységi átmenet folyamatának alaposabb, részletekbe menő megismerése. A fentiek értelmében ezt településszintű elemzés keretei között, egyéni anyakönyvi adatok felhasználásával, női reprodukciós életpályák rekonstruálásával, longitudinális (hosszmetszeti) elemzés segítségével tartjuk megvalósíthatónak. Nemesnádudvar egyéni szintű, longitudinális adatbázisa a magyarországi forrásadottságoknak megfelelően anyakönyvi adatokra épül, az ezek összekapcsolásából kialakított családrekonstrukciós anyag tartalmazza többek között a női reprodukciós életpályák azon adatait (házasságkötés dátuma, a gyermekek születésének és esetleges halálának időpontja, a házasság felbomlásának dátuma), amelyek lehetővé teszik a házas termékenység részletes vizsgálatát.⁹ Az elemzésben felhasznált családrekonstrukciós adatok a falu anyakönyveire épített genealógiai összeállításból származnak (Richter, 1999). A forrást változtatás nélkül használtuk, leszámítva néhány nyilvánvaló hiba, elírás javítását. A genealógia a családrekonstrukcióban használt családlapokhoz hasonlóan tartalmazza az egy-egy házassághoz köthető demográfiai adatokat. Így a házaspár neve, a házasságkötés pontos dátuma (ha a faluban kötötték), a házasulók születési és halálozási dátuma (ha szerepelt a felhasznált anyakönyvben, más szóval ha ezek az események helyben történtek), gyermekeik születési és halálozási dátuma a házasságkötési dátumokkal kapcsolatosan említett feltételek szerint, a családapá foglalkozása (ez meglehetősen hiányos, ennek pótlására itt nem volt mód), a halálokok, illetve a születés és elhalálozás helye képezték a genealógia tartalmát. Ha valaki többször házasodott, akkor ezek a házasságok és az ebből származó gyermekek külön tételként jelennek meg, de a házasuló a személyes adatai alapján azonosítható. A személyek azonosítását és adataik összekapcsolását három azonosítószám szolgálja: a személyi azonosító, a házasságkötés azonosítója (ez szerepelt az eredeti forrásban) és annak a házasságnak az azonosítója, amelyből az illető származott (a gyerekeknek a szülőkhöz, illetőleg a testvéreikhez való kapcsolására).

⁹ A bőséges családrekonstrukciós irodalomból csak a legfontosabb magyar nyelvű munkákra hivatkoztunk, ezek tájékoztatók a téma nemzetközi irodalmáról is: Andorka, 1988; Benda, 2008; Pakot, 2013.

Agenealógiaiadatbázisból (*Ortsfamilienbuch*) származó családrekonstrukciós adatokat a Louis Henry által kidolgozott családrekonstrukció szabályai (Fleury and Henry, 1985; Henry and Blum, 1988; Andorka, 1988) szerint használtuk fel. Ennek alapján az esetek egy részében rekonstruálható lett a házasság reprodukciós életpályája házasságkötésüktől termékeny életszakaszuk lezáródásáig vagy halálukig, illetve férjük haláláig. Ezek az ún. MF (marriage fermé) típusú családlapok, ahol a házasságkötés időpontja (a házasság termékeny periódus kezdete) és annak lezáródása (halál vagy megözvegyülés) ismert, és hasonlóképp a születési dátum is, vagy legalább a házasságkötési vagy halálozási anyakönyvből kiszámítható (MF1 és MF2 típusok – Andorka, 1988, 35–36.). Vizsgálódásainkat az 1850. január 1-je és 1946. január 1-je közötti időszakra nézve végeztük (az 1850. január 1-je után házasságkötött nők születési), de később részletezett forráskritikai szempontok miatt csak az 1860 utáni periódus eseményeit elemeztük. Tehát elsősorban az ismert életkorú, helyben házasságkötő nő életpályáját tudtuk tanulmányozni, akiknek termékeny életszakasza lezárható volt (haláluk vagy megözvegyülésük dátuma ismert). Az ő esetükben halálukig, megözvegyülésükig vagy 50 éves születésnapjukig (ha haláluk vagy férjük halálának dátuma ismert és 50. születésnapjuk után következik be) folytattuk a megfigyelést (5. táblázat). Figyelembe vettük emellett azokat a házasságkötő nőket is, akiknek élettörténetét nem tudtuk ily módon lezárni, náluk az utolsó azonosítható esemény (gyermek születése vagy halála) után három évvel zártuk a megfigyelést, ha az a nő 50. születésnapja vagy 1946. január elseje előtt történt, feltételezve az egyébként elvándorló és életüket máshol befejező nőkről, hogy addig a településen tartózkodtak.¹⁰ Az elemzés során vizsgáltuk az első és a többedik házasságokat is, de ezek önálló egységet képeznek a vizsgálat során, a korábbi házasságok életeseményei (pl. született gyermekek) itt nem jelennek meg.¹¹ A családrekonstrukciós adatokból a termékenység elemzésére alkalmas eseménytörténeti fájlokat alakítottunk ki, amelyek a házasságkötés és a vizsgált periódus lezáródása közötti életszakaszokból álltak, és amelyekben belül az egyes változások (szülések, gyermekhalálozások, korcsoport változások, a történeti periódusok határainak átlépése stb.) időpontjának megfelelően további epizódokat hoztunk létre. Először a hagyományos családrekonstrukciós elemzés

¹⁰ Az Henry-féle családrekonstrukció szabályai szerint a megfigyelést nem zárhatjuk azzal az eseménnyel, amelyet vizsgálunk, mert így a megfigyelt események számát növeljük, de a lezárással (jobbfeleli cenzorálással az eseménytörténeti elemzés zsargonjában) rövidítjük a kockázati időt, és túlbecsüljük a vizsgált esemény bekövetkezési valószínűségét (Pakot, 2013, 32.).

¹¹ A feltételezés az, hogy minden házasság esetében, amennyiben a nő termékeny korú volt, függetlenül az előző házasságból született gyerekektől, a cél a felnőtt korig túlélő utódok biztosítása.

során szokásos házas termékenységi arányszámokat számoltuk ki (általános házas termékenységi arányszámok, házas korszpecifikus termékenységi arányszámok és teljes házas termékenységi arányszámok) a 20 és 50 éves kor között házasságban élő nőkre (leíró statisztikák). Az eseménytörténeti elemzés során az egynél magasabb sorszámú születések valószínűségét vizsgáltuk (alapvetően a születési intervallumok hosszának, illetve a következő születés bekövetkeztek vagy be nem következtek alapján).¹² Kontrolváltozóként használtuk a történeti időt (periódusok) az anyák életkorát, az előzőleg szült gyerekek számát (paritás), az aktuálisan életben lévő (túlélő) gyermekek számát, az előző sorszámú gyermek elhalálzásának tényét és életkorát, a család (az apa) társadalmi-foglalkozási helyzetét¹³ és a nők adott házasságának sorszámát. Az eseménytörténeti elemzésben használt módszer (Cox-féle proporcionális kockázati modellek) változóként egy referenciakategóriához viszonyított esélyhányadosok formájában mutatják a gyermekszülés kockázatát, ahol az egy alatti értékek kisebb, az egy felettek pedig nagyobb valószínűséget jelentenek. Mivel a gyermekszülés egy-egy házasságon belül ismétlődő esemény, azaz többször is előfordulhatott, és annak kockázata különböző volt családonként (házasságonként), az összes eseménytörténeti modellben a standard hiba a születések házasságonként képzett klasztereihez lett igazítva (standard error adjusted for clusters in marr_id [házassági azonosító]).

Az elemzés segítségével szeretnénk rekonstruálni a termékenységcsökkenés időzítését, annak társadalmi csoportok szerinti előrehaladását. Különös figyelmet fordítunk a csecsemő- és gyermekhalandóság gyermekvállalásra gyakorolt hatására, elsősorban a családi szintű reprodukciónak (az aktuálisan életben lévő gyermekek száma), illetve az előzőleg született gyermek elhalálzásának egy következő gyermek születésére tett hatásait szeretnénk feltárni.

¹² A szakirodalom általában külön kezeli a házasságon belül az első szülések elemzését, ezek bekövetkezése sokkal valószínűbb és más tényezőktől függ, mint a magasabb sorszámú szüléseké (lásd Tsuya et al., 2010 és Pakot, 2013).

¹³ A társadalmi státusz kialakítása az anyakönyvek foglalkozási bejegyzésein alapul. A foglalkozások kódolása a HISCO (Historical International Standard Classification of Occupations) rendszerben (van Leeuwen et al., 2002), csoportosításuk pedig a HISCLASS sémában (van Leeuwen and Maas, 2011) történt. Az elemzés céljára kialakított struktúra, néhány osztály alacsony esetszáma miatt, a 12 HISCLASS csoportot 4 csoportba összevontan tartalmazza.

5. táblázat: Az elemzésben a nők termékenységi történetének lezárásánál használt szabályok

A termékenységi történet vége a felhasznált házasságokban	Szabályok
Feleség halála	Ha 50 éves kora és 1946 előtt volt
Férj halála	Ha a feleség halálozási dátuma ismeretlen, a férjé ismert és megelőzi a feleség 50. születésnapját és 1946-ot
Feleség 50. születésnapja	Ha a feleség halálozási dátuma ismert, de az 50. születésnapja megelőzte ezt és 1946-ot Ha a feleség halálozási dátuma ismeretlen, a férjé ismert, de a feleség 50. születésnapja megelőzi ezt és 1946-ot Ha mindkét fél halálozási dátuma ismeretlen és a feleség 50. születésnapja megelőzi az utolsó ismert esemény (gyermek születése vagy halála) + 3 évet és 1946-ot
1946. 01. 01.	Ha a feleség halálozási dátuma ismert, de ez és az 50. születésnapja 1945 után volt Ha a feleség halálozási dátuma ismeretlen, a férjé ismert, ez és a feleség 50. születésnapja 1945 után volt Ha mindkét fél halálozási dátuma ismeretlen és 1946. január 1-je megelőzi az utolsó ismert esemény (gyermek születése vagy halála) + 3 évet és a feleség 50. születésnapját
Utolsó ismert esemény (gyermek születése vagy halála + 3 év)	Ha mindkét fél halála ismeretlen és az utolsó ismert esemény + 3 év megelőzte a feleség 50. születésnapját és 1946-ot

A HÁZAS TERMÉKENYSÉG ALAKULÁSA NEMESNÁDUDVARON, 1850–1945

A) FORRÁSKRITIKAI MEGFIGYELÉSEK

Először a forrásként használt genealógia és anyakönyvek lehetőség szerinti forráskritikai vizsgálatát kell elvégeznünk. Figyelmünk középpontjában a születések (keresztelések) regisztrálása áll, de bizonyos mértékig ki kell térnünk az elemzésben szintén fontos szerepet játszó csecsemő- és gyermekhalálozások bejegyzésének vizsgálatára is.

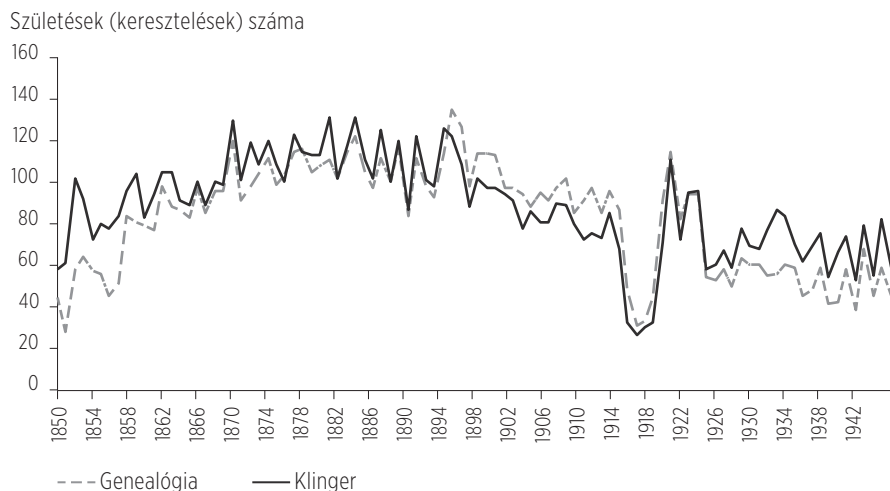
A 19. század második felére az anyakönyvezés Magyarországon már évszázados hagyománnyal rendelkezett, így joggal feltételezhetjük, hogy a demográfiai események rögzítése pontos volt. A magyarországi egyházi anyaköny-

vezés hagyományai szerint az események (születés, halálozás) és az egyházi szertartás (keresztelés, temetés) között rövid idő (egy-két nap) telt el, és ez is csökkenti annak a valószínűségét, hogy pl. keresztelés előtt meghalt csecsemők nagy számban kimaradtak volna a keresztelési anyakönyvből. Ebben a periódusban hasonlóképpen valószínűtlen, hogy meghalt és eltemetett híveket nem jegyezték be a temetési anyakönyvbe. Ráadásul a 19. század második felében (így Nemesnádudvaron is) nemcsak a két típusú bejegyzés közötti idő rövid, de mindkettő bekerült az anyakönyvekbe is, ami tovább csökkenti a bejegyzések elmulasztásának valószínűségét.

Ha a születések számát vizsgáljuk a Klinger András-féle anyakönyvi adatgyűjtés és az általunk használt német genealógia alapján, akkor kisebb eltéréseket tapasztalunk, de lényeges törésre, az anyakönyvezés átmeneti megszakadására, vagy pontatlanná válására ebben az időszakban már semmi sem utal (3. ábra). Nemesnádudvar e korszakban végig római katolikus anyaplébánia. Míg a teljes katolikus népesség demográfiai eseményeit megtaláljuk az anyakönyvekben, addig a kevés számú protestáns családot a környező településeken anyakönyvezték. 1895 után pedig a teljes népesség életeseményeit tartalmazzák az állami anyakönyvek. Kisebb különbségek az anyakönyvi adatgyűjtés (tehát az anyakönyvekben megtalálható összes születés) és a genealógia között 1895 után származhatnak abból a tényből, hogy az előbbi erre az időszakra vonatkozóan az állami, az utóbbi pedig a római katolikus anyakönyv adatait tartalmazza. Részben ez állhat a húszas-harmincas években tapasztalható különbség mögött. A korszak elején pedig a genealógiából felépített adatbázisban azért szerepel kevesebb születés (keresztelés), mert az 1850-ben házasodó párokkal és gyermekekkel kezdtük az adatgyűjtést, így a következő kb. két évtizedben a korábbi házasságokból született gyermekek nem szerepelnek az adatbázisunkban.

A születések regisztrációjának pontosságát az általunk az elemzésben használt genealógiában tesztelhetjük az újszülöttek nemi arányával is. Ha kellően nagy számú születést vizsgálunk (kb. 10 ezer főt: Henry and Blum, 1988, 15.), akkor a száz lányra jutó fiú szülöttek száma (maszkulinitási index) 105 körül lesz. Természetesen alacsonyabb esetszámoknál az elfogadható maszkulinitási arány egyre tágabb határok között mozog, ezért egyre kevésbé lesz alkalmas annak megállapítására, hogy a születések bejegyzésénél valamelyik nemet mellőzték volna. Az alább (6. táblázat) látható esetszámoknál (kb. 2500 és 5000 születés között) 101 és 109 közötti maszkulinitási indexek tekinthetők elfogadható értéknek (Henry and Blum, 1988, 47). Láthatjuk, hogy összességében és különösen 1900 előtt a fiúcsecsemők aránya gyanúsán alacsony az újszülöttek között. Ez részben magyarázható a fiúcsecsemők nagyobb elhalálozási valószínűségével, ami különösen az

3. ábra: A születések (keresztelések) száma, Nemesnádudvar, 1850–1945

Forrás: Római katolikus születések, 1850-1900 (Klinger, 1972-1984) és összes születés, 1901-1945 (Klinger, 1969), genealógia (Richter, 1999), 1850 és 1945 között házasodó nőktől született gyermekek.

élet első napjaiban, heteiben tapasztalható, így előfordulhat, hogy az újszülöttek még a keresztelés előtt meghalnak, ezért a keresztelési (születési) anyakönyvbe nem, csak a temetésibe kerülnek be, ami nagyobb mértékben érinti a fiúkat. A jelek szerint ez még ott is előfordulhat, ahol rövid az idő a születés és keresztelés között. Az is észrevehető ugyanakkor, hogy a hiány kisebb lesz, sőt eltűnik, ha csak az azonosítható, a szülőkhöz kapcsolható gyerekeket vizsgáljuk, esetünkben 1900 előtt minimális fiú-alulregisztráció tapasztalható, amely a 20. századra már nem jellemző. Tehát a regisztráció pontatlansága inkább a vándorló, ideiglenesen jelenlévő, külterületi lakosságot érinthette. A településen a bortermelők, szőlőbirtokosok gyakorta alkalmaztak bérmunkásokat (szőlőkapások), akik demográfiai eseményeit a fentiek értelmében minden bizonnyal késve, kevésbé pontosan jegezték fel. Elemzésünk ugyanakkor a második csoportba tartozó születésekre irányul, így azt a fiúcsecsemők feltételezhető alulregisztrációja kevésbé érinti.

Az elemzés során fontos szerepet kap a csecsemő- és gyermekhalandóság kérdése. Az anyakönyvezés során gyakori lehet a csecsemők alulregisztrációja, valamint általánosságban elmondható, hogy minél fiatalabb korban hal meg valaki, annál valószínűbb, hogy halálát nem regisztrálták. A halálzási anyakönyvek pontossága tesztelhető a halottak kormegoszlásával, ha a csecsemők és kisgyermekek aránya nem ér el egy bizonyos értéket a demográfiai átmenet előtt és alatt, akkor valószínűsíthető az alulregisztráció. Hasonlóképpen a csecsemőhalottak kor szerinti megoszlása is mutathatja a születést

6. táblázat: Születések száma és megoszlása nemek szerint, Nemesnádudvar, 1850–1899 és 1900–1945

		1850–1899		1900–1945	
		N	%	N	%
A	Férfi	2264	48,24	1600	49,70
	Nő	2429	51,76	1619	50,30
	Összesen	4693	100,00	3219	100,00
	Maszkulinitási index	93,2		98,8	
B	Férfi	1778	49,85	1446	50,45
	Nő	1789	50,15	1420	49,55
	Összesen	3567	100,00	2866	100,00
	Maszkulinitási index	99,4		101,8	

Forrás: Nemesnádudvar genealógiája (Richter, 1999), saját számítás. A: az 1850 után házasodó nők összes születései, B: közülük azok, amelyeket a szülőkhöz tudunk kapcsolni

közvetlenül követő esetleges anyakönyvezési hiányokat. A csecsemőhalálozási arányszám alacsony értékei (egy éven aluli elhunytak száma az az évi születések számához viszonyítva) pedig a születési anyakönyvhöz képest mutathatják a regisztráció hiányosságait. Az elmondottak az anyakönyvezés pontosságára vonatkoznak, de az általunk használt családrekonstrukciós anyagra (genealógiára) mindez csak korlátok között érvényes. A rekonstruált családokban születő gyerekek egy részének halálozási dátuma ismeretlen (máshol haltak meg vagy elemzésünk lezárása után haltak meg). Kérdés, hogy az ismert halálozási dátummal rendelkezők mennyiben reprezentálják az összes halálesetet, vagy, hogy a fent említett arányok mennyire alkalmasak az anyakönyvezés pontosságának tesztelésére. Egyfelől valószínűleg a csecsemőhalálozás hiányos regisztrációja a legvalószínűbb, ugyanakkor az ő esetükben a legkevésbé valószínű, hogy a szüleikkel együtt elvándoroltak és máshol haltak meg. Elképzelhető, hogy ezek az ellentétes hatások bizonyos mértékben semlegesítik egymást. Tehát a halottak kormegoszlása tűnhet valószerűnek, ami azt is jelentheti, hogy a hiányzó halálozási bejegyzések egyenletesen oszlanak el korcsoportok szerint, de azt is, hogy a csecsemőhalálozások bejegyzése valamilyen mértékben hiányos, azonban ezt elfedi az a tény, hogy ők nagyrészt helyben hálnak meg és halálukat többnyire feljegyezték a helyi anyakönyvben. Ugyanakkor a csecsemőhalálozási arányszám jól mutathatja a hiányokat, hogy a rekonstruált családokban született gyermekek esetében mennyire hiányos a csecsemőhalottak regisztrációja.

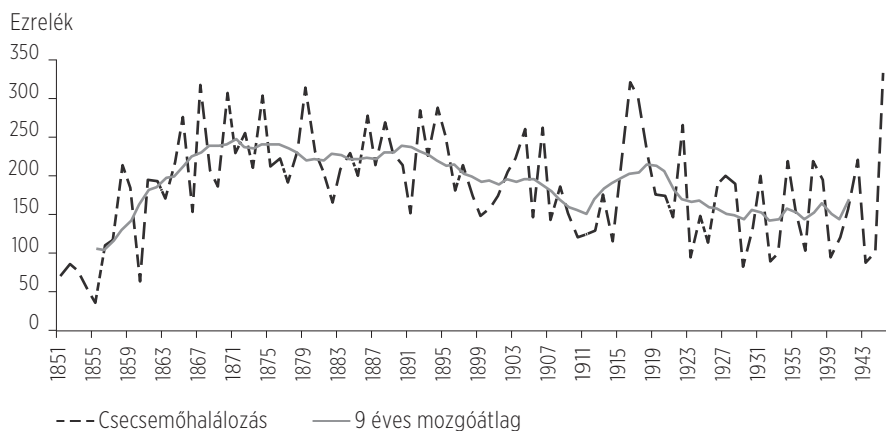
7. táblázat: Halálozások kormegoszlása, Nemesnádudvar, 1850–1945, az 1900 előtt születettek adatai

	N	%
0	750	33,3
1-4	327	14,5
5-9	120	5,3
10-14	33	1,5
15-19	34	1,5
20-29	100	4,4
30-39	111	4,9
40-49	108	4,8
50-59	129	5,7
60-	540	24,0
Összesen	2 252	100,0

Forrás: Nemesnádudvar genealógiája (Richter, 1999), saját számítás.

A halálozások kormegoszlásánál az 1900 előtt születetteket vizsgáltuk (7. táblázat), mert így elkerülhettük, hogy az idősebb korokban meghalt kisebb számban és arányban legyenek képviselve az adatok között (ők azok, akiknek az elemzés 1945-ös lezárása miatt nem ismerjük a halálozási adataikat). Láthatjuk, hogy az öt éven aluli halottak aránya közel 50%, mindez nem utal a csecsemők és kisgyermek alulregisztrációjára. De a fentiekből az is világos, hogy ennek alapján nem állíthatjuk biztosan, hogy a csecsemőhalálozás regisztrációja pontos volt.

4. ábra: A csecsemőhalálozási arányszám, Nemesnádudvar, 1850–1945

Forrás: Nemesnádudvar genealógiája (Richter, 1999), saját számítás.

A csecsemőhalálzási arányszám alapján megállapíthatjuk, hogy az 1850-es évek végéig a rekonstituált családokban született gyerekek közül a csecsemőkorban meghaltak anyakönyvezése hiányos lehetett. Utána a magas arányszám arra utal, hogy a regisztráció viszonylag pontos volt és valóban a csecsemők esetében a legkisebb a valószínűsége annak, hogy máshol haltak meg és máshol anyakönyvezték ezt az eseményt (4. ábra).

8. táblázat: Csecsemőhalálzások életkor szerint, Nemesnádudvar, 1850–1945

	N	%
0–6 nap	506	32,9
7–30 nap	372	24,2
30 nap fölött	661	43,0
Összesen	1 539	100,0

Forrás: Nemesnádudvar genealógiája (Richter, 1999), saját számítás.

Andorka Rudolf 20. század eleji (1925) magyar adatokat ajánl a csecsemőhalálzás tesztelésére. Eszerint az első hétre esik az elhalálzások mintegy 20%-a, majd az első hónap végéig további 26%-uk hal meg. Ennél alacsonyabb értékek mutatják azt az egyébként legvalószínűbb esetet, miszerint a legfiatalabb csecsemőhalottak maradhattak ki leggyakrabban az anyakönyvekből (Andorka, 1988, 39). Nemesnádudvaron a csecsemőhalálzások 57%-a az első hónapra esett. Ez jól mutatja, hogy a csecsemőhalálzás regisztrációja viszonylag pontos volt. Ha a genealógiára alapozott elemzésünket 1860-tól indítjuk, akkor a csecsemőhalálzás gyermekvállalásra tett hatásait megfelelően tudjuk vizsgálni, az idősebb gyermekek esetében is a lezárható családlapokon a család elvándorlása és a haláleset bejegyzésének elmaradása kevésbé valószínű (8. táblázat).

B) LEÍRÓ STATISZTIKÁK

Az elemzés során az 1860 és 1945 között kötött házasságokból a jelzett időszak alatti születéseket vizsgáltuk. Több mint kétezer házasságból (első és újraházasságokat egyaránt tekintve) majdnem 90% esetében rendelkezünk a feleség pontos születési dátumával és tudtuk lezárni a reprodukciós életpályáját az 5. táblázatban ismertetett, családrekonstitúciós szempontból meglehetősen megengedő elvek szerint. Mivel az első szülés és a magasabb sorszámú szülések mögött általában más motiváció, más megfontolások állnak, ezért ezeket

többsnyire külön elemzik.¹⁴ Mintegy 1500 (74%) esetben szület a feleség legalább egy gyermeket,¹⁵ ezekből kiszűrve a problémás eseteket (valószínűtlenül korai házasodás, szülés, 40 év feletti első házasodás, egyéb hibásnak tűnő adatok), a többváltozós elemzésben 1414 olyan házasság maradt, amelyből az 1860 és 1945 közötti időszakban gyermek született. A leíró statisztikák *10. táblázatában* az 1860 és 1945 közötti házasságok jellemzőit mutatjuk be, ahol az esetszám némileg alacsonyabb. Mindenesetre itt is az 1860 utáni házasságok több mint 60%-át nyomon tudjuk követni, ami a családrekonstrukciós vizsgálatokban jó aránynak számít. Mindez annak köszönhető, hogy a termékeny életpályájukat és/vagy házasságukat máshol vagy 1945 után lezáró nőket is belefoglaltuk az elemzésbe, így náluk az utolsó esemény (szülés vagy gyermekhalál) után három évvel (tehát nagyjából egy születési intervallumnyi idővel) zártuk a megfigyelést. Így különösen a 20. század első felében kötött házasságoknál növelhettük az esetszámot. Természetesen az utolsó eseményt három éven belül követő szülés, megözvegyülés vagy anyai halálozás esetében túlbecsülhettük a kockázati időt, amivel némileg alulbecsülhettük egy következő szülés kockázatát, de ez valószínűleg igen kismértékű lehetett.¹⁶

Az *5. ábra* az 1860 és 1945 közötti születések alapján mutatja a házas termékenység alakulását. A 19. század utolsó két évtizedében és az első világháború előtt a házas termékenység lényegesen alacsonyabb, mint az előző évtizedekben. Mindez megfelel a település teljes népességére becsült nyers születési arányszám alakulásának (*2. ábra*), amely szintén az 1880-as évektől indul csökkenésnek. A nyers születési arányszáméhoz hasonlóan az általános házas termékenység is az első világháború alatt éri el a mélypontját, majd a két háború között ennél magasabb, de a háború előtti évtizedekhez képest alacsonyabb házas termékenység jellemző. A házas termékenység csökkenése tehát a 19. század utolsó évtizedeiben indul el (egy átmeneti emelkedés után, amit a nyers

¹⁴ A szándékos gyermektelenség különösen a múltban ritka jelenség, a házaspárok legalább egy gyermeket mindenképpen szerettek volna az esetek többségében. Természetesen ennek az első gyermeknek az időzítése is fontos a reprodukciós életpályán belül, amely befolyásolhatja a befejezett termékenység nagyságát, azonban a gyermekvállalási szokások, szándékok alakulását jobban lehet elemezni az egynél magasabb sorszámú születek gyakoriságának és időzítésének vizsgálatával. Ezért a többváltozós vizsgálatok túlnyomó része külön vizsgálja a két problémát, és a preindusztriális termékenység mintázatainak és a termékenységi átmenet lefolyásának elemzésekor a magasabb sorszámú gyermekvállalásra koncentrálnak. Lásd többek között: Tsuya et al., 2010; Pakot, 2013, 2016, Pakot és Őri, 2015.

¹⁵ Ez semmiképpen sem jelenti, hogy a házasságok mintegy negyedében nem született gyerek. A házasságok 75%-át tudtuk a fent ismertetett módon elemezni, a többiről nincs elég információnk ehhez. 12,5% esetében nem tudtuk lezárni a házasságot, ezek a párok valószínűleg elköltöztek a faluból a házasságkötés után, és mintegy 15% esetében nem találunk gyerekszülést, ezek egy része gyerektelen lehetett, vagy máshol születtek a gyerekek.

¹⁶ Az egynél magasabb sorszámú születek közötti intervallumok átlagos hossza a vizsgált időszakban 3 év, a felnőtt halandóság javulásával a szülői halálozás gyakorisága is egyre kisebb.

születési arányszám emelkedése valószínűsít), a 20. században a termékenység-csökkenés tovább folytatódik, de a korábbinál lassabb ütemben.

9. táblázat: Az elemzés során használt házasságok (anyák vagy családlapok) száma és aránya, 1860–1945

	N	%	Születések
Házasság helyben	2039	100,0	
Feleség (házasság) a családrekonstrukcióban	2039	100,0	
Feleség ismert születési dátummal, lezárt reprodukciós pályával	1785	87,5	
Feleség legalább egy gyermekkel	1507	73,9	5895
[Többváltozós elemzés ^a	1414	-]	4998 ^c
Leíró statisztikák (10. táblázat) ^b	1312	64,3	4603

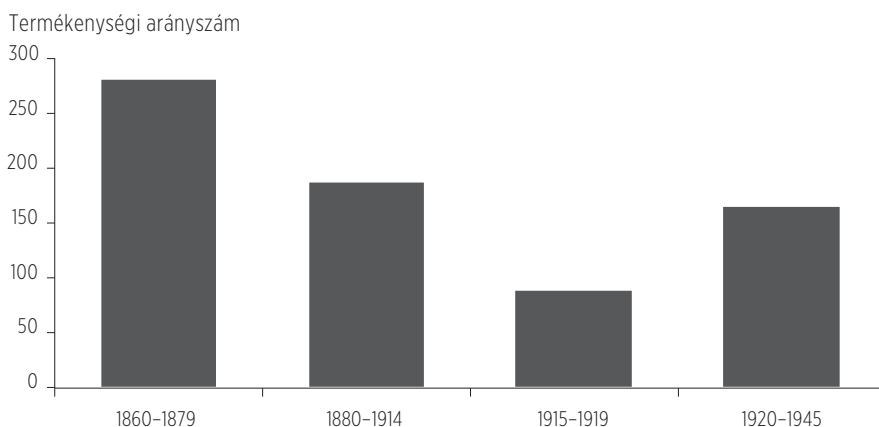
Forrás: Nemesnádudvar genealógiája (Richter, 1999), saját számítás.

^a anyák száma, akiknek magasabb sorszámú szülei részben vagy egészben 1860 és 1945 közé estek.

^b anyák száma, akiknek házasságkötései és szülei a fenti periódusra estek. Az első esetben szerepel mintegy száz olyan házasság, amelyet 1850 és 1860 között kötöttek, de gyerekeik legalább egy része 1860-ban vagy ezután született. Ezért itt a százalékos arány közlésétől eltekintettünk.

^c Ebből magasabb sorszámú szülés 3436.

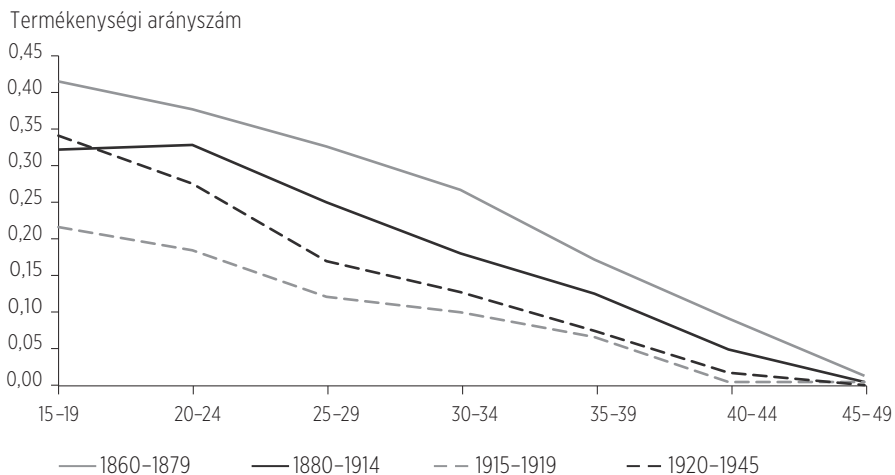
5. ábra: Az általános házas termékenységi arányszám alakulása, Nemesnádudvar, 1860–1945

Forrás: Nemesnádudvar genealógiája (Richter, 1999), saját számítás: ezer 15-49 éves korú nő által házasságban eltöltött évre jutó születések száma.

A korszpecifikus házassági termékenységi arányszámok részletesebben mutatják a fent leírt változást (6. ábra). 1880 előtt a házassági termékenység szintje egyenesen csökken korcsoportról korcsoportra egészen 35 éves korig, majd utána kissé felgyorsul a csökkenés, míg 45 év feletti gyermekvállalás gyakorlatilag nem létezik. A görbe lefutása nem utal kor- vagy gyermekszámspecifikus születéskorlátozásra, a korcsoportonkénti csökkenésnek fiziológiai okai vannak. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a nemesnádudvari házassági termékenység a fiatal korcsoportokban szintén elmarad a magas termékenységű német Zsámbékon az ugyanebben az időben tapasztalttól, kis mértékben alacsonyabb a nyugat-magyarországi Bük és Szakony értékeinél, illetve határozottan magasabb, mint Töknek a 19. század második felében már születésszabályozást gyakorló református közösségéé (Őri és Pakot, 2019) vagy mint a vajszlói kerületben mért értékek (Koloh, 2021, 223).

6. ábra: Korszpecifikus házassági termékenységi arányszámok, Nemesnádudvar, 1860–1945

Forrás: Nemesnádudvar genealógiája (Richter, 1999), saját számítás: a megfelelő korú nők által házasságban eltöltött évekre jutó születések száma.

A csökkenés már minden korcsoportban tapasztalható 1880 után. A görbe lefutása itt is egyenes, nem vagy csak igen kis mértékben tapasztalható a csökkenés felgyorsulása a magasabb korcsoportokban. Ez arra utal, hogy az első világháború előtt a házassági termékenység csökkenése inkább a szülések közötti intervallumok növelése útján ment végbe és kevésbé volt rá jellemző a gyermekszámspecifikus születéskorlátozás (az ún, 'stopping behaviour', amikor

egy bizonyos elért gyermekszám után magasabb korcsoportokban már tudatosan nem vállalnak gyermeket). A világháborús évek minden korcsoportban a termékenység drámai zuhanását eredményezték, a visszaesés a fiatal nők gyermekvállalásában a legjelentősebb. A háború után a 30 éves kor alatti termékenység magasabb lesz, de csak a legfiatalabb, húsz éves kor alatti korcsoportban éri el a háború előtti szintet. 30 éves kor fölött pedig megmarad a világháborús szinten. Ez már egyértelműen egy új termékenységi minta, ahol a gyermekvállalás a fiatal, huszonéves korra összpontosul, ezt (és a kívánt gyermekszám) elérését követően pedig gyorsan csökken a gyermekvállalási hajlandóság.

A 10. táblázat tovább árnyalja a fenti képet. A nők korán kötötték első házasságukat, és ez az alacsony házasságkötési kor tovább csökken a vizsgált periódusban, miközben a házasság termékenység is csökken. Ez megfelel a magyarországi kutatások során tapasztaltaknak, a két demográfiai jelenség (a házasság és a házasság termékenység egymástól függetlenül mozgott, vagy legalábbis a nupcialitásnak nem volt termékenységszabályozó hatása). Az első házasságkötés átlagos életkorának csökkenését az ezekben a házasságokban történő első gyermekszülés átlagos életkorának csökkenése kísérte, noha a csökkenés kisebb volt, mint a házasságkötések esetében. Ennek megfelelően az első (házasságkötés és első szülés közötti) intervallum hossza is mintegy félévvel nőtt. A további intervallumok esetében átlagosan egy éves növekedést tapasztalhatunk a vizsgált időszakban. Az utolsó szülés átlagos életkora is csökkent, de ennek mértékéről a 10. táblázat adatai nem adnak reális képet.¹⁷ Tehát a nők a demográfiai átmenet időszakában korábban házasodtak, korábban születték első gyermeküket, némileg csökkent a gyermekvállalás felső korhatára is, míg a születések közötti intervallumok pedig nőttek. A gyermekvállalás egyre inkább a fiatalabb női korcsoportokra kerül át, a 20. század első felében a gyermekszám-specifikus születéskorlátozás egyre inkább elterjed. Egy 20 és 50 éves kora között házasságban élő nő 1880 előtt még átlagosan hat gyermeket szült volna, ami nem tartozik a legmagasabb értékek közé, de nem is utal születéskorlátozásra. Ez a termékenységi szint lényegében megfelel az Andorka Rudolf által Átányban mért 19. századi értéknek, vagy az ő általa számított pócsmegyeri termékenységi szintnek a 19. század első felére nézve (Andorka, 1991a, 40). Ugyanakkor lényegesen magasabb a vajszlói kerület hasonló időszaki értékeinél (4,3 – 3,2; Koloh, 2021, 101). A 20. század első felére ugyanakkor ez a termékenységi szint lényegében megfelelődik és 1920 után már csak 3 gyer-

¹⁷ Az első világháború időszakától eltekintve is látható a csökkenés, de az 1920 utáni periódusban sok a termékeny kor vége előtt lezárt házasság, így az átlagos életkor az utolsó szüléskor csak a családlapok lezárásakor mért átlagos életkort jelenti, de sok nő 1945 után is szülhetett még gyermeket. Ugyanez érvényes az átlagos gyermekszámra is, 1920 után ez nem tükrözi teljesen a családlapokban valóságosan született gyermekek átlagos számát.

mekszülést jelent. A termékenységi átmenet az 1880-as évektől indul, sokkal később, mint az Ormánság vagy akár a földrajzilag közeli Sárköz falvaiban, és a házas termékenység mindvégig magasabb is marad. Ugyanakkor az átmenet gyorsan zajlik le és egyesít bizonyos etnikai-felekezeti és földrajzi-gazdasági hatásokat: a római katolikus német közösségekre jellemző a magas házas termékenység és a későn induló termékenységi átmenet, azonban a mikrorégió falvaiban alacsony termékenység és korai átmenet tapasztalható. Az is látható, hogy a házasságok relatíve nagyarányú felbomlása miatt a nők nem éltek végig házasságban a termékeny éveiket, ezért a házasságokban átlagosan született gyermekek száma a valóságban inkább 5 és 2–3 között mozgott.

10. táblázat: A gyermekvállalás jellemzői, Nemesnádudvar, 1860–1945

	1860–1879	1880–1914	1915–1919	1920–1945	N
Első házasságkötés átl. életkora (nők)	21,2	18,7	18,5	18,5	1245
Első szülés (első házasságokban) átl. életkora	22,7	20,5	21,3	20,5	1245
Utolsó szülés (nők lezárt házassággal) átl. életkora	33,9	32,0	28,4	26,0	755
1. intervallum (1. házasság, év)	1,5	1,8	2,7	1,9	1245
2. intervallum (1. házasság, év)	2,5	2,7	4,4	3,5	1077
3. intervallum (1. házasság, év)	2,8	3,3	6,0	3,6	786
3 + intervallum (1. házasság, év)	2,9	3,1	4,6	3,8	1526
Teljes házas termékenységi arányszám (15–49 éves kor között)	8,3	6,3	3,5	5,0	
Teljes házas termékenységi arányszám (20–49 éves kor között)	6,2	4,7	2,4	3,3	
Teljes házas termékenységi arányszám (25–49 éves kor között)	4,4	3,0	1,5	1,9	
Átl. gyerekszám (első házasságokban)	4,9	3,8	2,6	2,4	1245

Forrás: Nemesnádudvar genealógiája (Richter, 1999), saját számítás.

C) TÖBBVÁLTOZÓS ELEMZÉS

Miután áttekintettük a nemesnádudvari házas termékenység alakulásának főbb jellemzőit, többváltozós statisztikai elemzés segítségével (eseménytörténeti elemzés¹⁸, Cox proporcionális kockázati modellek) próbáljuk a termékenység-csökkenés részleteit és háttértényezőit vizsgálni. Különös figyelmet fordítunk a családok társadalmi helyzetének hatásaira (apa társadalmi-foglalkozási helyzete) és a csecsemő- és gyermekhalandóság szerepére.

A 11. táblázatban az összes felhasznált változó hatásait együttesen mutatjuk be. Periódusonként vizsgálva az egynél magasabb sorszámú szülések kockázatát láthatjuk, hogy 1880 után egyértelmű szignifikáns csökkenés következik be az előző periódushoz viszonyítva: mintegy 13%-kal csökken egy következő szülés valószínűsége. Az első világháborús mélypont után a húszas-harmincas években jelentős a csökkenés, ekkor már majdnem 40%-os a kockázatcsökkenés az első időszakhoz képest. A csökkenés nagyobb, mint amit a leíró statisztikákkal mértünk, de ott az összes szüléssel számoltunk, a csökkenés nagyobb a magasabb sorszámú születések esetében, az átmenet a magas gyerekszámú családok előfordulásának ritkulásával jár. A csökkenés periódusonként egymáshoz viszonyítva is szignifikáns, nemcsak a referenciakategóriához képest.

A teljes vizsgált időszakra nézve látható, hogy az anyák életkor szerinti termékenységszűkülése 35 éves kor felett válik megragadhatóvá, 40 fölött szignifikánssá, és ahogy a korszpecifikus görbéken is láttuk, 45 év feletti gyerekvállalás gyakorlatilag nem létezik. Az első szülés életkorának emelkedésével szignifikánsan csökken a gyerekvállalási kockázat, de a hatás a 25 éven aluliakhoz képest jelentkezik, míg magasabb életkorokban nem mutatkozik különbség. Nincs termékenységszűkülés a második házasságokban az elsőkhöz képest, ami arra utal, hogy a nők viszonylag ritka újránházasodása fiatalon, termékeny korban történt.

Paritás (a már született gyermekek száma) szerint nézve a legnagyobb szülési kockázat egy gyermek után tapasztalható (referencia kategória), majd a második gyerek után a csökkenés 30%-os. A harmadik gyerek után valamit emelkedik a szülés valószínűsége, de szignifikánsan elmarad az első szülés után mért kockázattól. Mindez mutatja, hogy elindul a gyerekszám szerinti átrendeződés, a legalább egygyermekesek viszonylag nagy valószínűséggel szülik második gyermeküket, de ehhez képest jóval kisebb lesz a háromgyerekesessé válás esélye. Viszont a legalább három gyermeket szült nők nagyobb eséllyel

¹⁸ Részleteiben lásd: Tsuya et al., 2010, mindenütt, de különösen 57-58. Pakot, 2013, 34-37., valamint Cleves et al., 2004, 121-155.

vállalnak újabb gyermeket, a gyermekszám szerinti polarizáció a termékenységi átmenet egyik velejárója, a kevés sokgyerekes nő elválik az egy-két gyerekesek tömegétől.

11. táblázat: Egy újabb szülés valószínűsége a legalább egygyermekes nők körében, Nemesnádudvar, 1860–1945

		Kockázati ráta	p-érték	Konfidencia intervallum (95%-os)		Kockázati idő meg- oszlása, %
Időszak	1860–1879	1				21,5
	1880–1914	0,875	0,004	0,799	0,958	46,8
	1915–1919	0,444	0,000	0,364	0,542	6,8
	1920–1945	0,621	0,000	0,555	0,695	24,9
Anya korcsoportja	15–19	0,865	0,098	0,728	1,027	13,7
	20–24	1				25,1
	25–29	0,920	0,071	0,840	1,007	21,0
	30–34	0,941	0,456	0,802	1,104	16,1
	35–39	0,879	0,290	0,692	1,116	11,7
	40–44	0,485	0,000	0,329	0,716	7,5
	45–49	0,087	0,000	0,039	0,197	4,9
Foglalkozás	Földtulajdonos	0,919	0,161	0,816	1,034	51,0
	Napszámos, munkás	1				13,0
	Iparos	1,023	0,790	0,864	1,212	8,3
	Értelmiségi	0,227	0,237	0,019	2,651	0,2
	NA	0,978	0,720	0,863	1,107	27,6
Életben levő gyerekek száma	0	1				27,8
	1	0,789	0,003	0,676	0,921	28,1
	2	0,575	0,000	0,479	0,690	22,4
	3 +	0,642	0,000	0,517	0,796	21,7

Forrás: Nemesnádudvar genealógiája (Richter, 1999), saját számítás.

11. táblázat: Egy újabb szülés valószínűsége a legalább egygyermekes nők körében, Nemesnádudvar, 1860–1945 (folytatás)

		Kockázati ráta	p-érték	Konfidencia intervallum (95%-os)		Kockázati idő meg- oszlása, %
Előző gyerek él	Igen	1				82,8
	Nem, meghalt kétéves kora előtt	1,823	0,000	1,633	2,035	14,6
	Nem, meghalt kétéves kora után	1,663	0,000	1,263	2,189	2,6
Első szülés életkora	15–24	1				86,9
	25–29	0,782	0,015	0,641	0,954	9,4
	30–	0,700	0,045	0,494	0,993	3,7
Szült gyerekek száma	1	1				40,8
	2	0,691	0,000	0,612	0,780	17,3
	3 +	0,854	0,045	0,732	0,997	41,9
Feleség házassága	Első	1				95,8
	Többedik	1,056	0,709	0,792	1,408	4,200
	Anyák száma	1414				
	Születések száma	3436				
	Kockázati idő (év)	23 180,5				

Forrás: Nemesnádudvar genealógiája (Richter, 1999), saját számítás.

Szintén látható, hogy nincs számottevő különbség a termékenység alakulásában társadalmi-foglalkozási csoportok szerint, a csökkenés nagyjából egységesen, minden társadalmi rétegben párhuzamosan zajlott le (kivételek a nagyon kis létszámú helyi értelmiségi réteg, de az eredmény nem szignifikáns).

Egyértelmű és jelentős ugyanakkor a csecsemő- és gyermekhalandóság szerepe. A családok nyilvánvalóan demográfiai reprodukcióra törekedtek, túlélő gyermekben számolták ennek sikerét, ezért a gyermekek halála erős pótlási törekvést váltott ki, főleg ha nem volt egyetlen túlélő gyermek sem a családban. Az életben lévő gyermekek száma szerint erősen csökken a következő szülés kockázata (három vagy több életben lévő gyermektől a kockázat kissé növekszik, vö. a paritásról mondottakkal). A szignifikáns különbség ugyanakkor a referenciakategóriához (nincs életben levő gyermek az adott házasságban) képest mutatkozik,

egy-egy újabb életben levő gyermek nem jár az előzőhöz képest jelentős kockázatcsökkenéssel. Azt is látjuk, hogy a gyermek- vagy csecsemőhalál nem egyszerűen biológiai mechanizmusokon keresztül (a szoptatás megszakadása fokozhatja a teherbe esés kockázatát és rövidítheti a születési intervallumokat, ha az előző gyermeket még szoptatták, amikor meghalt) növelheti egy újabb szülés esélyét, hanem tudatos pótlásra is törekedtek. Az előző gyermek státusát tekintve tapasztalhatjuk, hogy amennyiben kétéves kor alatt halt meg (tehát nagy az esélye, hogy szoptatták), akkor ez jelentős kockázat emelkedéssel járt. Itt minden bizonnyal a biológiai faktor és a tudatos pótlásra törekvés együtt és ebben az elemzésben elválaszthatatlanul lehetett jelen. Ugyanakkor a szülési kockázat akkor is szignifikánsan nagyobb, ha a gyermekhalál a szoptatási időszak után történt, itt nyilvánvalóan tudatos törekvésről van szó. Tehát a csecsemő- és gyermekhalálozás fontos meghatározója a születésszámnak, csökkenése a 20. században önmagában is a születésszám csökkenéséhez vezetett, hiszen a reprodukciós faktor (az életben lévő gyerekek száma) erős befolyásoló tényezője a szülési kockázatnak.

Paritás szerint vizsgálva a pótlási effektus az első gyermek után a legerősebb (itt az előző gyerek halála automatikusan azt jelenti, hogy nincs életben levő gyermek a családban), de magasabb sorszámú gyermek után is jól megfigyelhető. Magasabb paritások esetében vizsgáltuk az életben lévő gyermek nemét is, mint a következő szülés kockázatát befolyásoló tényezőt. A tapasztalataink szerint nemek szerinti preferenciák a reprodukcióban nem jelentkeztek, a döntő faktornak az bizonyult, hogy volt-e életben lévő gyermek vagy sem, annak neme már nem befolyásolta érdemben a következő szülés esélyét (*12. táblázat*).

Korszakanként vizsgálva a pótlási mechanizmust, azt látjuk, hogy ez némiképp erősödött az átmenet első szakaszában (1880 és az első világháború között). A szoptatási időszakban való elhalálozás hatása az első világháború előtti időszakban mutatkozik a legélesebben. Az elhalálozott nagyobb gyerekek (feltehetően) tudatos pótlása valószínűleg mindig jellemző lehetett valamilyen mértékben, de különösen a termékenységi átmenet első szakaszában, 1880 és 1920 között volt erős, a 20. század első felében ez a hatás már nem számottevő. Tehát a pótlási effektus mindvégig jelen van, de ezen belül az átmenet előtti időszakban és annak első szakaszában a fiziológiai-biológiai elem hatása erős volt, amely a csecsemőhalandóság csökkenésével kevésbé hangsúlyossá válik (*13. táblázat*). Az első világháború időszakát érdemes külön is szemügyre vennünk, a pótlási szándék itt is jelen van, de a szoptatási időszakban bekövetkező halálozásoknál nem szignifikánsan. Figyelnünk kell az intervallumok megnyúlására is (*10. táblázat*), mert a háború alatt a férfiak távolléte csökkentette egy következő fogantatás esélyét. A csecsemő- vagy kisgyermekhalál gyors pótlása rövid intervallumot jelentett volna,

ami nem volt lehetséges, a hosszabb távú pótlás viszont kisebb, nem szignifikáns emelkedést jelentett a szülési kockázatban. A nagyobb gyerekek hosszabb intervallum utáni pótlása viszont egyértelműen látszik, még a háborús időszakban is.¹⁹

12. táblázat: Egy újabb szülés valószínűsége a legalább egygyermekes nők körében, paritás (az addig született gyermekek száma) szerint, Nemesnádudvar, 1860–1945

		Kockázati ráta	p-érték	Konfidencia intervallum (95%-os)		Kockázati idő meg- oszlása, %
1 született gyermek után						
Előző gyerek él	Igen	1				89,3
	Nem, meghalt kétéves kora előtt	2,228	0,000	1,907	2,604	9,7
	Nem, meghalt kétéves kora után	1,883	0,012	1,148	3,089	1,0
	Anyák száma	1347				
	Szülések száma	1103				
	Kockázati idő, év	5187,4				
2 született gyermek után						
Előző gyerek él	Igen	1				81,7
	Nem, meghalt kétéves kora előtt	1,796	0,000	1,453	2,220	14,7
	Nem, meghalt kétéves kora után	1,806	0,002	1,235	2,640	3,6
Életben lévő gyerekek neme	Nincs életben	1				8,5
	Csak fiú	0,587	0,000	0,439	0,785	30,6
	Csak lány	0,564	0,000	0,421	0,754	32,2
	Mindkettő	0,391	0,000	0,284	0,538	28,7
	Anyák száma	1140				
	Szülések száma	806				
	Kockázati idő, év	5228,8				

Forrás: Nemesnádudvar genealógiája (Richter, 1999), saját számítás.

Megjegyzés: Egyéb változók: periódus, anya életkora, foglalkozás, életben levő gyerekek száma, első szülés életkora, elsőházasság/újraházasság.

¹⁹ A kockázati idő megoszlása nem ad pontos információt a csecsemő- és gyermekhalandóság előfordulási gyakoriságáról. Rövidebb intervallumok esetében (pl. az első időszakban) kisebb az esélye annak, hogy az előzőleg szült gyerek meghaljon (különösen 2 éves kora után), mielőtt a következő szülés bekövetkezik. Mindenesetre a kétéves kor alatti elhalálózással jelzett szituáció gyakorisága jól láthatóan csökkent a 20. századra, noha egyáltalán nem vált jelentéktelenné.

12. táblázat: Egy újabb szülés valószínűsége a legalább egygyermekes nők körében, paritás (az addig született gyermekek száma) szerint, Nemesnádudvar, 1860–1945 (folytatás)

		Kockázati ráta	p-érték	Konfidencia intervallum (95%-os)		Kockázati idő meg- oszlása, %
3 vagy több született gyermek után						
Előző gyerek él	Igen	1				77,0
	Nem, meghalt kétéves kora előtt	1,820	0,000	1,603	2,067	19,4
	Nem, meghalt kétéves kora után	1,821	0,000	1,307	2,539	3,6
Életben lévő gyerekek neme	Nincs életben	1				2,4
	Csak fiú	0,705	0,036	0,508	0,978	18,7
	Csak lány	0,705	0,037	0,508	0,979	21,1
	Mindkettő	0,587	0,002	0,420	0,819	57,8
	Anyák száma	861				
	Szülések száma	1527				
	Kockázati idő, év	12764,3				

Forrás: Nemesnádudvar genealógiája (Richter, 1999), saját számítás.

Megjegyzés: Egyéb változók: periódus, anya életkora, foglalkozás, életben levő gyerekek száma, első szülés életkora, elsőházasság/újraházasodás.

13. táblázat: Egy újabb szülés valószínűsége periódusonként a legalább egygyermekes nők körében, aszerint, hogy az előző gyermek életben van-e, Nemesnádudvar, 1860–1945

		Kockázati ráta	p-érték	Konfidencia intervallum (95%-os)		Kockázati idő meg- oszlása, %
1860–1879						
Igen		1				78,4
Nem, meghalt kétéves kora előtt		1,876	0,000	1,552	2,267	19,1
Nem, meghalt kétéves kora után		1,451	0,190	0,832	2,530	2,5
Anyák száma		384				
Szülések száma		872				
Kockázati idő, év		3875,2				

Forrás: Nemesnádudvar genealógiája (Richter, 1999), saját számítás.

Megjegyzés: Egyéb változók: anya életkora, foglalkozás, életben levő gyerekek száma, első szülés életkora, szült gyerekek száma, elsőházasság/újraházasodás.

13. táblázat: Egy újabb szülés valószínűsége periódusonként a legalább egygyermekes nők körében, aszerint, hogy az előző gyermek életben van-e, Nemesnádudvar, 1860–1945 (folytatás)

	Kockázati ráta	p-érték	Konfidencia intervallum (95%-os)		Kockázati idő meg- oszlása, %
1880–1914					
Igen	1				79,6
Nem, meghalt kétéves kora előtt	1,910	0,000	1,644	2,220	17,3
Nem, meghalt kétéves kora után	1,758	0,001	1,251	2,471	3,1
Anyák száma	845				
Szülések száma	1736				
Kockázati idő, év	11383,9				
1915–1919					
Igen	1				82,0
Nem, meghalt kétéves kora előtt	1,253	0,534	0,615	2,553	12,3
Nem, meghalt kétéves kora után	2,342	0,032	1,075	5,103	5,7
Anyák száma	375				
Szülések száma	103				
Kockázati idő, év	1493,9				
1920–1945					
Igen	1				85,2
Nem, meghalt kétéves kora előtt	1,418	0,012	1,081	1,859	12,7
Nem, meghalt kétéves kora után	1,368	0,318	0,740	2,528	2,0
Anyák száma	698				
Szülések száma	725				
Kockázati idő, év	6427,5				

Forrás: Nemesnádudvar genealógiája (Richter, 1999), saját számítás.

Megjegyzés: Egyéb változók: anya életkora, foglalkozás, életben levő gyerekek száma, első szülés életkora, szült gyerekek száma, elsőházasság/újraházasodás.

A házasság termékenységet társadalmi-foglalkozási csoportok és periódusok szerint vizsgálva látható, hogy a termékenységi átmenet során az első világháborúig nem mutatkozik lényeges különbség, a születéskorlátozás minden társadalmi csoportban egyenlő mértékben terjedhetett. Az első világháborútól kezd

elválni a gazdaréteg házas termékenysége az iparosokétól és napszámosokétól, de az alacsonyabb szülési kockázatok az alacsony esetszámok miatt nem szignifikánsak (itt csak az ismert foglalkozásúakat vizsgáltuk).

14. táblázat: Egy újabb szülés valószínűsége periódusonként a legalább egygyermekes nők körében, az apa foglalkozása szerint, Nemesnádudvar, 1860–1945

	Kockázati ráta	p-érték	Konfidencia intervallum (95%-os)	Kockázati idő meg- oszlása, %	
1860–1879					
Földtulajdonos	0,959	0,723	0,398	1,691	59,8
Napszámos, munkás	1				33,5
Iparos	1,018	0,945	0,618	1,674	6,7
Értelmiségi					3,1
Anyák száma	216				
Szülések száma	463				
Kockázati idő, év	2033,3				
1880–1914					
Földtulajdonos	0,907	0,202	0,781	1,0545	71,3
Napszámos, munkás	1				17,8
Iparos	1,023	0,846	0,816	1,282	10,9
Értelmiségi					0,1
Anyák száma	613				
Szülések száma	1344				
Kockázati idő, év	8767,7				

Forrás: Nemesnádudvar genealógiája (Richter, 1999), saját számítás.

Megjegyzés: Egyéb változók: anya életkora, foglalkozás, életben levő gyerekek száma, első szülés életkora, szült gyerekek száma, elsőházasság/újraházasodás.

14. táblázat: Egy újabb születés valószínűsége periódusonként a legalább egygyermekes nők körében, az apa foglalkozása szerint, Nemesnádudvar, 1860–1945 (folytatás)

	Kockázati ráta	p-érték	Konfidencia intervallum (95%-os)	Kockázati idő meg- oszlása, %	
1915–1919					
Földtulajdonos	0,856	0,565	0,504	1,454	72,7
Napszámos, munkás	1				13,9
Iparos	1,152	0,694	0,568	2,336	13,1
Értelmiségi					0,3
Anyák száma	311				
Szülések száma	86				
Kockázati idő, év	1252,7				
1920–					
Földtulajdonos	0,836	0,189	0,639	1,093	74,4
Napszámos, munkás	1				10,8
Iparos	0,911	0,573	0,658	1,261	14,3
Értelmiségi	0,244	0,250	0,022	2,708	0,5
Anyák száma	562				
Szülések száma	574				
Kockázati idő, év	5295,6				

Forrás: Nemesnádudvar genealógiája (Richter, 1999), saját számítás.

Megjegyzés: Egyéb változók: anya életkora, foglalkozás, életben levő gyerekek száma, első szülés életkora, szült gyerekek száma, elsőházasság/újraházasság.

ÖSSZEZÉS

Tanulmányunkban egy római katolikus, német közösség, Nemesnádudvar házas termékenységének alakulását vizsgáltuk az 1850 és 1945 között házasodott nők 1860 és 1945 közötti termékenységi magatartásának elemzésével. Nemesnádudvar egy alacsony termékenységgel és korai születésszabályozással jellemezhető régióban (a tolnai Sárköz közelében, Kalocsától délre, a hajdani Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye délkeleti részén terül el), ugyanakkor az eddigi tapasztalatok szerint a katolikus német falvak inkább magas házas termékenységgel és késői termékenységi átmenettel írhatók le.

Az elemzés szerint a termékenység egyértelmű csökkenése a demográfiai átmenet „klasszikus” időszakában, 1880 után indult el, az első világháború előtti gyors csökkenést a háborús mélypontot követően egy mérsékeltebb csökkenés követt a két háború között. A házassági termékenység szintje 1880 előtt nem mutat tudatos születésszabályozást, magasabb, mint pl. a közeli sárközi falvaké, de lényegesen alacsonyabb a megye északi részén, Buda környékén fekvő katolikus német falvakban tapasztaltnál. A termékenységi átmenet során a nemesnádudvari nők korábban házasodnak és vállalnak gyermeket, de a szülési intervallumok hosszabbodnak, majd a 20. századtól a kor- és gyermekszámspecifikus születéskorlátozás nyomai is egyre egyértelműbbek lesznek. Az is fontos ugyanakkor, hogy a termékenységi átmenet első, 19. század végi szakaszában nem láthatóak társadalmi-foglalkozási különbségek, úgy mint számos nyugat-európai esetben, vagy a nyugat-dunántúli Bük példájánál. Ebben az értelemben a diffúziós modell itt nem igazolódott. Az új termékenységi magatartás persze, ha társadalmi rétegek között nem is terjedt megragadhatóan, térben, a mikrorégió falvai között gyakorolhatott hatást. Az elemzésnek ezen a szintjén azonban nem lehet eldönteni, hogy ez egyfajta akkulturáció lehetett a térség egyébként felekezeti és etnikai téren eléggé különböző közösségei között, vagy pedig a hasonló földrajzi gazdasági feltételek hatására jelent meg különböző helyeken. Az időbeli eltérések mindenesetre ezt a kulturális hatást és a fokozatos régió belüli terjedést valószínűsítik.

Elemzésünk ugyanakkor elég egyértelmű összefüggést talált a csecsemő- és gyermekhalandóság és a gyermekvállalás között. A családok nyilvánvalóan túlélő gyermekben, a családi szintű demográfiai reprodukció sikerességében gondolkodtak, minden gyermekhalál megnövelte egy következő szülés kockázatát. Ez részben biológiai tényezőkre vezethető vissza (a szoptatás megszakadása a csecsemők és egészen kisgyermek halála esetében), de a nagyobb gyerekek elhalálozásánál szintén kimutatható, így mindenképpen tudatos elem is volt benne. Ez viszont a termékenységcsökkenés időzítésével együtt inkább a demográfiai átmenet klasszikus modelljét igazolja (hangsúlyozottan mikroszinten és a rekonstruált családokra vonatkozóan), ahol az 1880-as évektől, a halandóság javulásával kezdődik a termékenységi átmenet, majd a 20. századra alakul ki egyértelműen a modern termékenységi magatartás, együtt a csecsemő- és gyermekhalandóság érezhető javulásával. A termékenység csökkenése mindenesetre olyan környezetben megy végbe, ahol korábban sem volt ismeretlen a születésszabályozás kultúrája, és ennek lehetett hatása pl. arra, hogy a termékenység csökkenése szorosan követte a halandóság javulását.

Továbbá itt is megerősítést nyert az, hogy a termékenységi átmenetnek többféle modellje működhetett Magyarországon: volt példa a korai, modernizáció előtti születésszabályozásra, a 20. századig érő, magas, majdhogynem „természetes” házas termékenységre, a 19. század közepi társadalmi-gazdasági-politikai megrázkódtatások közepette induló termékenységkorlátozásra és az 1880-as évektől kibontakozó termékenységcsökkenésre is. Nyilvánvalóan fontosak a mikrokörnyezet gazdálkodást, létfenntartást meghatározó földrajzi tényezői, de a házasodást vagy öröklést befolyásoló etnokulturális tényezők szintén jelentősek, ebből adódnak a regionális különbségek, illetve a régió belüli etnokulturális különbségek. Hasonlóképpen fontosak a politikai és gazdasági krízisek, valamint a 19. század végétől kibontakozó modernizációs folyamat is, de ezekhez többféle módon lehetett alkalmazkodni, ami a demográfiai átmenet eltérő lokális változataiban érhető tetten. A vizsgált közösség demográfiai magatartásának változása szintén ezeknek a tényezőknek az együttes figyelembe vételével érthető meg, a regionális gazdasági és kulturális hatások, az etnikumhoz köthető szokásrendszer és a tágabb környezet átalakulása együtt alakították ki a demográfiai átmenet helyi változatát. Mindennek mélyebb megértése túlmutat az itt alkalmazott egyszerű demográfiai elemzés lehetőségein és mindez egy összetettebb társadalomtörténeti rekonstrukciót igényelne.

IRODALOM

1900. évi népszámlálás (1904). *A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. A népesség foglalkozása községenkint*. Magy. Stat. Közlemények, Új Sorozat 2. köt. Magy. Kir. Köz. Stat. Hiv. Budapest, 1904.
1930. évi népszámlálás (1934). *Az 1930. évi népszámlálás, II. rész. Foglalkozási adatok*. Magy. Kir. Köz. Stat. Hiv. Budapest, 1934.
- Ájus Ferenc (2010). Születésszám, modernizáció, vallás és birtokprózódás Erdélyben, 1901-1910. *Demográfia*, 53(2-3), 135-156.
- Andorka Rudolf (1969). A regionális termékenységkülönbségeket befolyásoló gazdasági és társadalmi tényezők. *Demográfia*, 12(1-2), 114-124.
- Andorka Rudolf (1970). Születéskorlátozás az Ormánságban a 18. század vége óta. *Demográfia*, 13(1-2), 73-85.
- Andorka Rudolf (1987a). *Gyermekszám a fejlett országokban*. Gondolat: Budapest.
- Andorka Rudolf (1987b). Adalékok az ormánsági „egyke” történetéhez Vajszló és Besence református anyakönyveinek családrekonstrukciós vizsgálata alapján. *KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Történeti Demográfiai Füzetek*, 3. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet: Budapest, 57-96.
- Andorka Rudolf (1988). *A családrekonstrukciós vizsgálat módszerei*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Történeti Demográfiai Füzetek, 4. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet: Budapest.
- Andorka Rudolf (1991a). Településszintű családrekonstrukciós vizsgálatok első eredményei. *KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Történeti Demográfiai Füzetek*, 9. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 35-41.
- Andorka Rudolf (1991b). Egy „igazi” magyar falu, Átány népesedésének története a XVIII.-XIX. században. *Ethnographia*, 102(1-2), 120-146.
- Andorka Rudolf (1998). La population hongroise du XVIIIe siècle à 1914. In Bardet, Jean-Pierre – Dupâquier, Jacques (eds.): *Histoire des populations de l'Europe 2. La révolution démographique, 1750-1914*. Fayard: Paris, 427-439.
- Becker, Gary S. (1981). *A treatise on the family*. Harvard University Press: Cambridge, Mass.
- Benda Gyula (2008). *Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthely társadalma, 1740-1849*. L'Harmattan: Budapest.
- Bengtsson, Tommy and Dribe, Martin (2006). Deliberate control in a natural fertility population: Southern Sweden, 1766-1864. *Demography*, 43(4), 727-746.
- Bengtsson, Tommy and Dribe, Martin (2014). The historical fertility transition at the micro level: Southern Sweden 1815-1939. *Demographic Research*, 30(17), 493-534.
- Breschi, Marco, Esposito, Massimo, Mazzoni, Stanislao and Pozzi, Lucia (2014). Fertility transition and social stratification in the town of Alghero, Sardinia (1866-1935). *Demographic Research*, 30(28), 823-852.
- Burguière, André (1972). De Malthus à Max Weber: le mariage tardif et l'esprit d'entreprise. *Annales E.S.C.* n. 4-5. 1118-1138.
- Burguière, André (2000). A történeti antropológia. In Sebők Marcell (szerk.). *Történeti antropológia*. Replika Kőr: Budapest, 49-72.

- Caldwell, John C. (1982). *Theory of fertility decline*. Academic Press: New York.
- Chaunu, Pierre (1972). Malthusianisme démographique et malthusianisme économique. *Annales E.S.C.* n. 1. 1-19.
- Chesnais, Jean-Claude (1986). *La transition démographique. Étapes, formes, implications économiques*, Paris: INED-PUF.
- Cleves, Mario A., Gould, William W. and Gutierrez, Roberto G. (2004). *An Introduction to Survival Analysis Using Stata*. Revised Edition. A Stata Press Publication, Stata Corporation, College Station, Texas.
- Coale, J. Ansley (1973). The demographic transition reconsidered. In *International Population Conference, Liège*, IUSSP: Liège, 53-57.
- Coale, J. Ansley and Watkins, C. Susan (eds.) (1986). *The Decline of Fertility in Europe*. Princeton University Press: Princeton.
- Cummins, Neil (2009). *Marital fertility and wealth in transition era France, 1750-1850*. Paris School of Economics, Working Papers, 2009-16.
- Dányi Dezső (1977). Regionális fertilitási sémák Magyarországon a 19. század végén. *Demográfia*, 20(1), 56-87.
- Dányi Dezső (1991a). Bevezetés – összefoglalás. In *KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Történeti Demográfiai Füzetek*, 9, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 9-20.
- Dányi Dezső (1991b). Regionális családrekonstrukció, 1830-39, 1850-59. In *KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Történeti Demográfiai Füzetek*, 9, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 99-156.
- Dányi Dezső (1991c). Demográfiai átmenet, 1880-1960 (Princetoni indexek). *KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Történeti Demográfiai Füzetek*, 9, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 187-231.
- Dányi Dezső (1993). *Az 1850. és 1857. évi népszámlálás*. KSH: Budapest.
- Dányi Dezső (1994). Magyarország termékenységének csökkenése, 1910-1930. Néhány területi, foglalkozási jellemző. In *KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Történeti Demográfiai Füzetek*, 13, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 109-200.
- Davis, Kingsley (1945). The world demographic transition. *The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, 237, 1-11.
- Demény, Paul (1968). Early Fertility Decline in Austria-Hungary: a Lesson in Demographic Transition. *Daedalus*, 97(2), 502-522.
- Dribe, Martin and Scalone, Francesco (2010). Detecting deliberate fertility control in pre-transitional populations: evidence from six German villages, 1766-1863. *European Journal of Population*, 26(4), 411-434.
- Dribe, Martin, Oris, Michel and Pozzi, Lucia (2014). Socioeconomic status and fertility before during, and after the demographic transition: An introduction. *Demographic Research*, 31(7), 161-182.
- Easterlin, Richard A. (1975). An economic framework for fertility analysis. *Studies in Family Planning*, 6(3), 54-63.
- Easterlin, Richard A. and Crimmins, Eileen M. (1985). *The fertility revolution: a supply-demand analysis*. University of Chicago Press: Chicago.

- Fleury, Michel and Henry, Louis (1985). *Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*. INED: Paris.
- Galgóczy Károly (1877). *Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája. 3. kötet. A megye részletes leírása*. Weiszmann testvérek: Budapest.
- Greenhalgh, S. (1996). The Social Construction of Population Science: An Intellectual, Institutional, and Political History of Twentieth-Century Demography. *Comparative Studies in Society and History*, 38(1), 26–66.
- Gutman, Myron and Alter, George (1993). Family Reconstitution as Event History Analysis. In Reher, D. – Schofield, R. (eds.): *Old and New Methods in Historical Demography*. Oxford: Clarendon Press, 159–177.
- Hablicsek László (1991). Halandósági táblák és népességi jellemzők becslése az 1820-as évekre. *KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Történeti Demográfiai Füzetek*, 9, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 43–97.
- Heckenberger Péter (1991). *Nádudvar – Nemesnádudvar. Egy észak – bácskai község történelme és településtörténete*, Nemesnádudvar Önkormányzata.
- Henry, Louis (1956). *Anciennes familles genevoises. Étude démographique, XVI-XXe siècle*. Presses Universitaires de France, Paris, (INED, Travaux et documents, cahier no. 26).
- Henry, Louis (1961). Some data on natural fertility. *Eugenics Quaterley*, 8(2), 81–91.
- Henry, Louis and Blum, Alain (1988): *Techniques d'analyse en démographie historique*. INED, Paris.
- Illés Tamás (2021). Egy elmélet mindenképp felett: változás és állandósulás a demográfiai átmenet tudományos közgondolkodásában. *Demográfia*, 64(1), 5–37.
- Iványosi-Szabó Tibor (1996). *Magyarország történeti statisztikai helynévtára 8. Bács-Kiskun megye*. Budapest: KSH.
- Kamarás Ferenc (1991). A magyarországi demográfiai átmenet sajátosságai, 1900–1920. *KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek*, 9, Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 157–186.
- Katus László (1980). A demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században. *Történelmi Szemle*, 23(2), 270–288.
- Kepecs József (szerk.) (1997). *Magyarország településeinek vallási adatai (1880-1949) I*. Budapest: KSH.
- Kirk, Dudley (1996). Demographic Transition Theory. *Population Studies*, 50(3), 361–387.
- Klinger András (szerk.) (1969): *A népmozgalom főbb adatai községenként, 1901-1968*. KSH: Budapest.
- Klinger András et al. (szerk.) (1972–1984): *A népmozgalom főbb adatai községenként, 1828–1900. I–VIII*. KSH: Budapest.
- Koloh Gábor (2013a). Demográfiai válság az Ormánságban: Családrekonstitúciós eredmények a vajszlói anyakönyvi kerületből. *Korall*, 54, 104–117.
- Koloh Gábor (2013b). Az ormánsági „egyke” és toposza: Az Ormánság népesedése 1895 és 1941 között. *Demográfia*, 56(2-3), 195–213.
- Koloh Gábor (2014). „A másik részük nyomtalanul elmúlt a semmiben...” A besencei református anyakönyvek családrekonstitúciós vizsgálata az 1787 és 1948 közötti időszakra vonatkozóan. In Őri Péter (szerk.): *Szám-(és betű)vetés: Tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére*. KSH NKI: Budapest, 191–206.

- Koloh Gábor (2021). „Szántani lehet, de vetni nem muszáj”. *Az ormánsági egykézés története (1790-1941)*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet: Budapest.
- Koltai Gábor (2003). Őriszentpéter népesedési viszonyai 1784-1895. A református egyházközség családrekonstrukciója. In Faragó T. – Őri P. (szerk.). *Történeti demográfiai évkönyv* 4. 179–236.
- Landry, Adolphe (1934). *La Révolution Démographique*. Paris: Reueil Sirey.
- Lee, James Z., Feng, Wang and Tsuya, Noriko (2010). Previous paradigms and new models. In Tsuya, N., Feng, W., Alter, G. and Lee, James Z. (2010). *Prudence and Pressure: Reproduction in Europa and Asia 1700–1900*. MIT Press, Cambridge: MA., 23–37.
- Lesthaeghe, Ron and Surkyn, Johan (1988). Cultural dynamics and economic theories of fertility decline. *Population and Development Review*, 14(1), 1–45.
- Melegh Attila és Őri Péter (2003). A második demográfiai átmenet elmélete. In Spéder Zsolt (szerk.). *Család és népesedés – itthon és Európában*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet – Századvég K.: Budapest, 495–523.
- Népmozgalom (1901-1910). *A Magyar Szent Korona Országainak 1901-1910. évi népmozgalma községenként*. Magy. Kir. Köz. Stat. Hiv. Budapest, 1913.
- Notestein, Frank W. (1945). Population – the Long View. In Schulz, T. W. (ed.): *Food for the World*. University Press: Chicago, 36–57.
- Őri Péter (2006). Demográfiai átmenetek Magyarországon. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye a 19. század végén, 20. század elején. *Demográfia*, 49(4), 299–341.
- Őri Péter (2007). *Demographic Patterns and Transitions in 18–20th Century Hungary: County Pest–Pilis–Solt–Kiskun in the Late 18th and Early 20th Centuries*. HDRI Working Papers on Population, Family and Welfare, no. 10. HDRI: Budapest.
- Őri Péter (2014). Mozaikok... Három Pest megyei község (Zsámbék, Tök, Perbál) népességtörténeti vázlata. In Őri Péter (szerk.). *Szám- (és betű)vetés. Tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. 207–245.
- Őri Péter (2018). A termékenységi átmenet mintái egy mikrorégióban (Zsámbék, Tök és Perbál) a 19. század végén, a 20. század első felében. *Demográfia*, 61(1), 53–90.
- Őri Péter (2019). Entering the reproductive phase of life: first marriages in Zsámbék, Hungary (1720–1945). In Glavatskaya, Elena – Thorvaldsen, Gunnar – Fertig, Georg – Szołtysek, Mikolaj (eds.). *Nominative data in demographic research in the East and the West*. Ekaterinburg: Ural University Press, 97–120.
- Őri Péter és Pakot Levente (2015). Termékenységi átmenet mikroperspektívából 1970-es retrospektív adatok alapján. *Demográfia*, 58(2-3), 117–144.
- Őri Péter és Pakot Levente (2019). *A termékenységi átmenet mikroperspektívából a 19–20. századi Magyarországon*. Zárójelentés (NKFI 113100. számú pályázat). Kézirat.
- Pakot Levente (2013). *Nemek és nemzedékek: Demográfiai reprodukció a 19–20. századi Székelyföldön*. KSH NKI Kutatási Jelentések (95). KSH NKI: Budapest.
- Pakot Levente (2014). Gyermekvállalás a demográfiai átmenet idején a Nyugat-Dunántúlon. In Őri Péter (szerk.). *Szám-(és betű)vetés: Tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére*. KSH NKI, Budapest, 247–270.
- Pakot Levente (2015). Házasságkötés és első gyermekvállalás: büki és csepregi női életutak a XX. században. *Vasi Szemle*, 69(6), 992–1004.

- Pakot Levente (2016). Társadalmi státusz és gyermekvállalás a Nyugat-Dunántúlon: Bük, 1850–1939. *Korall*, 63. 130–157.
- Pakot Levente és Őri Péter (2015). Socioeconomic and religious differentials in marital fertility during the fertility transition: A micro-level study from Western Hungary, 1850–1939. *Demográfia, English Edition*, 58(5), 5–37.
- Reher, David S. (1999). Back to the basics: mortality and fertility interactions during the demographic transition. *Continuity and Change*, 14(1), 9–31.
- Reher, David S. (2004). The demographic transition revisited as a global process. *Population Space and Place*, 10(1), 19–41.
- Reher, David S. and Sanz-Gimeno, Alberto (2007). Rethinking historical reproductive change: insights from longitudinal data for a Spanish town. *Population and Development Review*, 33(4), 703–727.
- Richter, Georg (1999). *Familienbuch der donauschwäbischen Gemeinde H-6345 Nemesnádudvar (Nadudvar, Nadwar; Komitat Bács-Kiskún/Südungarn) 1724-1944*. 1-2. Sindelfingen – Ulm: Arbeitskreis Donauschwäbischer Familienforscher (AKdFF).
- Schellekens, Jona and Van Poppel, Frans (2012). Marital fertility decline in the Netherlands: child mortality, real wages, and unemployment, 1860–1939. *Demography*, 49(3), 965–988.
- Sebestény István (2002). Tiszabő történeti demográfiája a helyi katolikus anyakönyvek számítógépes feldolgozása alapján (1737-1799). In Faragó T. és Őri P. (szerk.). *Történeti demográfiai évkönyv* 3. 201–247.
- Szentgáli Tamás (1991). A demográfiai átmenet elmélete. *KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek*, 9, 21–34.
- Szreter, Simon (1993). The Idea of Demographic Transition and the Study of Fertility Change: A Critical Intellectual History. *Population and Development Review*, 19(4), 659–701.
- Szukicsné Serfőző Klára (1986). *A termékenység és az iskolai végzettség néhány összefüggése Magyarországon az elmúlt negyedszázadban*. KSH NKI Kutatási Jelentések (28). KSH NKI: Budapest.
- Szukicsné Serfőző Klára (2000). A termékenység változásának néhány jellemzője a legutóbbi nyolc évtizedben. *Demográfia*, 43(4), 445–476.
- Tekse Kálmán (1969). A termékenység néhány jellemzője Közép- és Dél-Európában az első világháború előtt. *Demográfia*, 12(1–2), 23–48.
- Thirring Lajos (1936). Adalékok a házasság termékenység 1930. évi statisztikájához. *Magyar Statisztikai Szemle*, 14(8), 667–693.
- Thirring Lajos (1941). Foglalkozási sajátosságok és házasság termékenység. In Thirring Lajos: *Tanulmányok az 1930. évi népszámlálás köréből*. Budapest, 61–77.
- Thirring Lajos (1959). Vizsgálódások a termékenység alakulásának foglalkozási, társadalmi-gazdasági jellegzetességeiről. *Demográfia*, 2(1), 54–73.
- Thompson, W. S. (1929). Population. *American Journal of Sociology*, 34(6), 959–975.
- Tsuya, Noriko, Feng, Wang, Alter, George and Lee, James Z. (2010). *Prudence and Pressure: Reproduction in Europe and Asia 1700–1900*. MIT Press: Cambridge, MA.

- Van Bavel, Jan (2004). Deliberate birth spacing before the fertility transition in Europe: Evidence from nineteenth-century Belgium. *Population Studies*, 58(1), 95-107.
- Van Bavel, Jan and Kok, Jan (2004). Birth Spacing in the Netherlands. The Effects of Family Composition, Occupation and Religion on Birth Intervals, 1820-1885. *European Journal of Population*, 20(2), 119-40.
- Van Leeuwen, Marco H. D. and Maas, Ineke (2010). *HISCLASS: A Historical International Social Class Scheme*. Leuven Univ. Press: Leuven.
- Van Leeuwen, Marco H. D., Maas, Ineke and Miles, Andrew (2002). *HISCO: Historical International Standard Classification of Occupations*. Leuven Univ. Press: Leuven.

FERTILITY TRANSITION OF A GERMAN COMMUNITY IN THE SOUTH HUNGARIAN PLAIN LAND: NEMESNÁDUDVAR, (1850-1945)

ABSTRACT

This paper investigates the level of pre-transitional fertility and the process of fertility transition in a Roman Catholic German community that takes place in the southern part of the Hungarian Plain Land. The microanalysis of the fertility development fits well into the research program conducted in Hungary, which aims at understanding the timing and mechanisms of the Hungarian fertility transition by using micro-level family reconstitution data. Similarly to other German communities, the data linkage and the creation of the family reconstitution database was the work of German genealogists (Ortsfamilienbuch of the village). This database eased our work to a great extent, as we were able to use a complete family reconstitution database, the necessary corrections notwithstanding.

First, the authors examined the correctness and possible lacks of the data, then they computed the rates of fertility for the studied period. Finally, they analysed the changes in childbearing in detail, by using event history models. In this part, the reproductive lives of married women who had given birth to at least one child were studied, where the probability and determinants of their next births were under investigation.

The macro-level fertility indexes of the community (such as birth numbers, general and total marital fertility rates, age-specific marital fertility rates) demonstrate that the transition of fertility began in the village from the 1880s onwards. The decline in marital fertility was continuous at the end of the 19th century and in the first half of the 20th century, it reached its deepest level during WWI, and after the war, the two-children model became more and more general in the village. In the period between the two wars, birth control in the older age-groups of women is noticeable. According to the analysis, infant and child mortality significantly affected childbearing, especially in the case of the higher parities, since parents first of all wanted to ensure the demographic reproduction of the family by having children surviving till adulthood. The process of the fertility transition is basically similar to that of other studied communities situated close to Budapest or in West Hungary. At the same time, in contrast to other German villages (e.g. Zsámbék), the premodern level of fertility seems to have been lower and permanent decrease of fertility started a bit earlier. But WWI appears an important turning point in this case too, as the new fertility behaviour began to prevail entirely after the war period.

SZÉLLEL SZEMBEN? – A MAGYAR FERTILITÁS JÖVŐBELI KILÁTÁSAI*

Drabancz Áron – Berde Éva

ÖSSZEFOGLALÓ

A jóllét és a fertilitás között fennálló empirikus kapcsolat az elmúlt évtizedben jelentősen megváltozott. Míg a 2000-es évek elején a magasabb fejlettségi szintet elérő európai országokban kissé magasabb fertilitás volt megfigyelhető, addig az elmúlt években végzett kutatások már nem erősítik meg ezeket az eredményeket. Emiatt egyre csökken annak a valószínűsége, hogy a fertilitás érdemben növekvő pályára kerüljön a fejlett országokban, ez Magyarországra is vonatkozik. Elemzésünkben a korábbi népesedési előreszámításokkal egybevetve megvizsgáljuk, hogy miként alakulna Magyarország népessége, amennyiben a fejlett világra jellemző fertilitáscsökkenés Magyarországon is fokozatosan megjelenne. Továbbá azt is megnézzük, hogy mi történne, ha a fertilitás növekvő pályán maradna, és a reprodukciós szinthez szükséges fertilitási értékhez közeledne. Eredményeink megmutatják, hogy ezen alternatív pályák két nagyon eltérő demográfiájú Magyarországhoz vezetnének 2070-re: az alacsonyabb fertilitási pályán a magyar népességcsökkenés drasztikusan felgyorsulna, míg a magas fertilitási pályán a népesség relatíve rövid idő alatt újra növekedne. A 2070-ben megszülető gyermekek száma nagyjából 100 ezer fővel különbözne az eltérő pályákon, azonban az előregedés mindkét esetben kihívást jelentene.

Kulcsszavak: fertilitás, demográfiai sokkok, magyar népesség

*Támogatja az Innovációs és Technológiai Minisztérium, valamint a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal Kooperatív Doktor Programja.

Drabancz Áron, Budapesti Corvinus Egyetem,
Közgazdasági és Gazdaságinformatikai Doktori Iskola, PhD-hallgató
E-mail: aron.drabancz@gmail.com

Berde Éva, Budapesti Corvinus Egyetem, Közgazdaságtan Intézet, egyetemi tanár
E-mail: eva.berde@uni-corvinus.hu

BEVEZETÉS

Az elmúlt évek eseményei nagymértékben megnövelték annak a valószínűségét, hogy a magyar demográfiai folyamatok új, az eddig becsülttől lényegesen alacsonyabb fertilitási pályára kerüljenek. A világ egyre több országában érzékelhető folyamat ugyanis a gyermekvállalási hajlandóság további csökkenése. Ennek tartós fennmaradása esetén a korábbi előreszámításokhoz képest alacsonyabb jövőbeli népességszám várható. Tanulmányunk középpontjában az áll, hogy a magyarországi teljes termékenységi arányszám értéke hosszú távon mennyire válhat el a fejlettebb európai uniós országokban megfigyelhető csökkenő trendtől. Továbbá azt is megvizsgáljuk, hogy mekkora a valószínűsége a 2030-ra kitűzött 2,1-es teljes termékenységi arányszám elérésének, illetve a térségbeli tendenciák hazai megjelenése esetén milyen demográfiai kilátások várhatók Magyarországon.

A tanulmányban egy alacsony és egy magas fertilitási pálya jövőbeli demográfiai folyamatokra való hatását mutatjuk be. A cikk első fejezetében felvázoljuk, hogy milyen feltételrendszer mellett határozzák meg jelenleg Magyarország népességét a nagyobb nemzetközi szervezetek (pl.: ENSZ, Eurostat), majd a második fejezetben bemutatjuk, hogy az elmúlt évtizedben mely hatások miatt csökkent annak az esélye, hogy a fejlett országokban hosszú távon a fertilitás érdemben emelkedjen. Ezt követően a harmadik fejezetben ismertetjük, hogy egy magasabb és egy alacsonyabb jövőbeli fertilitási pálya ceteris paribus milyen jövőbeli demográfiai folyamatot indukálhat Magyarországon. Célunk nem arra irányul, hogy a korábbi népesedési előreszámításokat felülbíráljuk, sokkal inkább csak rámutatunk, hogy ha az elmúlt években megfigyelt tendenciák a jövőben erősödnének vagy állandósulnának, akkor Magyarország demográfiai képe miként nézhetne ki egy, illetve két generáció múlva. Elemzésünk azért is

fontos, mert az elmúlt évtizedben a teljes termékenységi arányszám nagyjából 0,3-del növekedett Magyarországon. A mögöttes folyamatok azonban mégsem elég kedvezőek, így a teljes termékenységi arányszám jelenlegi értéke elfedheti a jövőbeli kedvezőtlenebb kimenetek valószínűségét. Összességében az elvégzett scenárióelemzésünkkel az a fő célunk, hogy rámutassunk relatíve valószínű alternatív népesedési pályákra, amelyek eltérő szakpolitikai döntéseket indukálhatnak a jövőben.

NÉPESEDÉSI ELŐRESZÁMÍTÁSOK

A tanulmányban 2 nemzetközi szervezet (ENSZ, Eurostat), valamint a Központi Statisztikai Hivatal valamint a KSH Népeségtudományi Kutatóközpont számításai alapján vetjük össze a várható magyarországi demográfiai folyamatokat. Az összehasonlítás során elsősorban az alap-előreszámítások kerülnek bemutatásra, azonban kiemeljük, hogy az ENSZ, illetve az Eurostat több különböző jövőbeli demográfiai scenáriók mellett is készít népesedési előreszámítást.¹

Az *1. táblázatban* láthatóak a fent említett három különböző népesség-előreszámítás alapváltozatának főbb mutatói Magyarország kapcsán. A három megközelítésben közös pont, hogy az elkövetkező években tovább csökkenhet Magyarország népessége, 2070-re a 7,66–8,93 milliós sávba kerülve. Mindegyik előreszámításban a teljes termékenységi arányszám a reprodukciós szint alatt marad, bár a mostani szintől kissé még növekedhet. Ezek után a három előreszámítás az 1,65–1,75-os sávban stagnáló fertilitást valószínűsít. A népességcsökkenést lassítja minden egyes előreszámításban a nettó migrációs ráta, azonban ennek várható pozitív mértéke nagy eltérést mutat, ugyanakkor a növekvő várható élettartamban az egyes előreszámítások relatíve kismértékű különbségeket feltételeznek.

¹ Az ENSZ az alap-előreszámítása mellett egy magasabb és egy alacsonyabb népesedési pályát is meghatároz, illetve egy konstans mortalitással, valamint egy zero migrációval számoló előreszámítást is készít. Az Eurostat az alap-előreszámítása mellett pedig egy alacsonyabb mortalitással és fertilitással alternatív pályával, valamint egy alacsonyabb/magasabb/zero migrációs előreszámítással rendelkezik.

1. táblázat: A főbb népesség-előreszámítások eredményei Magyarországra vonatkozóan 2070-ben (alapváltozat)

	ENSZ	Eurostat	KSH-NKI (Obádovics)
Átlagos éves nettó migrációs ráta, ‰	+0,69	+2,54	+0,54
Időskori függőségi ráta, ‰ ^a	51,4	52,4	51,7
Teljes termékenységi arányszám	1,72	1,7	1,65
Várható élettartam	83,5	86,1	85,9
Népességszám, ezer fő	7 660	8 927	8 500

^a Időskori függőségi ráta: 65 évesek / 15–64 évesek száma.

Forrás: Saját számítás/becslés ENSZ (2019), Eurostat (2022) és Obádovics (2018) adatai alapján.

FŐBB DEMOGRÁFIAI TENDENCIÁK A FEJLETT VILÁGBAN

Az előző részben meglehetősen sötét képet festettünk a várható magyarországi demográfiai tendenciákról. Azonban nemcsak Magyarország az egyetlen, amely kevésbé optimista jövőképpel kénytelen szembenézni, a fejlett világ országainak többsége is várhatóan hasonló demográfiai pályán fog haladni. Továbbá az is elképzelhető, hogy a fenti előreszámítások inkább optimistának tekinthetők, így a fertilitás, valamint a népesség ennél jelentősebben csökkenhet a jövőben.

Az elkövetkező alfejezetekben ezt mutatjuk be, részletesen elemezve a teljes termékenységi arányszám változását meghatározó folyamatokat. Elsőként ismertetjük a fertilitás és a fejlettségi mutatók kapcsolatát vizsgáló tanulmányokat, majd a fejlett világban és Magyarországon az elmúlt évtizedben megfigyelt fontosabb, termékenységi rátához kapcsolódó változásokat elemezzük.

A FERTILITÁSI RÁTA ÉS A FEJLETTSÉGI MUTATÓK KAPCSOLATA

A 18. században Európából kiinduló ipari forradalom nagymértékű demográfiai átalakuláshoz vezetett a világban. A közegészségügyi innovációk következtében növekvő életben maradási esélyek, a gazdasági fejlődés és a változó társadalmi viszonyok együttesen a teljes termékenységi arányszám fokozatos csökkenését eredményezték, és a 21. század elejére az összes európai országban a reprodukciós szint alá esett a fertilitási mutató értéke (ENSZ, 2019). Az évszázad végén és a 2000-es években született kutatások jelentős része a fertilitás csökkenésének

megállását, majd jövőbeli lassú növekedését jelezte előre (Ahn and Mira 2002; Sleetbos 2003; Myrskylä et al., 2009, 2011; Luci and Thévenon, 2010). A pozitív jövőképet alapvetően három folyamattal próbálták meg alátámasztani: 1.) a gyermek születésekor mért átlagos anyai életkor további kitolódása már nem folytatódik érdemben, így meg fognak születni a későbbre tervezett gyermekek, vagy legalább egy részük; 2.) a fejlettség bizonyos foka fölött a fertilitás és az egy főre jutó GDP közötti negatív viszony megfordul; 3.) a nemi egyenlőtlenségek csökkenésének szintén pozitív hatása lehet a gyermekvállalásra (Lesthaeghe, 2020).

Az anyák szüléskor betöltött életkora az elmúlt 50 évben folyamatosan növekedett, emiatt a teljes termékenységi arányszámot érdemes másképp értelmezni. Az értelmezés módosításának szükségességéről először Norman Ryder írt (Ryder, 1956, 1964, 1980), majd több tanulmány is megpróbálta valamilyen módon korrigálni a rátát, hogy az pontosabb képet adjon a fertilitási folyamatokról (Rallu and Toulemon, 1994; Bongaarts and Feeney, 1998, 2004, 2006, 2010; Kohler and Philipov, 2001; Kohler and Ortega 2002; Schoen, 2004; Yamaguchi and Beppu, 2004; Goldstein et al., 2009; Luy, 2011; Sobotka and Lutz, 2011; Bongaarts and Sobotka, 2012). Ezek közül a nők kitolódó gyermekvállalási idejére, az ún. időzíteni hatásra korrigáló Bongaarts és Feeney (1998) módszertana vált a legelterjedtebbé. Elméleti alapon – amennyiben a nők gyermekvállalási életkorának kitolódása lelassul – a „korábban elhalasztott gyermekek bepótlása” miatt a teljes termékenységi arányszám értéke újra emelkedhet, és ezt a tendenciát a 2000-es évek elején több európai országban is meg lehetett figyelni (lásd például Kohler and Philipov, 2001; Kohler et al., 2002; Husz, 2006; Goldstein et al., 2009; Bongaarts and Sobotka, 2012; Frejka et al., 2011; Sobotka and Lutz, 2011). Az akkori elemzések azonban sok esetben túlságosan optimistán látták a jövőbeli helyzetet: az elhalasztott születéseknek csak egy része valósult meg a nők 30-as és 40-es éveiben, így összességében a nők befejezett termékenysége továbbra is csökkenő pályán maradt (Lesthaeghe, 2020, 6.).

Emellett a korábbi tanulmányok a növekvő jólét és a nemi egyenlőtlenségek csökkenésében is pozitív fertilitási folyamatok kezdetét látták. Myrskylä et al. (2009) *Nature* folyóiratban megjelent tanulmányukban két különböző időpontban felvett keresztmetszeti adatok alapján azt találták, hogy bizonyos fejlettség² felett a teljes termékenységi arányszám csökkenése megfordul. Később, többek között Harttgen és Vollmer (2012) rámutatott, hogy a vélt növekedés nem robusztus a HDI később revidiált értékeire és alkotmenseire, míg Furouka (2009)

² Myrskylä et al. (2009) tanulmányukban a fejlettséget az emberi fejlettségi index (Human Development Index – HDI) mutatóval identifikálták.

teljesen megkérdőjelezte az új, pozitív korreláció létét a fejlettség és a fertilitás között, a friss adatok tükrében pedig Gaddy (2021) is hasonló eredményre jutott. A nemi egyenlőtlenség csökkenéséhez kapcsolódó lelkesedés is erősen túlértékelt volt a fertilitásnövekedés szempontjából: a gyermekvállalás kitolódása igazán a 90-es években indult meg Dél-Európában, míg a társadalmi átalakulásban előrébb járó Nyugat- és Észak-Európában mindez már addigra nagyrészt lezajlott. Ez eredményezte a nyugat- és észak-európai magasabb teljes termékenységi arányszámot, vagyis részben az időbeli eltérés magyarázta a magasabb női munkaerőpiaci aktivitás és fertilitás közötti pozitív kapcsolatot (Lesthaeghe, 2020, 11-12.). Az európai összehasonlításban magasabb skandináv fertilitási ráta is csak részben vezethető vissza a nemi egyenlőtlenség csökkenésére, továbbá nem az a meghatározó, hogy milyen magas a női munkavállalási részarány, hanem sokkal inkább az, hogy a férfiak mekkora részt vállalnak az otthoni házimunkából, a két nem között mennyire „méltányos” a munkamegosztás (Esping-Anderson and Billari, 2015, 6.).

A relatíve magas skandináv fertilitási ráta az elmúlt években egyre inkább erodálódik: Izland, Svédország, Norvégia, Dánia és Finnország teljes termékenységi arányszámai is jelentősen csökkentek. A legnagyobb mértékben Finnországban csökkent, ahol 2010-ben az 1,87-os érték az Európai Unióban még a 4-5. legmagasabbnak számított, 2019-ben viszont már 20 országnak is magasabb volt a teljes termékenységi arányszáma, és a finn mutató értéke 1,35-ra esett vissza („szuperalacsony termékenység”³). Az alacsony értékhez hozzájárulhatott, hogy a nagyobb városokban a nemek aránya egyre inkább a nők irányába tolódott el, akik ilyen környezetben kevésbé vállalnak gyermeket (Pettay et al., 2021). Finnországban például a 25-34 éves korosztályban a gyermektelenség egyik legfőbb oka a megfelelő partner hiánya (Miettinen and Rotkirch, 2012). Savelieva et al. (2021) elemzése alapján az új generációk körében a vágyott gyermekszám is nagymértékben csökkent, mivel a finn fiatalság jóval nagyobb hányada gyermektelen kíván maradni egész életében.⁴

Hasonló eredményre jutott Hellstrand et al. (2020) tanulmányukban, a korábban stabilan 1,85-1,95 között mozgó befejezett termékenységi arányszám⁵ csökkenésnek indult, az 1980-as években születettek körében már 1,75 alá is eshet Finnországban. Hosszú távon még érdekesebb, hogy a 2010-es években megfigyelt fertilitáscsökkenés legnagyobb mértékben az elsőgyermekesek és a

³ Kohler et al. (2002) által „szuperalacsony termékenység”-nek definiálta az 1,3-es teljes termékenységi arányszámot, amely hosszú távú fennállásakor ceteris paribus a népesség 45 év alatt megfelelődik.

⁴ A PEW (2021) felmérésében hasonló tendenciát azonosított: az Amerikai Egyesült Államokban a gyermektelen 18-49 éves korosztályban fokozatosan csökken azok aránya, akik valószínűnek tartják, hogy a jövőben szülővé válhatnak.

⁵ Egy adott kohorsz teljes élettartama alatt megszült gyermekek átlagos száma.

30 évesnél fiatalabbak körében azonosítható, továbbá az előző évtizedben a 30–39 évesek körében először csökkent a fertilitás (Hellstrand et al., 2020). Vagyis a fiatalok korai gyermekvállalása már ritka, és a későbbi életszakaszaikban is egyre kevésbé „pótolják vissza” az elmaradt gyermekeket. Idősebb korban a fogantatás biológiai korlátok miatt egyre kisebb eséllyel következik be, még ha a meddőségi kezeléseket is figyelembe vesszük (Greil et al., 2010; Hampton et al., 2012). A legtöbb nő azonban sokszor azzal a feltételezéssel él, hogy ezek a kezeléseket a menopauzáig eredményesen működnek (Harper et al., 2017, MacDougall et al., 2013, Maheshwari et al., 2008), a valóságban azonban a 43–44 évesek körében csupán 3% az esélye, hogy az in-vitro megtermékenyítés sikeresen zárul, míg a 35 év alattiak körében ez az arány a 29%-ot is eléri (Human Fertilisation Embryology Authority, 2018).

A FERTILITÁSI RÁTA VÁLTOZÁSA A FEJLETT ORSZÁGOKBAN AZ ELMÚLT ÉVEKBEN

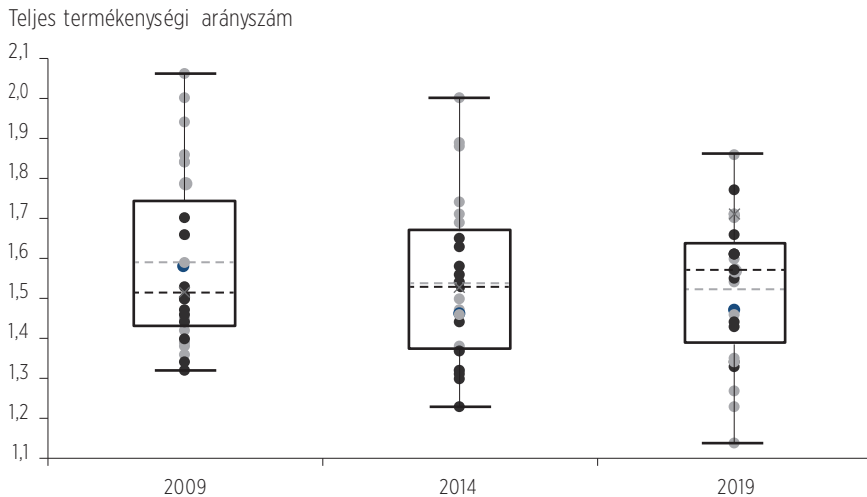
Amennyiben 2009-re, 2014-re és 2019-re vonatkozóan megvizsgáljuk az Európai Unió országaiban a teljes termékenységi arányszámok eloszlását (1. ábra), összességében inkább csökkenést tapasztalhattunk.⁶ A 2009 és 2014 közötti mérséklődés részben még magyarázható a 2007–2008-as gazdasági válság következményeivel, azonban 2014-től nagyrészt az egész Európában fennálló konjunktúra ellenére 2019-ig mindössze 14 országban növekedett a fertilitás, míg 13 országban tovább csökkent.⁷ Figyelemre méltó változás, hogy a korábban pozitív korreláció az egy főre jutó GDP és a teljes termékenységi arányszám között az elmúlt 10 évben gyakorlatilag teljesen eltűnt (1. ábra),⁸ vagyis egyre inkább megalapozatlan, hogy bizonyos fejlettségi szint fölött a fertilitás újra növekedhet. A változást mind a relatíve gazdag országok fertilitáscsökkenése, mind a relatíve szegény országok fertilitásnövekedése okozta: 2014 és 2019 között a medián fejlettségű tagállamnál (Csehország) gazdagabb tagországokban átlagosan $-0,13$ -dal csökkent a teljes termékenységi arányszám értéke, míg az ennél fejletlenebb tagországokban $0,08$ -dal növekedett.

⁶ Az európai uniós országok teljes termékenységi arányszámának súlyozatlan átlaga 2009 és 2014 között $-0,05$ -dal, míg 2014 és 2019 között $-0,02$ -dal változott, vagyis lassú ereszkedést lehetett tapasztalni a fertilitási mutatókban.

⁷ A relatíve alacsony növekedés azért is ijesztő, mert a 2007–2008-as gazdasági válságot követő „elhalasztott” gyermekek egy része biztosan bepótlásra kerültek 2014 és 2019 között. Ezt követően azonban a koronavírus megjelenése, majd az orosz-ukrán háború miatt az európai konjunktúra dinamikája jelentősen lelassult.

⁸ Az Európai Unió 27 országa adatait tekintve az egy főre jutó GDP, illetve a teljes termékenységi arányszám közötti korreláció 2009-ben még $+0,28$ -ot tett ki, addig 2019-ben már csak $-0,03$ -ot.

1. ábra: A teljes termékenységi arányszám változása az Európai Unió tagországaiban*

* A boxplot ábrán az egyes években a világosabb szaggatott vonal az átlagos, míg a sötétebb szaggatott vonal a medián értéket mutatja. A pontok az egyes országok megfigyelései, sötétebb pontokkal jelöltük a medián egy főre jutó GDP-nél alacsonyabb, világosabbal az annál magasabb értékekkel rendelkező országok értékeit. Csehország értékét szürke x-el jelöltük.

Forrás: Eurostat (2022) adatai alapján saját számítás.

Az adatok arra utalhatnak, hogy a Kelet-Közép-Európában az elmúlt egy évtizedben megfigyelhető fertilitásnövekedést részben az „elhalasztott” gyermekek megszületése, illetve a gyermek születésekor mért átlagos anyai életkor kitolódásának lelassulása indukálta.⁹ Elsősorban azért, mert Lettországot és Litvániát leszámítva Európa keleti térségének összes országában növekedés volt, ami még a családtámogatási programokkal se mutatott érdemi kapcsolatot (vö.: Élő, 2022). Lengyelországban a családi ellátásokra fordított állami kiadások a GDP 1,8%-áról a 3%-ára növekedtek 2009 és 2017 között, míg Csehországban ugyanezen időszak alatt 3,1-ről 2,9%-ra csökkentek, a fertilitás azonban Lengyelországban 0,04-dal, Csehországban 0,2-del növekedett 2009 és 2019 között. Azt se lehet megállapítani, hogy a GDP-hez mérten kellően magas családtámogatási ellátás segíthette a növekedést, mert Portugáliában 1,7, míg Szlovákiában 2% környékén stagnált a GDP-arányos családtámogatások értéke, miközben mindkét országban nagyjából egytizeddel növekedett a fertilitás 2014 és 2019 között (saját számítás Eurostat [2022] és OECD [2022] adatai alapján).

⁹ Ezt támasztja alá, hogy a HFD-adatbázisban (Human Fertility Database) fellelhető kelet-közép-európai országokban a 2000–2009 között a teljes termékenységi arányszámnál átlagosan még 0,38-dal magasabb volt az ütem szerint korrigált teljes termékenységi arányszám értéke, ez a differencia a legfrissebb adatok alapján 0,13-ra mérséklődött (HFD, 2022).

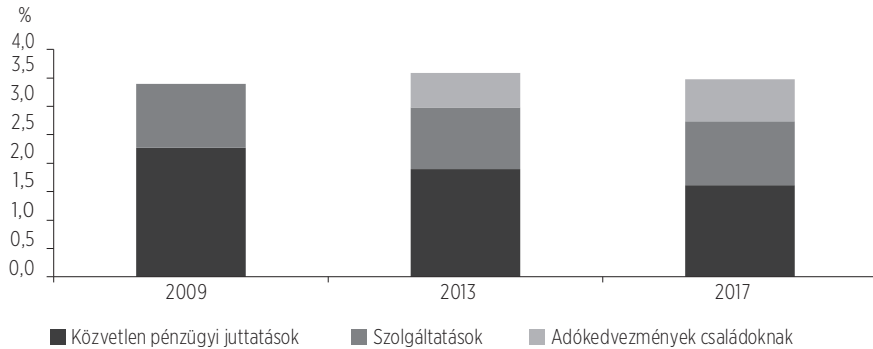
MAGYARORSZÁGI FOLYAMATOK

Magyarországon a környező tagországokhoz hasonlóan az elmúlt évtizedben növekedett a teljes termékenységi arányszám. Hazánkban 2011-ben érte el a mutató értéke az eddigi mélypontját (1,23), ezek után kezdetben viszonylag gyorsan növekedett, 2014-ben felkúszott 1,44-ra. Ezt követően visszafogottabban emelkedett 2019-ig (1,55).¹⁰ A visegrádi országok közül Csehországban lényegesen magasabb (1,71), Lengyelországban alacsonyabb (1,44), míg Szlovákiában hasonló (1,57) értékeket mértek 2019-ben (Eurostat, 2022). A magyar családtámogatásban azonban jelentős átrendeződés ment végbe az elmúlt évtizedben. 2010-et követően újraszabták a támogatási rendszert, aminek a legfontosabb elemévé a 2011-ben bevezetett családi adókedvezmény, illetve a 2012-ben elinduló otthonteremtési támogatás vált (Lentner et al., 2017). A támogatási struktúra átalakításának hatására a hangsúly eltolódott a munkaviszonyhoz és munkabérhez kapcsolódó támogatások irányába, eközben az alanyi jogon járó transzferekre fordítandó összeg csökkent (Makay, 2018). Míg az OECD adatai alapján 2009-ben az adókedvezményekeken keresztüli családi transzferek egyáltalán nem voltak jelen a magyar támogatási struktúrában, addig 2017-ben a GDP 0,74%-át érték el, miközben a közvetlen pénzügyi támogatások súlya jelentősen, 2,3-ről 1,6%-ra csökkent (2. ábra).¹¹ Az adatok alapján 2009 és 2017 között érdemben nem nőtt a családokra fordított állami kiadások nagysága a GDP százalékában, vagyis a térséghez hasonlóan vélhetően a családtámogatásoktól független tényezők is hozzájárultak a magyar fertilitás növekedéséhez. A családtámogatásra fordított kiadások GDP-arányosan stagnáló értéke OECD-s összehasonlításban azonban egyre előkelőbb helyezéshöz vezetett az idő előrehaladtával: míg 2009-ben a 3,4%-os, GDP-arányos hazai értéknél Luxemburgban, Dániában, Franciaországban, az Egyesült Királyságban, Izlandon, Új-Zélandon és Svédországban is magasabbak voltak a kiadások, addig 2017-ben már csak a francia GDP-arányos érték (3,6%) múlta felül a magyarét (3,5%).

¹⁰ A nemzetközi összevetés miatt az Eurostat (2022) adatai kerültek Magyarországra vonatkozóan feltüntetésre, a KSH 2019-re ennél kissé alacsonyabb, 1,49-os teljes termékenységi arányszámot állapított meg (KSH, 2022).

¹¹ Fontos kiemelni, hogy a családtámogatások teljes köre nehezen definiálható, így a nemzetközi statisztikák eltérő definíciós gyakorlata nagyfokú variabilitáshoz vezet, például 2015-ben az Európai Unió (2016) adatai alapján Magyarországon a családok támogatása a GDP 2,4, míg a magyar kormány adatai szerint a 4,5%-át érte el (CSBO, 2017; Makay, 2018).

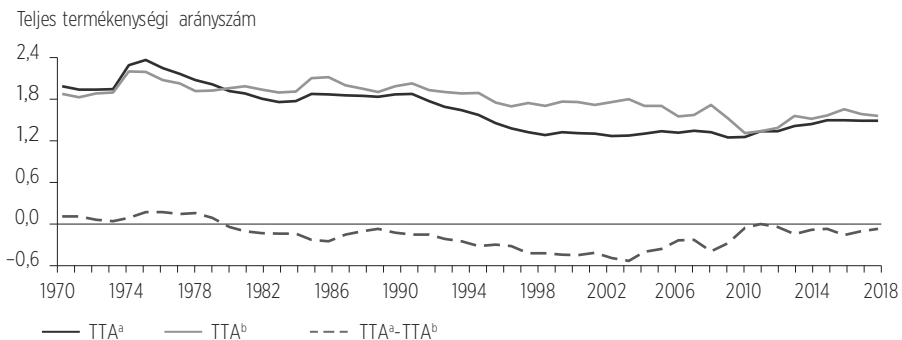
2. ábra: A családokra fordított állami kiadások a GDP százalékában Magyarországon

Forrás: OECD (2022) adatai alapján saját szerkesztés.

Érdeemes újra kiemelni, hogy a kelet-közép-európai térségben nagyrészt a 2000-es évek elején zajlott le a gyermek születésekor mért átlagos anyai életkor kitolódása, ami a teljes termékenységi arányszám értékét nagymértékben lefelé torzította (Kohler and Philipov, 2001; Kohler et al., 2002; Husz, 2006; Goldstein et al., 2009; Bongaarts and Sobotka, 2012; Frejka et al., 2011; Sobotka and Lutz, 2011). Ez ma már a historikus adatokban is jól visszatükröződik Magyarországon (3. ábra): habár a 2010-es években jelentősen növekedett a korrigált teljes termékenységi arányszám, ma mégis alacsonyabb, mint a 2000-es években átlagosan tapasztalt érték.

3. ábra: A teljes termékenységi arányszám, a korrigált termékenységi arányszám és a kettő különbségének alakulása

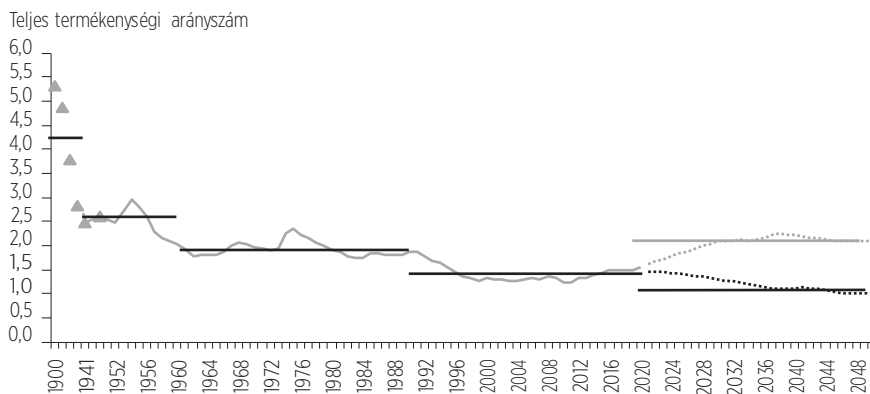
^a TTA = teljes termékenységi arányszám.

^b TTA = ütemhez igazított, korrigált teljes termékenységi arányszám.

Forrás: HFD (2022) alapján saját szerkesztés.

A magyar fertilitás hosszú távú irányvonalát vizsgálva egyértelműen megállapítható a lefelé tartó trend (4. ábra). A 20. század első feléből még csak sporadikus adatok állnak rendelkezésre, ezek alapján 1900–1930 között 4,2 volt a teljes termékenységi arányszám átlagos értéke Magyarországon. 1931 és 1960 között a meglévő adatok átlaga 2,5-et ért el, ám már ezen időszak alatt, az 1950-es évek végén a reprodukciós szint alá esett a fertilitási érték. A csökkenő gyermekvállalási hajlandósággal párhuzamosan megkezdődött a vita a magyar közvéleményben a probléma lehetséges megoldásairól. A politikai retorika 1966-ban jelezte nyilvánosan a folyamatok érzékelését: emelték a családi pótlék összegét és kiterjesztették a jogosultak körét, valamint 1967-től bevezetésre került a gyēs (Gábos és Tóth, 2000). A fertilitás növekedése azonban csak átmenetinek bizonyult, így az 1970-es és 1980-as években is tovább bővült a családtámogatások köre (Gábos és Tóth, 2000). Összességében a csökkenő trend így sem fordult meg, 1961 és 1990 között a teljes termékenységi arányszám átlagos értéke 1,9-et ért el, míg 1991 és 2020 között csak 1,4-et. A csökkenő trendet jól mutatja, hogy mindegy miként osztjuk fel az elmúlt 120 év értékeit, sose tudunk úgy 30 évet kiválasztani, hogy az azt megelőző 3 évtized átlagos értékei ne legyenek magasabbak, mint a későbbi évtizedeké, és csupán két olyan évtized van, amikor magasabb volt a fertilitás, mint a korábbi évtizedben. Az egyik az 1970-es évek, mikor a felerősödő családtámogatási programok hatására az ezen évtizedben aktív kohorszok befejezett termékenységi arányszáma meghaladta az 1960-as években aktív kohorszok gyermekszámát (Gábos és Tóth, 2000).

4. ábra: Teljes termékenységi arányszám változása hazánkban és várható jövőbeli folyamatok*

* A világosabb vonal a historikus termékenységi arányszám 1900 és 2020 között, míg a világosabb és sötétebb pontozott vonal a két alternatív pályán várt érték 2020 és 2050 között. A horizontális vonalak 1900-tól kezdve 30 éves időközönként a rendelkezésre álló teljes termékenységi arányszám számtani átlaga (az 1900-es évek elején még sok a hiányos adat), míg 2020 után az alternatív pálya értékei kerültek feltüntetésre.

Forrás: KSH (2022) adatai alapján saját szerkesztés.

A másik pedig napjainkban zajlik, hiszen a 2010-es években 1,43 volt a teljes termékenységi arányszám átlaga, míg a 2000-es években csupán 1,3. A 2000-es évekre vonatkozóan egyelőre nem állnak rendelkezésre a befejezett termékenységi arányszámok, de sok jel mutat arra, hogy egyelőre nem történt tartós népesedési fordulat. A gyermekvállalás időbeli elhalasztása nagyrészt az 1990-es és 2000-es években zajlott le Magyarországon, ami negatívan torzítja a teljes termékenységi arányszámot, míg ennek a 2010-es években látott lassulása miatt a torzítás mértéke valószínűleg csökkent (KSH, 2021). Ezt a korábban látott regionális trendek is alátámasztják, a 2010-es években az Európai Unió szegényebb országaiban – ezek elsősorban a volt keleti blokk tagországai – szinte mindenhol a fertilitás erősödését tapasztalták. Szintén kedvezőtlen képet mutat, hogy Magyarországon sose volt még ilyen magas a gyermektelenek aránya a 35 éves korosztályban (Spéder, 2021). A fenti, alapvetően Európára fókuszáló szakirodalmi áttekintés és a magyar folyamatok elemzése után egyáltalán nem elrugaszkodott azzal a feltételezéssel élni, hogy a korábban látott csökkenő fertilitási trend továbbra is fennállhat Magyarországon, legfeljebb a csökkenés mértéke lesz egyre kisebb. Többek között Mihályi (2019) is amellett érvel, hogy napjainkban tisztán közgazdaságtani megközelítésből 0 és 1 gyermek vállalása a racionális. Emiatt első modellünkben azzal a feltételezéssel élünk, hogy hosszabb távon még tovább csökkenhet a fertilitás Magyarországon.¹² Egy másik alternatív pályán pedig azt mutatjuk be, hogy milyen változásokhoz vezetne, amennyiben a magyar kormány elérné kitűzött célját, és 2030-ra Magyarországon 2,1 lenne a teljes termékenységi arányszám értéke.¹³

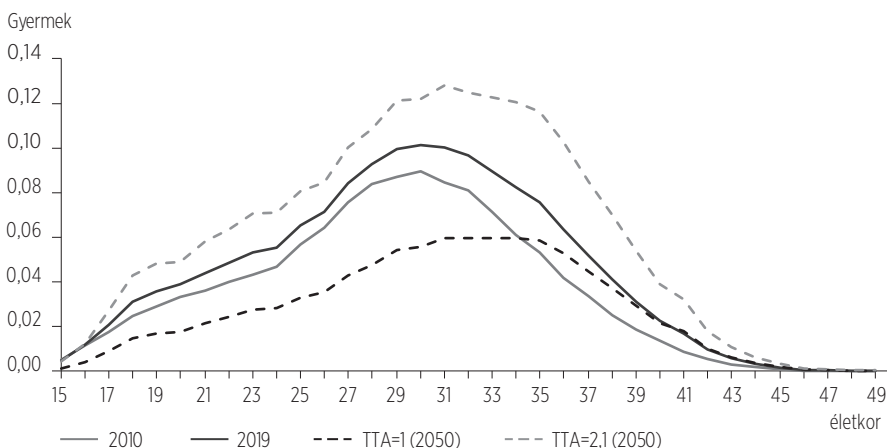
¹² Számításaink során azzal a feltételezéssel éltünk, hogy 2050-ig 1-re eshet a teljes termékenységi arányszám értéke, és a 2021–2050-es időtávon az átlagos fertilitási értéke 1,21-et fog elérni (3. ábra), 2050–2070 között pedig végig 1-et. Ezen scenárióban hosszú távon a magyar fertilitás a jelenleg legalacsonyabb teljes termékenységi arányszámmal rendelkező országok értékét érné el. Ezek jellemzően ázsiai országok, 2010–2019 között a teljes termékenységi arányszám számtani átlaga 1,14 volt Makaóban és Dél-Koreában, valamint 1,1 Tajvanban (ENSZ, 2022).

¹³ A fokozatosan emelkedő fertilitási pályán a 2021–2050-es időtávon az átlagos fertilitás értéke 2,05-ot ér el (3. ábra), 2050–2070 között pedig végig 2,1-et. Ezen fokozatosan növekvő fertilitási pályán a kitűzött kormányzati céllal összhangban legelőször 2030-ban érné el a magyar fertilitás értéke a 2,1-et. A felvázolt scenárió sok tekintetben hasonlít Obádovics (2018) előreszámításaihoz, aki fokozatosan emelkedő, 2031-től 2,1-es értéken stabilizálódó teljes termékenységi arányszámot feltételezve arra jutott, hogy ez esetben a szülőképes korú nők számának csökkenése 2046-ra állna meg, a népességszám pedig 2057-re stabilizálódhatna Magyarországon.

SZCENÁRIÓELEMZÉS

Szcenárióelemzésünk során az elmúlt évtized fertilitási folyamatait vetítettük előre. A növekvő, a reprodukciós szintet 2030 körül elérő fertilitási pálya megkonstruálása során azzal a feltételezéssel éltünk, hogy a 2010 és 2019 között fennálló kohorsz szintű fertilitásnövekmény a jövőben állandósul. Az alacsonyabb termékenységi pálya esetében pedig a magasabb fertilitású pálya kohorsz szintű fertilitási mutatóit normáltuk, továbbá ezen a pályán az átlagos gyermekvállalási arány nagyobb fokú kitolódását megragadva a szülőképes kor mediánértékétől (32) távolodva évenként 2%-kal magasabb kohorsz szintű fertilitást valószínűsítettünk az idősebb kohorszokban és 2%-kal alacsonyabbat a fiatalabb kohorszokban.¹⁴ Az 5. ábrán látható, hogy 2,1-es teljes termékenységi arányszám, illetve 1-es termékenységi arányszám esetében miként alakulna a kohorsz szintű fertilitás értéke a fenti feltételezések mellett.

5. ábra: Az egy szülőképes korú nőre jutó születések száma kohorszonként 2010-ben, 2019-ben, illetve a két pályán 2050-ben

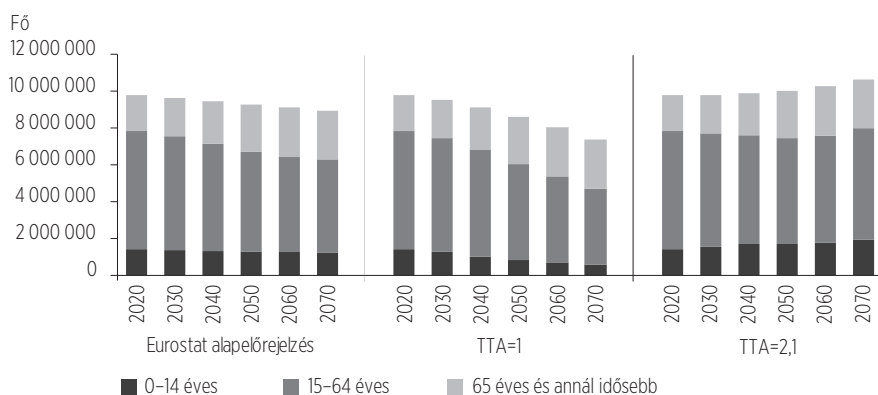
Forrás: Saját számítás az Eurostat (2022) és KSH (2022) adatai alapján.

¹⁴ Vagyis például a 2025-ös 1,43-os teljes termékenységi arányszámból úgy állítjuk elő a kohorsz szintű fertilitási értékeket, hogy először a magasabb fertilitású pályának 2025-ös értékét normáljuk minden egyes kohorszra egy segédszámmal (jelen esetben 1,43/1,83). Ezt követően pl.: a 25 éves korosztálynál további 14%-kal csökkentjük, míg a 39 éves korosztálynál 14%-kal növeljük a kapott értéket, mert mindkét korosztály pontosan 7 évre van a 32 éves kortól, így a kohorsz szintű fertilitást összegezve éppen 1,43-os teljes termékenységi arányszám adódik.

Elemzésünk során az Eurostat (2022) népesség-előreszámítás alapváltozatából, kohorsz szintű népességdinamikájából indultunk ki, így az Eurostat előre-számításában megjelenő migrációs és mortalitású számok megfelelően arányosítva jelennek meg a mi számításainkban is.¹⁵ Emiatt az eredmények értelmezése során meg lehet vizsgálni az egyes alternatív pályák közötti fertilitási különbségeket. Összességében így elemzésünk kohorsz-komponens módszeren alapszik, a számításokat Excelben végeztük.

Az Eurostat népesség-előreszámítás alapváltozata, illetve a két másik pálya értékei az 6. ábrán láthatók. 2070-ig az Eurostat népesség-előreszámítása alapján Magyarország népessége 8,93 millió főre, míg nagyobb fertilitáscsökkenés esetében 7,36 millió főre is mérséklődhet. Ellenben pozitív fertilitási fordulat nagyon gyorsan népesedési fordulathoz is vezetne és fokozatosan gyorsuló mértékben az ország népessége 10,62 millió főt érne el 2070-re (6. ábra). A korábbi előre-számításokhoz képest szélsőségesebb scenáriók jól rámutatnak a fertilitás népességet befolyásoló szerepére: alacsony fertilitási pálya esetében a magyar népesség 3,26 millió fővel lenne kevesebb, mint egy magasabb fertilitási pályán. Érdeemes kiemelni, hogy ezen különbséget csak a fiatal, illetve középkorú lakosságban realizálná. Ma ugyanis már megszülettek a 2070-ben 65 éves kort elérő kohorszok, így mindhárom előre-számításban 2,65 millió főt érhet el a legidősebb korosztály létszáma.

6. ábra: Az egyes scenáriókban Magyarország népessége a 0–14, a 15–64, illetve a 65 éves és annál idősebb korosztályok szerinti bontásban 2020 és 2070 között

Forrás: Saját számítás az Eurostat (2022) adatai alapján.

¹⁵ Vagyis mindegyik számításunkban a várható élettartam 86,1 évre növekszik, valamint a nettó migrációs ráta éves értéke átlagosan +2,54%-ot ér el. Az Eurostat nettó migrációs rátája relatíve magasnak tekinthető az egyéb intézetek előre-számításához képest, a mutató mindkét scenárióban jelentősen növelően hat a népességszám alakulására.

A további összehasonlításokat az 2. táblázat foglalja össze. Jól látható, hogy Magyarországon az elöregedés egyik scenárióban sem áll meg teljesen. A 2020-ban fennálló 30,3%-os időskori függőségi ráta mindhárom előreszámításban markáns növekedést mutat 50 éves időtávon: az előreszámítás alapváltozatában nagyjából 1000 munkaképes korúra 524 időskorú juthat, az alacsony fertilitási pályán 641, míg a magasabb fertilitási pálya kedvező folyamatai miatt csupán 438. A magasabb fertilitási pálya társadalomfiatalító hatása a medián- és átlagéletkor vizsgálatokor még jobban megfigyelhető. Ezen előreszámításban 2053-ben 43,6 évnél érheti el maximumát az átlagéletkor, és 2070-ig fokozatosan csökkenve 42,8 évet tehet ki, míg a mediánéletkor bőven a 2020-ban fennálló érték alá esve, 40,6 évre mérséklődne. Ezzel szemben az Eurostat alap-előreszámításában, illetve az alacsony fertilitási pályán is a medián- és átlagéletkor nagymértékű növekedése valószínűsíthető.

2. táblázat: A főbb demográfiai mutatók összehasonlítása 2020-ban és az egyes előreszámítások mentén 2070-ben

	Eurostat (2020)	Eurostat alap- előreszámítás (2070)	Alacsony fertilitási változat (TTA = 1), 2070.	Magas fertilitási változat (TTA = 2,1), 2070.
Időskori függőségi ráta. % ^a	30,3	52,4	64,1	43,8
Átlagéletkor, év	42,3	47	53	42,8
Mediánéletkor, év	42,3	47,3	54,5	40,6
Fiatalkori függőségi ráta, % ^b	22,3	24,4	14,1	32,1
Újszülöttek száma, ezer fő	93	79,7	32,6	130,4
Szülőképes korú nők száma, millió fő	2,22	1,65	1,21	2,13

^a Időskori függőségi ráta: 65 évesek / 15–64 évesek száma.

^b Fiatalkori függőségi ráta: 0–14 évesek / 15–64 évesek száma.

Forrás: Saját számítás az Eurostat (2022) adatai alapján.

Ezzel párhuzamosan a fiatalkori függőségi ráta az alacsony fertilitási pálya mellett korábban soha nem látott mélységekbe süllyedhetne, míg a magas fertilitási pálya esetében 2070-ben a mutató értéke 32,1%-ot érne el. A két pálya közti jelentős eltérést jól mutatja, hogy az alacsonyabb fertilitási pálya esetén 2070-ben 32,6 ezer gyermek születne Magyarországon, míg a magasabb fertilitási pályán ettől közel 100 ezerrel több, 130,4 ezer fő. A jelentős eltérés a 2070-re becsült teljes termékenységi arányszám különbségén túl arra vezethető vissza,

hogy az alacsonyabb pályán a végig visszafogottabb gyermekvállalási értékek miatt 2070-ben a szülőképes korú nők száma 43%-kal alacsonyabb, mint a magas fertilitású pálya esetében.

ÖSSZE G Z É S

Az elmúlt évtizedben a fejlett országokban tovább csökkent annak az esélye, hogy érdemi fertilitási fordulat következzen be. Az Európai Unió fejlettebb tag-országai ban viszonylag lassan, de egyértelműen csökkent a teljes termékenység-i arányszám, míg a fejletlenebb uniós tagországokban az emelkedést részben a későbbre tervezett gyermekek megszületése okozhatta. Az Európai Unió orszá-gait vizsgálva az elmúlt egy évtizedben az látható, hogy már valószínűleg nem áll fent az az empirikus összefüggés, hogy a teljes termékenység-i arányszám egy bizonyos fejlettségi szint után újra emelkedne.

A magyar folyamatokat hosszú idősoron elemezve megállapítható, hogy a teljes termékenység-i arányszám tendenció zusan csökken. 2010 után a fertilitás enyhén emelkedő pályára állt, azonban a korrigált teljes termékenység-i arányszám értékei továbbra is elmaradnak az előző évtizedben látott átlagos értéktől, vagyis érdemi fertilitási fordulatról egyelőre nem beszélhetünk. Magyarország viszonylatában az Eurostat alap-előreszámítására épülő saját szimulációs szá-mításaink is megmutatták, hogy a reprodukciós ráta alatti fertilitás mellett a népesség csökkenése és jelentős elöregedése várható. A drasztikusan alacsony, 2020–2050 között átlagosan 1,21-os, 2050-től 1-es értékű teljes termékenység-i arányszám feltételezése mellett 2070-ig a magyar népesség nagyjából 2,5 mil-lió fővel csökkenne. Emellett 2070-ben a szülőképes korú nők száma mintegy 1 millió fővel, míg az az évi újszülöttek száma 65%-kal lenne alacsonyabb, mint a 2020-as értékek. A 2,1-es átlagos fertilitási érték pozitív nettó migráció mel-lett 2026-tól a lakosság növekedéséhez vezetne. Ebben az előreszámításban a szülőképes korú nők száma 2070-ben alig maradna el a 2020-as értéktől, míg az újszülöttek 40%-kal is meghaladhatná a napjainkra jellemző számokat. A 65 éven felüliek dolgozó korosztályhoz képest viszonyított aránya még ebben az esetben is növekvő pályán maradna. Elemzésünk így kimutatta, hogy a közeljövőben akár növekszik a fertilitás, akár tovább csökken, az időskori eltartási ráta növekedése miatt érdemes minél hamarabb felkészülni a nagy létszámú idősebb korosztály „fogadására”.

A két eltérő scenárió bekövetkezése esetén jelentősen eltérő képű Magyarország mutatkozik. Első esetben egy gyorsan csökkenő népességű és jelentős mértékben előregedett társadalom képe rajzolódik ki, ahol a növekedéshez szükséges munkaerőpiaci erőforrások előteremtése folyamatosan nehézségekbe ütközne. Második esetben viszont a népességcsökkenés viszonylag rövid idő alatt megállna, és 2070-re már érdemben magasabb lenne az újszülöttek száma, és a fiatalkori függőségi ráta értéke is növekedne. Mindkét becslés szélsőséges pályán halad. A valóságban sokkal inkább egy köztes út várható, ami mellett sajnos a népesség csökkenni fog, de nem olyan tragikus mértékben, ahogy a nagyon alacsony teljes termékenységi ráta mellett tenné.

IRODALOM

- Ahn, N. and Mira, P. (2002). A note on the changing relationship between fertility and female employment rates in developed countries. *Journal of Population Economics*, 15(4), 667-682.
- Bongaarts, J. and Feeney, G. (1998). On the Quantum and Tempo of Fertility. *Population and Development Review*, 24(2), 271-291.
- Bongaarts, J. and Feeney, G. (2004). *The Quantum and Tempo of Life-Cycle Events*. The Mortality Tempo Workshop sponsored by the Max Planck Institute for Demographic Research and the Population Council. 18-19 November. New York.
- Bongaarts, J. and Feeney, G. (2006). *The Tempo and Quantum of Life Cycle Events*. In: Vienna Yearbook of Population Research 2006. pp. 115-151.
- Bongaarts, J. and Feeney, G. (2010). When is a Tempo Effect a Tempo Distortion? *Genus*, 66(2), 1-15.
- Bongaarts, J. and Sobotka, T. (2012). Demographic Explanations for the Recent Rise in European Fertility: Analysis Based on the Tempo- and Parity-adjusted Total Fertility. *Population and Development Review*, 38(1), 83-120.
- CSBO (2017). *Családbarát fordulat 2010–2018*. Családbarát Ország Nonprofit Közhasznú Kft., Budapest.
- ENSZ (2019). [adatbázis] *World Population Forecast*. <https://population.un.org/wpp/> Letöltve: 2022. május 25.
- ENSZ (2022). [adatbázis] *World Population Forecast*. <https://population.un.org/wpp/> Letöltve: 2022. augusztus 25.
- Esping-Anderson, G. and Billari, F. (2015). Re-theorizing family demographics. *Population and Development Review*, 41(4), 607-628.
- Eurostat (2022). [adatbázis] <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> Letöltve: 2022. április 15.
- Európai Unió (2016). *European System of integrated social protection statistics - ESSPROS*. Manual and user guidelines. 2016 Edition. European Union, Luxembourg.
- Élő A. (2022). Orbán trükkje? – Támogatással vagy nélküle, térségünkben mindenütt nő a termékenység. *Válaszonline*, <https://www.valaszonline.hu/2022/05/02/termekenység-kozep-europa-csaladpolitika-tamogatasok-demografia-oroszorszag-lengyelorszag/> Letöltve: 2022. június 20.
- Field, J., Burke, R. and Cooper, C. (2013). *Migration and workforce ageing*. The Sage Handbook of Age, Work and Society. Sage, London.
- Frejka, T., Lesthaeghe, R., Sobotka, T. and Zeman, K. (2011). Postponement and Recuperation in Cohort Fertility: New Analytical and Projection Methods and their Application. *European Demographic Research Papers*. No. 2. Vienna Vienna Institute of Demography. Vienna.
- Furouka, F. (2009). Looking for a J-shaped development-fertility relationship. Do advances in development really reverse fertility declines? *Economics Bulletin*, 29(4), 3064-3074.

- Gábos A. és Tóth I. Gy. (2000). A gyermekvállalás támogatásának gazdasági motívumai és hatásai. *Századvég*, 2000(4), 77–114. <http://scripta.c3.hu/szazadveg/19/gabtort.htm>. Letöltve: 2022. június 8.
- Gaddy, H. G. (2021). A decade of TFR declines suggests no relationship between development and subreplacement fertility rebounds. *Demographic Research*, 44 (January – June 2021), 125–142.
- Goldstein, J. R., Sobotka, T. and Jasilioniene, A. (2009). The End of Lowest-Low Fertility? *Population and Development Review*, 35(4), 663–700.
- Greil, A.L., Slauson, K. and McQuillan, Blevins, J. (2010). The experience of infertility: a review of recent literature *Sociol. Health Illn.*, 32 (2010), 140–162.
- Hampton, K. D., Mazza, D. and Nexton J. M. (2012). Fertility-awareness knowledge, attitudes, and practices of women seeking fertility assistance *J. Adv Nurs.*, 69 (2012), 1076–1084.
- Harper, J.C., Boivin, J., O'Neill, H.C., Brian, K., Dhingra, J., Dugdale, G., Edwards, G., Emmerson, L., Grace, B., Hadley, A., Hamzic, L., Heathcote, J., Hepburn, J., Hoggart, L., Kisby, F., Mann, S., Norcross, S., Regan, L., Seenan, S., Stephenson, J., Walker, H. and Balen, A. (2017). The need to improve fertility awareness *Reprod. BioMed. Soc. Online*, 4 (2017), 18–20.
- Hellstrand, J., Nisén, J. and Myrskylä, M. (2020). All-time low period fertility in Finland: Demographic drivers, tempo effects, and cohort implications, *Population Studies*, 74(3), 315–329. doi: 10.1080/00324728.2020.1750677
- Lentner Cs., Sági J. és Tatay T. (2017). A magyar családtámogatási rendszer prioritásai. *Acta Humana*, 2017/3. 37–46. http://real.mtak.hu/122177/1/AH_2017_3_Lentner_Csaba.pdf Elérve: 2021. április 5.
- Lesthaeghe, R. (2020): The second demographic transition, 1986–2020: sub-replacement fertility and rising cohabitation – a global update. *Genus*, 76(10). doi: 10.1186/s41118-020-00077-4
- Luy, M. (2011). Tempo Effects and Their Relevance in Demographic Analysis. *Comparative Population Studies*, 35(3), 415–446.
- Harttgen, K. and Vollmer, S. (2012). *A reversal in the relationship of human development with fertility?* unpublished version of June 2012, ETH Zürich, Department of Economics, University of Göttingen, and Department of Global Health and Population. Harvard University
- HFD (2022). Human Fertility Database. <https://www.humanfertility.org/cgi-bin/main.php> Letöltve: 2022. június 23.
- Human Fertilisation Embryology Authority (2018). *Fertility treatment 2014–2016: Trends and figures*. <https://www.hfea.gov.uk/media/3188/hfea-fertility-trends-and-figures-2014-2016.pdf> Letöltve: 2022. április 10.
- Husz I. (2006). Iskolázottság és gyermekvállalás időzítése. *Demográfia*, 49(1), 46–67.
- Kohler, H.-P. and Philipov, D. (2001). Tempo Effects in the Fertility Decline in Eastern Europe: Evidence from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland and Russia. *European Journal of Population*, 17(1), 37–60.

- Kohler, H.-P., Ortega, J. A. (2002). Tempo-Adjusted Period Parity Progression Measures, Fertility Postponement and Completed Cohort Fertility. *Demographic Research*, 6(6), 92-144.
- Kohler, H. P., Billari, F. C. and Ortega, J. A. (2002). The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe During the 1990s. *Population and Development Review*, 28(4), 641-680.
- KSH (2021). A nők átlagos kora az első gyermek születésekor. [adatbázis]. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0007.html Letöltve: 2022. április 21.
- KSH (2022). Élveszületések és teljes termékenységi arányszám. [adatbázis]. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0006.html Letöltve: 2022. augusztus 30.
- Luci, A. and Thévenon, O. (2010). Does economic development explain the fertility rebound in OECD countries? *HAL working papers*, HAL-00520948.
- MacDougall, K., Beyene, Y. and Nachtigall, R. D. (2013). Age shock: misperceptions of the impact of age on fertility before and after IVF in women who conceived after age 40. *Hum. Reprod.*, 28(2013), 350-356.
- Maheshwari, A., Porter, M., Shetty, A. and Bhattacharya, S. (2008): Women's awareness and perceptions of delay in childbearing. *Fertil. Steril.*, 90(2008), 1036-1042.
- Makay, Zs. (2018). Családtámogatás, női munkavállalás. In.: Monostori J., Óri P. és Spéder Zs. (szerk.), *Demográfiai portré 2018* (83-102). Budapest: KSH NKI.
- Miettinen A. and Rotkirch A. (2012). Yhteistä aikaa etsimässä: lapsiperheiden ajankäyttö 2000-luvulla. *Katsauksia*. E: 42/2012. Helsinki: Väestöntutkimuslaitos.
- Mihályi P. (2019). A gyermekvállalás határhasznai és határkölségei mikro-, mezo- és makroszinten. *Demográfia*. 62(4), 311-345.
- Myrskylä, M., Kohler, H-P. and Billari, F.C. (2009). Advances in development reverse fertility declines. *Nature*, 460.7256 (2009), 741-743.
- Myrskylä, M., H-P Kohler, F.C. Billari. (2011). High development and high fertility at older ages and gender equality explain the positive link. University of Pennsylvania Scholarly Commons, *Population Studies Center Working Papers Series*, 30.
- Obádovics, Cs. (2018). A népesség szerkezete és jövője. In Monostori J., Óri P. és Spéder Zs. (szerk.), *Demográfiai portré 2018* (271-294). Budapest: KSH NKI.
- OECD (2022). PF1.1 Public spending on family benefits [adatbázis] <https://www.oecd.org/els/family/database.htm>. Letöltve: 2022. április 21.
- Pettay, J. E., Lummaa, V., Lynch, R. and Loehr, J. (2021). Female-biased sex ratios in urban centers create a "fertility trap" in post-war Finland. *Behavioral Ecology*, 32(4), 590-598. doi: <https://doi.org/10.1093/beheco/arab007>
- Rallu, J.-L. and Toulemon, L. (1994). Period Fertility Measures: The Construction of Different Indices and their Application to France, 1946-89. *Population. An English Selection*, 6, 59-94.
- Ryder, N. B. (1956). Problems of Trend Determination during a Transition in Fertility. *Milbank Memorial Fund Quarterly*, 34(1), 5-21.
- Ryder, N. B. (1964). The Process Of Demographic Translation. *Demography*, 1(1), 74-82.
- Ryder, N. B. (1980). Components of Temporal Variations in American Fertility. In: Hiorns, R. W. (eds.): *Demographic Patterns in Developed Societies, Symposia of the Society for the Study of Human Biology* (pp. 15-54.). Taylor and Francis Ltd. London.

- Savelieva, K., Nitsche, N., Berg, V., Miettinen, A., Rotkirch, A. and Jokela, M. (2021). *Birth cohort changes in fertility ideals: Evidence from repeated cross-sectional surveys in Finland*. doi: <https://doi.org/10.31235/osf.io/7vtqm>
- Schoen, R. (2004). Timing Effects and the Interpretation of Period Fertility. *Demography*, 41(4), 801-819.
- Spéder Zs. (2021). Termékenységi mintaváltás – a családalapítás átalakulásának demográfiai nyomvonalai Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 31(2), 4-29.
- Sleebos, J. (2003). Low fertility rates in OECD countries: Facts and policy responses, *OECD Labour Market and Social Policy Occasional Papers 15*. Paris: OECD
- Sobotka, T. and Lutz, W. (2011). Misleading Policy Messages Derived from the Period TFR: Should We Stop Using it? *Comparative Population Studies–Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 35(3), 637-664.
- Yamaguchi, K. and Beppu, M. (2004). Survival Probability Indices of Period Total Fertility Rate. *Discussion Paper Series 2004(01)*. The Population Research Centre, NORC & The University of Chicago. Chicago.

AGAINST THE WIND? – FUTURE PROSPECTS OF HUNGARIAN FERTILITY

ABSTRACT

The empirical relationship between well-being and fertility has changed significantly over the past decade. While in Europe slightly higher fertility rates were observed in countries with higher levels of development in the early 2000s, research in recent years no longer confirms these findings. For this reason, the likelihood that the fertility rate in developed countries will be on a substantially increasing path is decreasing, including in Hungary as well. In our analysis, we examine how the population forecasts if the decline in the fertility rate would be on the path of the developed world. We also investigate what happens if fertility remained on an increasing trajectory, and would approaches the fertility level required for reproduction. Based on our results, these two alternative trajectories would lead to two very different demographics in Hungary by 2070: in the lower fertility trajectory, the Hungarian population decline would accelerate drastically, while in the high fertility trajectory, the population would increase again in a relatively short time. The number of children born in 2070 would differ by roughly 100,000 on the two trajectories, but aging would be a challenge for the country in both cases.

Keywords: fertility, demographic shocks, Hungarian population

SZERZŐINKNEK

(1) GYORS VAGY HAGYOMÁNYOS BÍRÁLATI ELJÁRÁS?

A Demográfia folyóiratban 2019 óta két bírálati eljárásrend működik. A lenti táblázat ezek különbségeit mutatja be, hogy a szerzőt segítse a számára ideális bírálati rend kiválasztásában.

Hagyományos bírálati rend	Gyors bírálati rend
▼ a cikkek átfutási ideje a megjelenetésig átlagosan 6 hónap	▲ ha a szerző együttműködik és gyorsan reagál a cikk a leadást követően két hónapon belül (online formában) publikálásra kerül
▲ a szerzői jogok a szerzőnél maradnak (kötetben, más nyelven publikálásnál, átdolgozáshoz, stb. nem kell engedélyt kérni)	▼ a szerző felhasználói szerződésben lemond a szerzői jogokról, de tiszteletdíjat kap (100 ezer forint / cikk)
▲ a formai kritériumoknak (pl. hivatkozási formátum) megfelelőre ráér átalakítani a kéziratot ez elfogadó döntést követően	▼ csak a formai előírásoknak mindenben szigorúan megfelelő kézirat esetén választható
▲ hagyományos, lassú, de részletes és támogató lektorálási folyamat, esetleges átdolgozási igény esetén, részletes támogató jellegű szaklektori megjegyzésekkel	▼ a lektorálási kör során csak elfogadás, minor revízió (kis átdolgozás), vagy elutasító döntés hozható, tehát az elutasítás esélye jóval nagyobb
▲ angol / német nyelvű kézirat is leadható, ekkor a bírálati folyamatot az adott nyelven folytatjuk le, és az esetleges pozitív döntést követően a kéziratot magyarra fordítatjuk	▼ idegen nyelvi nyelvhelyességi ellenőrzés (pl. az absztrakt esetén) a szerző felelőssége
▲ a szerzőt 5 (társ szerzők esetén társ szerzőnként 3-3) nyomtatott tiszteletpéldány illeti meg	▼ a szerző nem kap ingyenes print (nyomtatott) tiszteletpéldányokat. (De természetesen vehet.)

(2) FORMAI ELLENŐRZŐ LISTA

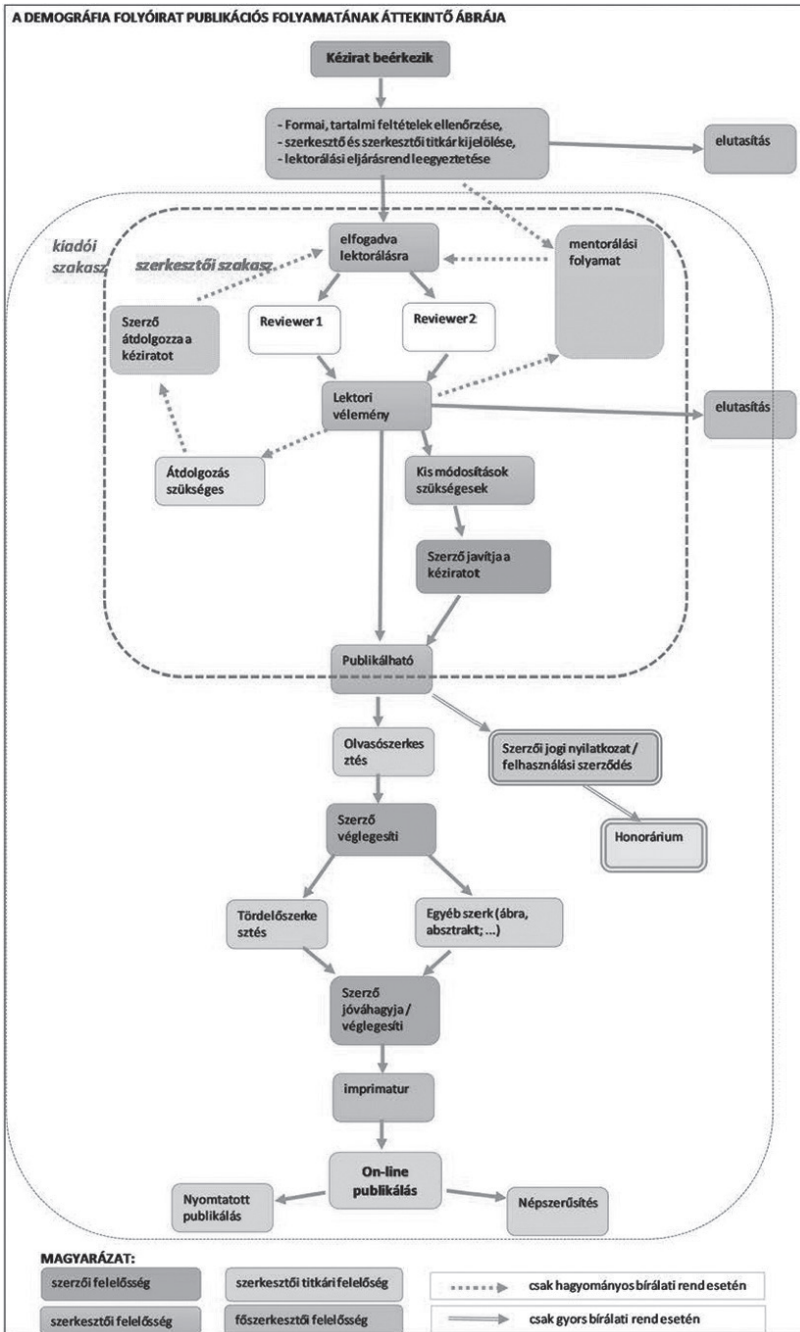
Ahhoz, hogy a kéziratot a gyors bírálati eljárás keretében be tudjuk fogadni a következő formai elvárásoknak egyértelműen meg kell felelnie:

- ✓ .docx formátumban benyújtott magyar nyelvű kézirat,
- ✓ Terjedelem: minimum 30 ezer, maximum 80 ezer karakter hosszú (szóközökkel, absztrakttal, irodalomjegyzékkel, stb. együtt)
- ✓ Kézirathoz mellékelte angol nyelvű absztrakt, amelynek terjedelme minimum 700, maximum 1500 karakter (szóközökkel)
- ✓ ábrák, táblák külön excell filében is mellékelve, munkalaponként egy ábra/tábla, a szükséges háttér-adatokkal
- ✓ Az Demográfia folyóirat (APA hivatkozási stílusra alapozó) hivatkozási stílusának pontos használata (leírása letölthető a folyóirat honlapjáról), vagy szoftveres hivatkozáskezelő (EndNote, Zotero stb.) használata esetén APA (hatodik kiadás) hivatkozási stílus pontos használata.

(3) FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR

A Demográfiai folyóiratnál minden kéziratot anonimizálunk, és két független szaklektorral bíráltatunk el. Azonban amellet folyóiratnál minden befogadott kéziratnak van egy felelős szerkesztője és a egy szerkesztőségi titkára. Ők – a bírálókkal szemben nem 'névtelenek' s szerző számára. A feladatuk a kézirat végigkísérése a publikációs folyamaton. (Id. az ábrát a következő oldalon.) A szerző velük egyeztethet, hozzájuk bármikor fordulhat gondjaival, ötleteivel.

(4) A PUBLIKÁCIÓS FOLYAMAT ÁTTEKINTŐ ÁBRÁJA

(5) NEM KÖTELEZŐ FORMAI ELVÁRÁS, DE AZ OLVASÓ-SZERKESZTŐ MUNKÁJÁT MEGKÖNNYÍTI, HA SZERZŐKÉNT ÜGYEL A KÖVETKEZŐKRE:

- ✓ A tanulmány címe ne legyen túl hosszú, a főcím és alcím között legyen kettőspont
- ✓ A támogatók, a köszönetnyilvánítás, a tanulmány korábbi megjelenése stb. a tanulmány címének végére tett számozott lábjegyzetbe kerül (ez lesz az 1-es lábjegyzet)
- ✓ Szakaszokra tagolásakor legfeljebb 3 szintet használjunk, a szakaszokat nem számozzuk
- ✓ A szövegben használt rövidítéseket, mozaikszavakat az első előfordulásakor zárójelben fel kell oldani.
- ✓ A folyó szövegben a minimálisra csökkentjük a kurzivált kiemeléseket (pl. szakkifejezések első használata). Boldot kiemelési céllal nem használunk.
- ✓ Internetes linkek és email címek ne legyenek aláhúzva és kék betűvel (de maga a hivatkozás maradhat).
- ✓ Szövegben a táblázat, ábra stb. számára történő utalás dőlt betűs: (1. táblázat), az irodalmi hivatkozás nem.
- ✓ A mondat végére tett zárójeles hivatkozás megelőzi a mondatvégi pontot.
- ✓ A táblázatok, ábrák, térképek stb. alatt mindig szerepel a Forrás(ok) megjelölése, és kerülhet oda Megjegyzés(ek) is. Más információ csak kivételes esetben szerepel az ábrák, táblázatok alatt.
- ✓ A táblázatok, ábrák, térképek stb. forrásmegjelölése is bibliográfiai hivatkozásnak számít, tehát nem kell minden adatot kiírni, csak hivatkozni rá, és az irodalmak vagy a források között feloldani.
- ✓ A táblázatok férjenek ki egy, legfeljebb két nyomtatott oldalra, és lehetőleg kerüljük a fektetett táblákat.
- ✓ Több oldalas táblázat esetén nem kell minden oldal aljára kitenni a forrásmegjelölést és a megjegyzéseket, elég csak a táblázat végére.
- ✓ A százalékos értékek esetén nem írjuk ki, hogy „százalék”, vagyis „5,6 százalék” helyett „5,6%” szerepel, és a % tapad a számhoz.
- ✓ A számokban az ezresek elválasztása szóközzel, tizedespont helyett -vessző.
- ✓ Évszámoknál mindig kiírjuk mind a 4 számjegyet: 1980–89 helyett 1980–1989, 2000–4 helyett 2000–2004, 60-as évek helyett 1960-as évek.
- ✓ Számok, évszámok, oldalszámok stb. közé kötőjelet rakjunk (-), nem pedig elválasztójelet (-).

MEGRENDELŐLAP – DEMOGRÁFIA FOLYÓIRAT

Alulírott megrendelem a **Demográfia** című folyóirat (kiadó: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet 1024 Budapest, Buday László utca 1-3.) jelen megrendelés leadását követően megjelenő évfolyamának (3 db magyar, 1 db angol kötet) számait példányban.

Kiadó: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
(1024 Budapest, Buday László utca 1-3.)
ISSN szám: 0011-8249

A folyóirat éves előfizetési díja **4000 Ft**. Az előfizetés megrendelhető a KSH Népeségtudományi Kutatóintézettől az alábbi megrendelőlap kitöltésével, postai vagy elektronikus úton (szkennelve) történő visszaküldésével.

Postacím: 1525 Budapest Pf. 51.
E-mail cím: nki@demografia.hu

A megrendelő adatai:

Név:

Szállítási/levelezési cím:

Számlázási név (ha eltér):

Számlázási cím (ha eltér):

Adószám (nem magánszemély megrendelők esetén):

Telefonszám:

E-mail cím:

Egyéb megjegyzés, kérés:

A megrendelőlap alapján kiállított számlát intézetünk postai úton juttatja el a megrendelőhöz.

A megrendelés összegét a számlán feltüntetett bankszámlaszámra kérjük majd átutalni, a megjegyzés rovatban feltüntetve: „Demográfia éves előfizetés”

Dátum:.....

Alíráás:.....

(Figyelem ! A nyomtatott változat előfizetői korábbi számainkat kedvezményesen rendelhetik meg. További terjesztési ügyekkel kapcsolatos kérdéseivel, gondjaival, ötleteivel nyugodtan keresse Törő Ágnes szerkesztőségi titkárt (toro@demografia.hu.)

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévente
Szerkesztőség: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet,
1024 Budapest, Buday László u. 1-3.
Telefon: (+36-1)-345-6573
E-mail: szerkesztoseg@demografia.hu

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet igazgatója.

Előfizethető a Szerkesztőségben.
Előfizetési díj: egész évre 4000,- Ft

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1-3.